

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 70

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 70

Publishing house
«Helvetica»
2022

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Милосердна Ірина Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Відповідальний секретар:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкина Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри філософії,
історії та політології, Одеський національний економічний університет, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент
Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamszyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR - репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Miloserdnaya Irina, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Executive Secretary:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Assistant Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odesa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odesa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Philosophy, History and Political Science, Odesa National Economic University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy", 2022
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2022

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.004.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.1>

С. В. Ківалов

orcid.org/0000-0002-4651-1805

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, академік НАПН України, президент
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ - СУЧАСНИЙ ТРЕНД І СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Нинішній етап цивілізаційного розвитку називають цифровою ерою, підкреслюючи провідну роль комп'ютерних технологій, значення інноваційних інформативно-комунікаційних зв'язків, розширення можливостей отримання інформації за допомогою мережі інтернет, прискорення розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень тощо. Дані процеси відбуваються практично у всіх сферах життєдіяльності людства, включаючи і функціонування системи освіти.

Тож слід визнати, що цифровізація освіти відповідає суспільним запитам і є не лише сучасним етапом розвитку технологічної сфери людства, а й виступає основою всіх трансформацій правової та соціально-політичної реальності. Саме реалії життя обумовлюють нові формати комунікації в освітньому просторі та прискорюють їх впровадження.

Особливої ваги набувають ці проблеми в складних умовах, які були пов'язані, зокрема, з пандемією Covid - 19 і, особливо, з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Екстремальні обставини не зупинили, а навіть прискорили процеси використання новітніх технологій, запровадження нових підходів до організації освітньої діяльності. Оперативність, прозорість, гнучкість нових технологічних підходів мали забезпечувати якість і ефективність всієї освітньої діяльності, полегшити доступ здобувачам до отримання освітніх послуг, забезпечувати кожному персональну освітню траєкторію.

Це непростий шлях, на якому постають різноманітні питання, розв'язання яких має вдосконалити науково-дослідну, організаційну, навчальну і виховну роботу в закладах освіти всіх рівнів, в тому числі вищої освіти. Це стосується і суто теоретичних, і прикладних аспектів функціонування освітньої сфери. Так, проблемою залишається, наприклад, те, що не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій щодо змістовного наповнення категорії цифровізація, однак цифрові технології динамічно впроваджуються практично у всі сфери життєдіяльності. Цифровізація (англ. digitalization) стає важливим фактором економічного зростання, ефективного управління і є сучасним трендом цивілізаційного розвитку у XXI столітті.

Теоретичні розробки, як і початок практичного втілення даних ідей, розпочались ще наприкінці 80-их та в 90-их роках ХХ століття та продовжуються активно нині. Передусім, аналізувався вплив інноваційних інформаційних технологій на продуктивність праці та на ефективність економіки в цілому, потім на політику, управління тощо, тобто на загальний процес соціальних трансформацій. Такі питання розглядали В. Боуен, Г. Лавман, С. Роуч, М. Кастельс, Р. Катц та багато інших провідних науковців світу (Bowen, 1989; Loveman, 1994; Roach, 1987; Katz, 2015).

До дослідження цих процесів долучились і українські науковці, зосереджуючи увагу на різних аспектах цифровізації управлінської діяльності, політики в цілому та окремих її сфер, включаючи і підготовку кадрів в системі вищої освіти.

Саме останнє, на наш погляд, набуває особливого значення на сучасному етапі життєдіяльності українського суспільства, боротьби за збереження національної держави та реалізації стратегій її демократичних трансформацій. Адже рівень і якість освіти багато в чому забезпечує ефективність реалізації важливих планів суспільного розвитку. Тож розглянемо проблеми цифровізації освіти, аналізуючи практику, яку набуває національна система освіти навіть в умовах війни, виходячи з усвідомлення важливості і необхідності підготовки якісних кадрів для відбудови і подальшого розвитку України як незалежної демократичної європейської держави.

Можна висвітлити конкретні питання цифровізації на прикладі такого закладу вищої освіти як Національний Університет «Одеська юридична академія». В контексті даної тенденції університет впроваджує та використовує широкий арсенал засобів для надання, зберігання та відтворення інформації задля підвищення ефективності наукової та навчальної діяльності, а також для оптимізації організаційно-управлінської роботи.

Упродовж тривалого часу на базі НУ «ОЮА» існує інформативний сайт, який містить повну інформацію, як щодо діяльності Університету в цілому, так і щодо окремих структурних підрозділів (інститутів, факультетів, коледжів та відділів тощо). Офіційний портал університету – це багатомовний веб-портал, який пропонує контент (інформаційне наповнення, доступне користувачам для перегляду або завантаження) українською та англійською мовами. В україномовній версії веб-портал містить розширений контент, служби та сервіси функціонують в повному обсязі. В іншомовних версіях контент узагальнений, адаптований для міжнародних читачів та викладений в стислій формі. З офіційного веб-порталу НУ «ОЮА» можна здійснити перехід на веб-сайти навчальних та структурних підрозділів.

Для відвідувачів порталу запроваджені різні тематичні розділи без обмеження доступу до матеріалів, зокрема:

- презентаційно-профорієнтаційний блок: про університет, його міжнародні зв'язки, новини про діяльність структурних підрозділів, довідкова інформація, презентаційні фотогалереї та відеоматеріали (рекламні, документальні, художні тощо), засоби публічного ділового спілкування та комунікації тощо);

- навчально-науковий блок: інформація про навчально-наукові підрозділи, бази нормативних документів, навчально-методичні матеріали (комплекси, програми та ін.), посилання на корисні інтернет-ресурси;

- нормативний блок – публічна інформація відповідно до вимог нормативно-правових актів;

- корпоративний блок, який містить розділи, призначені для інформаційної підтримки навчально-наукової та адміністративно-господарської діяльності університету.

Функціонує також розділ сайту «Електронний репозитарій НУ «ОЮА». Він набув важливого значення в умовах пандемії COVID-19 і особливо в умовах воєнного стану з початком повномасштабної війни РФ проти України для організації дистанційних курсів, підтримки очного навчання, забезпечивши доступ до всіх методичних розробок викладачів та інших інтернет ресурсів.

Для створення персоналізованого навчального середовища використовується безпечна та інтегрована система Moodle, до якої підключають всіх здобувачів, а викладачі оперативно доповнюють і корегують наповнення відповідно змінам в акредитованих освітніх програмах підготовки кадрів всіх рівнів освіти. Щоб здобувачі освіти мали змогу отримувати якісну освіту навіть у дистанційному режимі, науково-педагогічні, педагогічні працівники проводять початкові заняття на платформах ZOOM, Skype, Google Meet, Google Classroom, за допомогою яких викладачі створюють навчальні курси, формулюють завдання, спілкуються із здобувачами.

В університеті більше 30 комп'ютерних класів, створено IT-центр, Центр кібербезпеки та інформаційних технологій, а також Лабораторію робототехніки та інформаційних технологій. Багато лекційних аудиторій оснащені інтерактивними дошками, викладачі активно використовують соціальні мережі та телеграм-канали для консультування здобувачів.

«Хмарні сервіси» використовується співробітниками університету для організаційної роботи. Зокрема, Google-диск дозволяє здійснювати синхронізоване виконання документів.

Для управління навчальним процесом університету в єдиному інформаційному просторі використовується Автоматизована система управління навчальним закладом. У її складі функціонують наступні модулі:

1) «Деканат» – ведення особових справ здобувачів вищої освіти, відображення їх університетського руху протягом періоду навчання;

2) «Приймальна комісія» – формування особових справ абітурієнтів за спеціальностями вступу, заповнення екзаменаційних відомостей з результатами здачі вступних випробувань та формування рейтингових списків, відповідно до яких здійснюється зарахування; особові справи абітурієнтів, зарахованих на навчання, експортуються до модуля «Деканат».

3) «Education» – призначене для створення бази даних анкет здобувачів освіти навчального закладу разом з їх фотографіями, формування замовлень на виготовлення документів про освіту, додатків до диплому про вищу освіту, студентських квитків державного зразка та передачі їх у вигляді пакетів заявок до центрального вузла збору даних в ІВС «ОСВІТА» для подальшої обробки.

База даних АСУ синхронізована з базами даних ЄДЕБО, системи контролю та управління доступом до університету, наукової бібліотеки. Щорічно програмний комплекс оновлюється з урахуванням нових вимог.

Для забезпечення контролю доступу співробітників та відвідувачів на територію структурних підрозділів університету, а також для здійснення автоматизованого обліку робочого часу персоналу в університеті використовується система контролю доступу (СКУДД), програмне забезпечення «Модуль інтеграції ІКБ в систему управління підприємством», «Прохідна+», «АРМ «Облік пропусків».

Інформаційно-комунікаційна мережа Національного університету «Одеська юридична академія» нараховує біля 530 комп'ютерів, які мають доступ до мережі Інтернет. Для забезпечення надійного функціонування контрольно-пропускної системи, інфраструктури та цілісності матеріально-технічної бази університету впроваджено централізовану систему відеоспостереження, яка об'єднує локальні системи структурних підрозділів університету.

Наявність технічної складової Google дозволяє університету мати власну мережу електронної пошти. Завдяки тому, що кожна поштова скринька співробітників Університету підключена до одного домену, кожен співробітник має доступ для важливої інформації, яка міститься на Google Диску. На цьому домені структурні підрозділи і викладачі підключені до ліцензованого zoom, що особливо важливо для організації дистанційного навчання, оптимізуючи взаємодію між викладачами та здобувачами.

Для оптимізації навчального процесу науково-педагогічні, педагогічні працівники та працівники структурних підрозділів мають змогу створювати та використовувати електронні журнали, Google Таблиці, що значно спрощує ведення документообігу в Університеті.

НУ «ОЮА» підтримує режим "paper less" та приймає документи, що підтверджують особистість, у електронному форматі та через мобільний застосунок ДІЯ. А також необхідна документація надсилається електронною поштою Gmail. Це значно полегшує комунікацію і робить її оперативнішою.

НУ "ОЮА" став одним з перших вищих навчальних закладів, який запустив віртуальний 3D-тур по університету. Це, передусім, важливо для абітурієнтів, які, не виходячи з дому, можуть ознайомитися з матеріально-технічною базою вишу, з умовами проживання в гуртожитках, за допомогою Google Maps.

Функціонування в університеті факультету кібербезпеки та інформаційних технологій, на якому здійснюється підготовка фахівців за такими сучасними спеціальностями як: «Кібербезпека», «Комп'ютерні науки», «Інженерія програмного забезпечення», «Системний аналіз», дозволяє включати в процес цифровізації безпосередньо самих здобувачів, поєднуючи їх теоретичну і практичну підготовку. Так, студентами університету було розроблено перший в Україні мобільний додаток – гід по університету, за допомогою якого, використовуючи звичайний смартфон, можна знайти інформацію про календар заходів, керівний склад, викладачів, розклад занять, описи факультетів і дисциплін, що вивчаються.

Унікальний помічник студента і викладача – електронний чат-бот, який працює в Фейсбук і завдяки якому можна подивитися відеолекцію, підготуватися до занять і навіть здійснити перездачу дисципліни в режимі онлайн.

Можна констатувати, що співробітники та здобувачі освіти Національного Університету «Одеська юридична академія» доволі освічені в галузі цифрових технологій та використовують їх потенціал у значному обсязі, що допомагає їм адаптуватися до сучасного рівня розвитку інформаційних технологій, отримувати корисні навички та використовувати їх у всіх сферах життєдіяльності. Підвищенню рівня комп'ютерної грамотності сприяє долучення колективу до програм МОН України, орієнтованих на поглиблене вивчення можливостей інноваційних технологій навчання, як участь у тематичних вебінарах чи ознайомлення з відповідними онлайн-курсами. Значно сприяють впровадженню інновацій використання можливостей платформ Coursera та інших, на яких можна отримати знання по ряду сучасних курсів та й ще різними мовами, що розширює мовну підготовку також.

Таким чином, досвід НУ «ОЮА» переконливо доводить, що цифровізація відповідає вимогам підготовки кадрів у XXI столітті і виступає базисом підвищення якості освіти. Тому ми будемо і надалі ефективно впроваджувати цифровізацію, як перспективний напрямок процесу розвитку освіти. Це цілком відповідає завданням реалізації програм інноваційного типу розвитку, що передбачено перспективними планами наукового пошуку НАПН України, МОН України та проектами міжнародної співпраці за участі НУ «ОЮА».

Література

- Bowen W. (1989). Computers in the human context: information technology, productivity, and people. *Fortune*, January, 267-27
- Katz Raúl L. (2015) The Transformative Economic Impact of Digital Technology. *The United Nations commission on science and technology for development*. 18th SESSION 4–8 May 2015. Geneva. https://unctad.org/system/files/non-official-document/ecn162015p09_Katz_en.pdf
- Loveman G. (1994). An Assessment of Productivity Impact of Information Technologies. In *Information Technology and the Corporation of 1990*. pp. 84-110. Oxford: Oxford University Press.
- Roach S.S. (1987). *America's Technology Dilemma: A Profile of the Information Economy*. *Special Economic Study*. New York: Morgan Stanley

Анотація

Ківалов С. В. Цифровізація освіти – сучасний тренд і суспільний запит: досвід України. – Стаття.

Стаття має на меті визначити зміст, форми та напрямки процесу цифровізації (цифровізації) в освіті. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризують як цифрову еру, підкреслюючи провідну роль комп'ютерних технологій, важливість інноваційних інформаційно-комунікаційних зв'язків, розширення можливостей отримання інформації за допомогою Інтернету, прискорення розвитку, впровадження та реалізація управлінських рішень і т. д. Ці процеси відбуваються практично в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі й у функціонуванні системи освіти. Цифровізація освіти відповідає суспільним запитам і є не лише сучасним етапом розвитку технологічної сфери, але й є основою всіх трансформацій соціально-політичної реальності. Реалії життя зумовлюють нові формати спілкування в освітньому просторі та прискорюють їх впровадження. Ці проблеми набувають особливої актуальності в складних умовах, пов'язаних, зокрема, з пандемією Covid-19 та початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року. Екстремальні обставини пришвидшили застосування новітніх технологій та впровадження нових підходів до організації навчальної діяльності. Ефективність, прозорість та гнучкість нових технологічних прийомів забезпечують якість та ефективність освітньої діяльності, полегшують доступ абітурієнтів до освітніх послуг, забезпечують особистісну освітню траєкторію. Удосконалення науково-дослідної, організаційної та наукової роботи у вищих навчальних закладах представлено в статті на основі аналізу практики цифровізації в Національному університеті «Одеська юридична академія». Це стосується теоретичних і прикладних аспектів реалізації навчальної діяльності. Досягнення та перспективи цифровізації розкриваються на основі оцінок ефективності впровадження наявних передових практик в НУ «ОЮА» та на основі характеристики внеску співробітників університету у вирішення завдань цифровізації.

Ключові слова: цифрова ера, цифровізація освіти, дистанційне навчання, онлайн-курси, ефективність інноваційних технологій.

Summary

Kivalov S. V. Digitization of education is a modern trend and public demand: the experience of Ukraine. –

Article.

The article aims to determine the content, forms, and directions of the digitalization process in education. The current stage of civilizational development is characterized as the digital era, emphasizing the leading role of computer technologies, the importance of innovative information and communication links, the expansion of opportunities for obtaining information using the Internet, the acceleration of the development, adoption, and implementation of management decisions, etc. These processes occur in almost all spheres of life, including the functioning of the education system. Digitization of education meets public demands and is not only a current stage of the development of the technological sphere but also serves as the basis of all transformations of socio-political reality. The realities of life determine new formats of communication in the educational space and accelerate their implementation. These problems become especially important under challenging conditions, which were associated with the Covid-19 pandemic and the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022. Extreme circumstances accelerated the use of the latest technologies and the introduction of new approaches to the organization of educational activities. The efficiency, transparency, and flexibility of new technological methods ensure the quality and efficiency of educational activities, facilitate access for applicants to educational services, and ensure a personal, educational trajectory. The improvement of research, organizational, academic, and scholarly work in higher education institutions is presented in this article based on the analysis of digitalization practices at the National University "Odesa Law Academy". This applies to theoretical and applied aspects of the implementation of educational activities. The achievements and prospects of digitalization are revealed based on evaluations of the effectiveness of the implementation of existing best practices in NU "OLA" and based on the characteristics of the university staff's contribution to the solution of digitalization tasks.

Key words: digital era, digitization of education, distance learning, online courses, the effectiveness of innovative technologies.

Н. Б. Арабаджи

orcid.org/0000-0002-7635-1259

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Постановка проблеми. Кожній державі притаманна реалізація певних державних функцій. Окрема конкретна функція держави поєднує в собі зміст, форми та методи здійснення впливу відповідною гілкою державної влади (законодавчою, виконавчою, судовою), застосування якого пов'язано з особливостями конкретного об'єкту державного впливу.

За сферами діяльності держави її основні функції поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні функції здійснюються в межах держави. Зовнішні функції держави забезпечують здійснення її зовнішньої політики.

Одним із найбільш важливих показників рівня цивілізованості суспільства є реальність забезпечення прав і свобод людини, «людина має отримати від держави ефективний захист не лише у законі, але й на практиці».

Правоохоронні органи виконують ті внутрішні функції в державі, які мають завданням протидію загрозам правам і свободам людини, власності, правопорядку. Саме тому більшість країн світу значну увагу приділяє вдосконаленню організації та діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання про розуміння понять «правоохоронні органи», «правоохоронні функції», «правоохоронна діяльність» є одними із найбільш дискусійних. До теперішнього часу проблемою залишається визначення критерію, за яким той чи інший державний орган можна віднести до правоохоронного, ознак та функцій правоохоронного органу, а також місця і ролі органів внутрішніх справ в системі правоохоронних органів.

Правоохоронна функція Національної поліції стала предметом дослідження таких науковців як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, В.Т. Білоус, В.П. Бож'єва, М.М. Бурбика, С.М. Гусаров, К.Ф. Гуценка, О.М. Литвинов, М.А. Ковальов, А.Т. Комзюк, В.М. Косюта, В.І. Малюга, М.І. Мичко, О. М. Музичук, В.О. Невядовський, М.О. Потебенько, М.В. Руденко, Р. Тевліна, О.Ю. Салманова тощо.

Метою дослідження є визначення функцій Національної поліції, зокрема аналіз правоохоронної функції в умовах модернізаційних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що термін «правоохоронні органи» широко вживається не лише у засобах масової інформації, але й у нормативних актах та юридичній літературі, в Україні ще не склалося чітке уявлення про його зміст через відсутність законодавчого тлумачення останнього.

Так, М.І. Мельник та М.І. Хавронюк правоохоронними органами вважають лише ті державні органи, які, діючи в межах кримінально-процесуальної чи адміністративної процедури, ведуть боротьбу зі злочинністю та правопорушеннями, що тягнуть юридичну відповідальність винятково у сфері публічного права (Мельник, 2002, с.205).

О.М. Бандурка вважає, що правоохоронними органами прийнято називати ті державні установи й організації, які функціонують у суспільстві й основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями (Бандурка, 1999, с.182).

Р. Тевлін розглядає поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. Правоохоронні органи у вузькому розумінні він визначає як державні органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу і перевиховання щодо правопорушників. Систему їх становлять органи юстиції, суду, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки. У широкому

розумінні, на думку Р. Тевліна, правоохоронні органи – це всі інші державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку. До них належать спеціальні державні інспекції, контролюючі органи тощо. При цьому автор зазначає, що громадські організації, які беруть участь у правоохоронній діяльності, не входять до системи правоохоронних органів (Тевлін, 1985, с. 53).

У чинній Конституції України дане поняття вживається лише один раз (у ч. 3 ст. 17), де спеціальне завдання щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону покладеться на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. У коментарі до цієї статті, підготовленому Інститутом законодавства Верховної Ради України, до правоохоронних органів автори відносять: СБУ, внутрішні війська МВС України, поліцію та деякі інші державні структури, статус яких нині визначається підзаконними актами.

Такі вчені, як К.Ф. Гуценко та М.А. Ковальов, виділяють правоохоронні органи виходячи з основних функцій правоохоронної діяльності, тобто для виконання функцій правоохоронної діяльності існують конкретні органи, які відповідно й називаються правоохоронними (Гуценко, 1999, с.275).

Правоохоронні органи виконують наступні функції: охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини; охорона власності; охорона громадського порядку; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьба зі злочинністю. Деякі вчені вказують на ще декілька функцій, зокрема профілактичну, захисну, функцію охорони громадського порядку, громадської безпеки і власності, ресоціалізаційну, оперативно-розшукову, функцію розслідування злочинів, судового розгляду справ, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів тощо.

Правоохоронна функція є неодмінною властивістю державної влади.

Правоохоронні органи, що виступають спеціально уповноваженими органами державної влади, які професійно і на постійній основі здійснюють охорону й захист основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку, символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися й захистити, коли такий захист потрібен. Такі органи уособлюють монополію держави на застосування примусу (сили), що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права.

О.І. Безпалова зазначає, що правоохоронна функція держави – це напрямок діяльності держави, який реалізовується системою уповноважених на те органів державної влади (переважно правоохоронними органами), органів місцевого самоврядування та громадськості, що уповноважені виключно в рамках наданих законом повноважень здійснювати юридичні заходи впливу (у тому числі примусові заходи) з метою забезпечення законності та правопорядку (Безпалова, 2014, с.420).

На рівні центральних органів виконавчої влади одним з ключових відомств, яке в своїй поточній діяльності безпосередньо займається реалізацією правоохоронної функції держави є Міністерство внутрішніх справ України. Вказане відомство головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини; захисту державного кордону; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Відмінною рисою органів МВС є те, що при виконанні покладених на них державою завдань вони мають право застосовувати найбільш жорсткі заходи державного примусу, зокрема, вогнепальну зброю.

Основною складовою системи Міністерства внутрішніх справ є Національна поліція України.

Згідно із Законом України «Про Національну поліцію», *Національна поліція України* – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, *Національна поліція* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом.

Завданнями поліції, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» та ст. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 року № 877, є надання *поліцейських послуг у сферах*:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги;
- 5) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах.

У своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Отже, як ми бачимо, національна поліція України, як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є правоохоронним органом держави, оскільки виконує завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та ін., а значить вона здійснює особливий вид державної діяльності – правоохоронну.

Укладачі науково-практичного коментарю дещо розширили термін «Національна поліція» розкритий законодавцем в положеннях закону України «Про Національну поліцію» і зазначили, що «на відміну від міліції поліція – це професійний, висококваліфікований, збройний орган правового порядку, призначений для захисту прав та безпеки громадян і їхнього майна». Отже, слід констатувати належний рівень висвітлення змісту досліджуваного терміна як у межах законодавства, так і серед науковців.

Правоохоронна діяльність Національної поліції, як і діяльність інших державних органів України, здійснюється з урахуванням та на основі низки принципів. Закон України «Про Національну поліцію» у ст. 6–12 визначає ключові принципи діяльності поліції, серед яких: принцип верховенства права; принцип дотримання прав і свобод людини; принцип законності; принцип відкритості та прозорості; принцип політичної нейтральності; принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства; принцип безперервності.

Висновок. Таким чином, виходячи з вищесказаного, Національна поліція України реалізує правоохоронну функцію держави в особливій притаманній їй формі в межах та порядку визначеними чинним законодавством України. А саме: реалізація правоохоронної функції держави Національною поліцією України здійснюється за трьома основними напрямками: правотворчому, виконавчо-розпорядчому та практично-правоохоронному.

В рамках правотворчого напрямку, поліція може створювати відповідні правові норми, що втілюються у певні нормативні акти, які є підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин. Зокрема, керівник поліції вносить на розгляд міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг; підписує накази поліції; скасовує повністю чи в окремій частині акти територіальних органів поліції; у межах повноважень надає

доручення, обов'язкові для виконання поліцейськими, державними службовцями і працівниками поліції; затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату поліції. Крім того, за поліцією закріплені повноваження видавати, відповідно до закону, дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів, видавати та погоджувати дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху.

За виконавчо-розпорядчим напрямом керівник поліції у межах компетенції організовує та контролює виконання поліцією Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, а також наказів і доручень міністра внутрішніх справ України з питань, що належать до сфери діяльності поліції. Він представляє поліцію у відносинах з іншими органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, іншими організаціями в Україні та за кордоном, звітує перед Міністром внутрішніх справ України про виконання покладених на поліцію завдань і повноважень, забезпечує дотримання визначеного Міністром внутрішніх справ України порядку обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України і поліцією. Практично-правоохоронний напрям реалізується в рамках повноважень (прав та обов'язків) поліції, що закріплені законом України «Про Національну поліцію».

Зокрема, поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень;
- припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;
- вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;
- здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами;
- бере участь у здійсненні державної охорони;
- здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону.

Отже, правоохоронна діяльність Національної поліції України включає в себе заходи, які спрямовані на захист прав і свобод громадян та держави, забезпечення публічної безпеки та порядку, боротьбу зі злочинністю за правотворчим, виконавчо-розпорядчим та практично-правоохоронним напрямками.

Література

- Бандурка О. Реформа системи органів виконавчої влади України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 1. С.12-17.
- Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави. Х. : НікаНова, 2014. 544 с.
- Гуценко К.Ф. Правоохранительные органы : учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов. М. : Зерцало, 1999. 416 с.
- Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30.
- Концепція реформування кримінальної юстиції України: Затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.
- Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. К.: Атіка, 2002. 576 с.
- Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2016. С. 312-315.
- Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2971.
- Про Національну поліцію: закон від 02.07.2020 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
- Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. *Радянське право*. 1985. № 7. С. 51-54.

References

- Bandurka O. (2011) Reforma systemy orghaniv vykonavchoji vlady Ukrainy [Reform of the system of organs of vikonavchos vlady of Ukraine]. *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. № 1. P.12-17.
- Bezpalova O.I. (2014) Administratyvno-pravovyy mekhanizm realizaciji pravookhoronnoji funkciji derzhavy [Administrative and legal mechanism for the implementation of the right-protective functions of the state]. Kh. : NikaNova. 544 p. (in Ukrainian)
- Gutsenko K.F. (1999) Pravookhranytel'nyye orghany [Law enforcement agencies: textbook. for stud. legal universities and f-comrade]. M. : Zertsalo, 1999. 416 p. (in Russian)
- Konstytutsiya Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 1996. № 30.
- Kontseptsiya reformuvannya kryminal'noyi yustytsiyi Ukrayiny: Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 8 kvitnya 2008 r. № 311/2008. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2008. № 27. St. 838.
- Melnik M. I. (2002) Pravookhoronni orhany ta pravookhoronna diyal'nist' [Law enforcement agencies and law enforcement activities]. K. : Atika, 576 p.
- Pravookhoronna funktsiya derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy [Law protection function of the state: theoretical, methodological and historical and legal problems: abstracts add.] Intern. sci.-pract. conf. Kharkiv, 2016. S. 312-315.
- Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Natsional'nu politysiyu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 zhovtnya 2015 r. № 877. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2015. № 89. St. 2971.
- Pro Natsional'nu politysiyu: zakon vid 02.07.2020 № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Tevlin R. (1985) Pro ponyattya «pravookhoronni orhany» u shyrokomu ta vuz'komu rozuminn [About the concept of "right-chorony organs" in a wide and narrow mind]. *Radianska righ*. №. 7. S. 51-54.

Анотація

Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція Національної поліції. – Стаття.

У статті висвітлюються питання щодо співвідношення таких категорій як «правоохоронні органи», «правоохоронні функції», «правоохоронна діяльність», що є одними із найбільш дискусійних аспектів юриспруденції. В Україні ще не склалося чітке уявлення про зміст правоохоронних органів через відсутність законодавчого тлумачення останнього, а тому потребує додаткового наукового вивчення.

Проаналізована не мала кількість значень терміну «правоохоронні органи», що представляють собою систему державних органів, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за дотриманням законності і правового порядку.

Продемонстровано основні внутрішні функції держави. Визначено, що правоохоронні органи виконують ті внутрішні функції в державі, які мають завданням протидію загрозам правам і свободам людини, власності, правопорядку.

Визначено, що правоохоронними органами прийнято називати ті державні установи й організації, які функціонують у суспільстві й основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями. А також правоохоронні органи розуміються як державні органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу і перевиховання щодо правопорушників.

Підкреслюється, що правоохоронні органи виконують наступні функції: охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини; охорона власності; охорона громадського порядку; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьба зі злочинністю.

Встановлено, що Міністерство внутрішніх справ України є одним з ключових відомств на рівні центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини; захисту державного кордону; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Акцентується на тому, що основною складовою системи Міністерства внутрішніх справ є Національна поліція України, який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Зазначено, що свою професійну діяльність національна поліція здійснює на основі принципів: верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності.

Звертається увага на те, що правоохоронна функція Національної поліції представляє собою самостійний напрямок діяльності даного органу, що реалізується уповноваженими на те її службами та підрозділами

Стверджується, що правоохоронна діяльність Національної поліції України включає в себе заходи, які спрямовані на захист прав і свобод громадян та держави, забезпечення публічної безпеки та порядку, боротьбу зі злочинністю за правотворчим, виконавчо-розпорядчим та практично-правоохоронним напрямками.

Ключові слова: правоохоронна функція, правоохоронна діяльність, правоохоронна система, правоохоронні органи, Національна поліція, орган правого порядку, поліцейські послуги.

Summary

Arabadzhi N. B. Right-protective function of the National Police. – Article.

The article highlights questions regarding the correlation of such categories as "law enforcement agencies", "law enforcement functions", "law enforcement activities", which are one of the most debatable aspects of jurisprudence. Ukraine has not yet developed a clear idea of the content of law enforcement agencies due to the lack of legislative interpretation of the latter, and therefore requires additional scientific study.

A large number of meanings of the term "law enforcement agencies" were analyzed, which represent a system of state bodies that are empowered with certain powers in the field of monitoring compliance with legality and legal order.

The main internal functions of the state are demonstrated. It is determined that law enforcement agencies perform those internal functions in the state, which are tasked with countering threats to human rights and freedoms, property, law and order.

It was determined that law enforcement agencies are those state institutions and organizations that function in society and whose main task is to ensure legality, fight against crime and other offenses. And also law enforcement bodies are understood as state bodies that are specially created to fight crime and which, for this purpose, are given the authority to apply coercive and re-educational measures against offenders provided by law.

It is emphasized that law enforcement agencies perform the following functions: protection of the constitutional (state) order; protection of human rights and freedoms; property protection; protection of public order; protection of natural resources and natural environment; fight against crime.

It was established that the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is one of the key departments at the level of central executive bodies, which ensures the formation of state policy in the areas of: ensuring the protection of human rights and freedoms; protection of the state border; civil protection, protection of the population and territories from emergency situations and their prevention; migration (immigration and emigration), including countermeasures against illegal (illegal) migration, citizenship, registration of natural persons, refugees and other legally defined categories of migrants.

It is emphasized that the main component of the system of the Ministry of Internal Affairs is the National Police of Ukraine, which implements state policy in the spheres of ensuring the protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order.

It is noted that the national police conducts its professional activities based on the principles of: rule of law; observance of human rights and freedoms; legality; openness and transparency; political neutrality; interaction with the population on the basis of partnership; continuity

Attention is drawn to the fact that the law enforcement function of the National Police is an independent area of activity of this body, which is implemented by its authorized services and units

It is claimed that the law enforcement activities of the National Police of Ukraine include measures aimed at protecting the rights and freedoms of citizens and the state, ensuring public safety and order, fighting crime in law-making, executive-administrative and practical law-enforcement directions.

Key words: law enforcement function, law protection activity, law protection system, law enforcement agencies, National Police, law enforcement agency, police services.

А. П. Гусак

orcid.org/0000-0002-2142-5193

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНА НАПРАВЛЕНІСТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПРОБАЦІЇ

Постановка проблеми. Зрушення, що відбулися в суспільстві за останні десятиліття, призвели до зростання рівня його криміналізації. Деякі люди перебувають у скрутному становищі, вдаючись до злочинів і мотивуючи це неспроможністю вижити в сьогоденних умовах. Зрозуміло, що в цій ситуації, кількість засуджених до тривалих термінів ув'язнення зростає. (Про схвалення Концепції соціальної адаптації осіб, 2008).

Становище людини, яка відбула покарання, є досить складним. Досвід показує, що процес відбування покарання може мати багато негативних наслідків для особистості злочинця. По-перше, до особи, яка вчиняє злочин, за вироком суду повинні застосовуватися певні обмеження та заборони. По-друге, це може негативно позначитися на морально-психологічному стані людини: підвищена агресивність, ризик розвитку психічних захворювань, а в деяких випадках і суїцид.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням інституту пробації займалися такі науковці, як І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, І. І. Журова, О. М. Звенигородський, А. В. Іванов, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, В. А. Ломако, Є. С. Назимко, Є. О. Письменський та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча кажуть, що існують адекватні законодавчі норми з питань цього процесу, наприклад Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Розпорядженням КМУ «Про схвалення Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк» тощо, положення цих законів фактично не виконуються, про що свідчить рівень рецидиву колишніх правопорушників.

Впровадження системи пробації на практиці значно покращить умови утримання злочинців, підвищить організаційний рівень соціально-просвітницької та психологічної роботи, ефективність праці та рівень професійної підготовки персоналу виправних установ. (Виноградова, 2015, с. 146). Кожного засудженого до обмеження або позбавлення волі супроводжує офіцер пробації, який готує правопорушника до звільнення, наприклад, працевлаштовує його та знаходить йому житло. Це забезпечує кращу соціальну підтримку тих, хто звільнився.

За останні роки Україна досягла великих успіхів у реформуванні пенітенціарної системи. Але слід розуміти, що це досить складний процес, який потребує багато часу та зусиль, тому необхідно спиратися на позитивний досвід інших країн у цьому питанні. (Беца, 2012, с. 34-41).

Перевага цієї послуги полягає не тільки в людській природі, а й у соціально-економічній доцільності. Утримання правопорушника в суспільстві підвищує його шанси на успішне виправлення, збереження корисних соціальних зв'язків (створення сім'ї), роботи (фінансової, компенсації потерпілим), уникнення негативного впливу кримінального середовища інших правопорушників у місцях позбавлення волі. (Богатирьов, 2007, с. 71-73). З економічної точки зору пробація обходиться державі дешевше, ніж витрати на утримання пенітенціарних установ (інфраструктура, персонал). Закордонний досвід у цьому питанні очевидний: у Швеції, Фінляндії, Естонії та Румунії вартість ресоціалізації для людини в десять-одинадцять разів нижча, ніж для ув'язненого. Співвідношення персоналу і затриманих майже однакове, а співвідношення офіцерів пробації та клієнтів перевищує один до двадцяти.

Завдяки успіху таких нововведень у ЄС пробація більше не розглядається як альтернатива ув'язненню, а насамперед як захід кримінального правосуддя. Ув'язнення використовується лише в крайніх випадках для безпеки жертви, суспільства або реінтеграції правопорушника. (Богатирьов, 2007, с. 71-73).

Залучення зарубіжного досвіду до вдосконалення українського законодавства є обов'язковою умовою майбутнього набрання чинності цими нормами, особливо якщо вони передбачають введення нових видів покарань у національному Кримінальному кодексі. Головне – уникати крайнього та механічного повторення досвіду інших країн. (Ткачова, 2016, с. 68-74).

Отже, розглянемо поняття та зміст пенітенціарної пробації. **Пенітенціарна пробація** – це підготовка осіб, які відбувають покарання у віщі обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. (Сайт: Пенітенціарна пробація).

Суб'єкти соціального патронажу – центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичні особи, які здійснюють соціальний патронаж. (Сайт: Пенітенціарна пробація).

Соціальний патронаж – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію: (Сайт: Пенітенціарна пробація) органами внутрішніх справ; органами праці та соціального захисту населення; соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді; органами та закладами охорони здоров'я.

Щоб отримати загальне уявлення про систему, наведемо повноваження та функції основних органів у спрощеному вигляді.

Установа виконання покарань та слідчого ізолятора не пізніше як за 3 місяці до закінчення терміну покарання або засідання комітету колонії для розгляду питання про внесення до суду застосування статей 81, 82 КК України, проводить опитування засудженого для визначення його місця проживання після звільненні та намірів працевлаштування та для надання необхідної допомоги для вирішення цих питань. Після чого від засудженого приймається заява, яка долучається до його особової справи.

До органу пробації (за місцем можливого проживання та працевлаштування) за 3 місяці до подання до суду заяви за матеріалами статей 81, 82 ЦПК України, установа виконання покарання надсилається запит про можливість проживання та працевлаштування після звільнення. Представник служби пробації звертається до керівництва підприємства, установи, організації для перевірки можливості працевлаштування засудженого та до органу житлово-комунального господарства, об'єднання співвласників багатопверхового будинку або органу місцевого самоврядування з метою перевірки наявності вказаного житлового приміщення, осіб, які в ньому проживають та права засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення.

У разі необхідності орган виконання покарань повідомляє орган пробації для поміщення злочинця до спеціального органу опіки для колишніх ув'язнених або інших органів соціальної допомоги.

Установа виконання покарань та слідчого ізолятора після отримання на повідомлення-запит відповіді про відсутність можливості проживання засудженого за обраним ним місцем, повідомляє йому про це та інформує про заходи соціального патронажу, які будуть здійснені відповідними органами стосовно нього після звільнення.

За 20 днів до звільнення засудженого установа виконання покарань надсилає повідомлення про звільнення до відповідного органу Національної поліції України. Також установа виконання покарання надсилає повідомлення до органу соціального захисту населення стосовно засуджених, які звернулись за допомогою у влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених осіб; стосовно осіб, які звільняються від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, – до відповідного органу з питань пробації.

Установа виконання покарання надає направленні разом із спостережною комісією до суду подання про застосування до засудженого статті 82 Кримінального кодексу України, довідки про стан здоров'я засудженого та про результати попереднього вирішення питання місця проживання та роботи.

Після остаточного з'ясування місця проживання чи перебування, обраного засудженим, який звільняється і є хворим на заразну форму туберкульозу, не пізніше ніж за 20 днів до

звільнення установа виконання покарання направляє до органів охорони здоров'я інформацію про засуджених осіб, які звільняються і є хворими на заразну форму туберкульозу за обраним звільненою особою місцем проживання.

Тепер давайте розглянемо повноваження уповноваженого органу з питань пробації. До них належать: 1. орган з питань пробації після повідомлення від установи виконання покарань сприяє засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб.

2. У разі надходження з установи виконання покарань повідомлення щодо можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання звертається до органу житлово-комунального господарства, об'єднання співвласників багатопверхового будинку або органу місцевого самоврядування з метою перевірки наявності даного житлового приміщення, осіб, які в ньому проживають та права засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення. У разі, якщо право на проживання в житловому приміщенні потребуватиме погодження з фізичними або юридичними особами, то уповноважений орган з питань пробації звертається для з'ясування це питання до фізичних або юридичних осіб. За результатами перевірки можливості проживання засудженого за обраним місцем проживання, направляє повідомлення до адміністрації установи виконання покарання.

3. Стосовно осіб, які звільняються з установ виконання покарань (слідчого ізолятора), віком 35-60 років, та які для проживання обрали спеціалізовану установу для звільнених осіб або інший заклад соціальної підтримки (догляду), надсилає до цієї установи особисту заяву Засудженого та довідку про його стан здоров'я.

4. У разі отримання повідомлення стосовно осіб, які звільняються з установ виконання покарань (слідчого ізолятора), віком до 35 років надсилає повідомлення про звільнення до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – центр) відповідного району (міста, району у місті), у якому має намір проживати особа після звільнення.

5. Звертається до підприємства з письмовим запитом про перевірку можливого місця роботи.

Розберемо повноваження органу Національної поліції:

1. При надходженні з установи виконання покарань (слідчого ізолятора) повідомлення про звільнення засудженого проводить перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання.

У разі неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання протягом 10 днів після звільнення інформує про це установу виконання покарань (слідчий ізолятор).

2. За зверненням протитуберкульозного закладу надає інформацію про прибуття за обраним місцем проживання осіб.

До повноваження органу соціального захисту населення в свою чергу відносяться:

1. У разі надходження від органу пробації повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів повідомлення уповноваженого органу з питань пробації про кількість центрів соціальної адаптації звільнених осіб у регіоні та види соціальних послуг, що надаються ними, і надсилання відповідного повідомлення.

2. При надходженні повідомлення від органу пробації з'ясування можливості надання послуги тимчасового притулку особі, яка звільняється з установи виконання покарань (слідчого ізолятора), у спеціалізованій установі для звільнених осіб, у разі відсутності в регіоні такої установи – у закладі для бездомних осіб.

3. У разі самостійного звернення звільненої особи до органу соціального захисту населення (спеціалізованої установи для звільнених осіб або закладу для бездомних осіб) у триденний строк сповіщення про це територіальний орган Національної поліції та установу виконання покарань (слідчий ізолятор) (за наявності довідки про звільнення).

4. У разі надходження з установи виконання покарань (слідчого ізолятора) повідомлення про звільнення особи, яка направляється для влаштування до спеціалізованої установи для звільнених осіб, сповіщення установи виконання покарань (слідчий ізолятор) про прибуття або неприбуття цієї особи до такої установи у місячний термін після звільнення.

Запровадження системи пробації по суті поклато на органи пробації обов'язок надавати правопорушникам низку соціальних послуг під час підготовки до звільнення.

Варто зазначити, що тривалий час у минулому терміни «пробація» та «тюрма» вживалися один проти одного. Злочинці здебільшого розглядаються як просто вигнаний суб'єкт (депортація, фізичне знищення, ізоляція), а не як суб'єкт зв'язків з громадськістю, і їм просто потрібно більше уваги, щоб вплинути на відновлення соціальної адаптації. (Бараш, 2015, с. 344). Тому в дослідженнях пробації більше уваги приділяється застосуванню санкцій та заходів, не пов'язаних із позбавленням волі. (Кальмтоута, 2005, с. 39).

У зв'язку з цим Н. Хуторська вказує, що пробація є складною соціально-правовою системою, з одного боку – це міра покарання, яка передбачає покарання засудженої судом особи без необхідності ув'язнення, з другого – це система виконання такого покарання, що включає сукупність сил і засобів, спрямованих на досягнення мети ресоціалізації правопорушників. (Шапоренко, 2011, с. 113).

Крім того, у сучасному розумінні роль працівника пробації не обмежується соціальною та виховною роботою правопорушників, а також включає управління фінансовими ресурсами та усунення ризику рецидиву. (Ягунов, 2013, с. 37).

Висновки. На міжнародно-правовому рівні здійснення так званого посттюремного контролю регулюється рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи щодо пробації. Відповідно до положень статті 59, якщо організація служби пробації виконує функцію нагляду за ув'язненим після його звільнення з місць позбавлення волі, вона повинна співпрацювати з відділом управління пенітенціарної установи, ув'язненим та членами його сім'ї та громадськістю щодо підготовки до соціальної адаптації. (Рекомендація CM/Rec(2010)1, 2010).

Прийняття закону України «Про пробацію» є лише першим кроком до міжнародних судових стандартів. Чи набуде українська пробація ознак європейської системи, значною мірою залежить від подальших кроків у її розвитку, чи відповідають вони європейським принципам пробації, уваги та підтримки цих кроків на політичному рівні, сприяння суспільному розумінню та активній ролі у ефекті пробації.

Література

- Бараш Є. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 344-354.
- Беца О. В. До питання про створення служби пробації в Україні. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2012. № 7. С. 34-41.
- Богатирьов І. Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробації? *Віче*. 2007. № 3-4. С. 71-73.
- Виноградова С. О. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142-146.
- Пенітенціарна пробація. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=136.
- Платформа правових консультацій – WikiLegalAid. *Платформа правових консультацій – WikiLegalAid*. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua>.
- Про схвалення Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 30.10.2008 р. № 1385-р : станом на 17 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-2008-p#Text>.
- Пробація та служби пробації у країнах – кандидатах у члени ЄС / за ред. А. Кальмтоута, Д. Робертс, С.Віндінг. К. : Атіка, 2005. 448 с.
- Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рек. Ради Європи від 17.11.2010 р. № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text.
- Ткачова О. В. Інститут пробації в Україні: історичний досвід та сучасний стан. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 4. Т. 2. 2016. С. 68-74.
- Шапоренко О. Інститут пробації як альтернатива лишенню свободи. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 111-114.
- Ягунов Д. Європейські правила пробації: переклад, тлумачення та допоміжні матеріали. О. : Фенікс, 2013. 236 с.

References

- Barash Ye. (2015) Zahalni tendentsii humanizatsii ta perspektyvy penitentsiarnoi probatsii shchodo dovichnoho pozbavlennia voli. [General trends of humanization and prospects of penitentiary probation for life imprisonment]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. [in Ukrainian]
- Betsa O. V. (2012) Do pytannia pro stvorennia sluzhby probatsii v Ukraini. [To the issue of creating a probation service in Ukraine] *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*. [in Ukrainian]
- Bohatyrov I. H. (2007) Chy potribno reformuvaty kryminalno-vykonavchu inspektsiiu u sluzhbu probatsii? [Is it necessary to reform the criminal enforcement inspectorate into a probation service] *Viche*. [in Ukrainian]
- Vynohradova S. O. (2015) Kryminolohichni aspekty instytutu probatsii yak humanizatsiina skladova zahalnoderzhavnoi polityky Ukrainy. [Criminological aspects of the institution of probation as a humanizing component of the national policy of Ukraine] *Pravo i suspilstvo*. № 3. [in Ukrainian]
- Penitentsiarna probatsiia. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=136. [in Ukrainian]
- Platforma pravovykh konsultatsii – WikiLegalAid. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua>. [in Russian]
- Pro skhvalennia Kontseptsii sotsialnoi adaptatsii osib, yaki vidbuvaly pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok : Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 30.10.2008 p. № 1385-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-2008-p#Text>. [in Ukrainian]
- Probatsiia ta sluzhby probatsii u krainakh – kandydatakh u chleny YeS. Za red. A. Kalmtouta, D. Roberts, S.Vindinh. K. : Atika, 2005. [in Ukrainian]
- Rekomendatsiia CM/Rec (2010) 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta oboviazky : Rek. Rady Yevropy vid 17.11.2010 r. № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text. [in Ukrainian]
- Tkachova O. V. (2016) Instytut probatsii v Ukraini: istorychni dosvid ta suchasnyi stan. [Institute of probation in Ukraine: historical experience and current state] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 4. T.2. [in Ukrainian]
- Shaporenko O. (2011) Ynstytut probatsyy kak alternatyva lyshenyiu svobodu. [Probation institute as an alternative to imprisonment] *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 2. [in Ukrainian]
- Yahunov D. (2013) Yevropeiski pravyla probatsii: pereklad, tлумachennia ta dopomizhni materialy. [European Probation Rules: Translation, Interpretation and Supporting Materials] O. : Feniks. [in Ukrainian]

Анотація

Гусак А. П. Ресоціалізаційна направленість пенітенціарної пробації. – Стаття.

У статті розглянуто ресоціалізаційна направленість пенітенціарної пробації, її поняття та зміст. Досвід показує, що процес відбування покарання може мати багато негативних наслідків для особистості злочинця. По-перше, до особи, яка вчиняє злочин, за вироком суду повинні застосовуватися певні обмеження та заборони. По-друге, це може негативно позначитися на морально-психологічному стані людини: підвищена агресивність, ризик розвитку психічних захворювань, а в деяких випадках і суїцид. За останні роки Україна досягла великих успіхів у реформуванні пенітенціарної системи. Але слід розуміти, що це досить складний процес, який потребує багато часу та зусиль, тому необхідно спиратися на позитивний досвід інших країн у цьому питанні. Міжнародна антикримінальна практика давно визнала, що позбавлення волі повинно використовуватися як крайній засіб для небезпечних злочинців, оскільки соціальна ізоляція часто призводить до особистої руйнації, втрати корисних соціальних зв'язків і розвитку психічних розладів. Процес розвитку пробації різний у різних країнах, але спільним є впровадження нагляду, який включає соціальну допомогу, певну реабілітацію правопорушників, що додатково сприяє високій якості самостійного життя. Залучення зарубіжного досвіду до вдосконалення українського законодавства є обов'язковою умовою майбутнього набрання чинності цими нормами, особливо якщо вони передбачають введення нових видів покарань у національному Кримінальному кодексі. Головне – уникати крайнього та механічного повторення досвіду інших країн, адже те, що потрібно прийняти та втілити, органічно переплітається з національною правовою традицією та культурою українського народу. Прийняття закону України «Про пробацію» є лише першим кроком до міжнародних судових стандартів. Чи набуде українська пробація ознак європейської системи, значною мірою залежить від подальших кроків у її розвитку, чи відповідають вони європейським принципам пробації, уваги та підтримки цих кроків на політичному рівні, сприяння суспільному розумінню та активній ролі у ефекті пробації.

Ключові слова: пенітенціарна пробація, ресоціалізація, соціальний патронаж.

Summary

Husak A. P. Resocialization orientation of penitentiary probation. – Article.

The article examines the resocialization orientation of penitentiary probation, its concept and content. Experience shows that the process of serving a sentence can have many negative consequences for the personality of the criminal. First, a person who commits a crime must be subject to certain restrictions and prohibitions by court order. Secondly, it can negatively affect the moral and psychological state of a person: increased aggressiveness, the risk of developing mental illnesses, and in some cases, suicide. In recent years, Ukraine has achieved great success in reforming the penitentiary system. But it should be understood that this is a rather complicated process that requires a lot of time and effort, so it is necessary to rely on the positive experience of other countries in this matter. International anti-criminal practice has long recognized that imprisonment should be used as a last resort for dangerous criminals, as social isolation often leads to personal destruction, loss of useful social connections and the development of mental disorders. The process of development of probation is different in different countries, but common is the implementation of supervision, which includes social assistance, some rehabilitation of offenders, which additionally contributes to a high quality of independent life. The involvement of foreign experience in the improvement of Ukrainian legislation is a mandatory condition for the future entry into force of these norms, especially if they provide for the introduction of new types of punishments in the national Criminal Code. The main thing is to avoid an extreme and mechanical repetition of the experience of other countries, because what needs to be accepted and implemented is organically intertwined with the national legal tradition and culture of the Ukrainian people. The adoption of the Law of Ukraine "On Probation" is only the first step towards international judicial standards. Whether Ukrainian probation will acquire features of the European system largely depends on further steps in its development, whether they correspond to European principles of probation, attention and support of these steps at the political level, promotion of public understanding and an active role in the effect of probation.

Key words: penitentiary probation, resocialization, social patronage.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.4>

А. В. Кісіль

orcid.org/0000-0002-9513-652X

студентка факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

К. О. Шпак

orcid.org/0000-0002-3905-2276

студентка факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В. А. Мисливий

orcid.org/0000-0002-9513-652X

доктор юридичних наук,

професор кафедри інформаційного, господарського

та адміністративного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МІСЦЕ ПРЕЦЕДЕНТУ ЄСПЛ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

На сьогодні, в умовах війни рф проти України, особливу увагу привертають питання, що стосуються європейської та євроатлантичної інтеграції. Більше того, їх дослідженням займаються не лише теоретики, а й практики, оскільки вони є надзвичайно актуальними на сьогоднішній день. Це обумовлено тим, що саме в даний період Україна відстоює свою незалежність, демократичні принципи та прагнення до розвитку. Варто зауважити, що питання, які стосувалися імплементації деяких європейських норм до національного законодавства виникли досить давно, зокрема з 1991 року, з моменту проголошення незалежності України. Саме від тоді в державі та у наукових колах відповідно, розпочалися дискусії стосовно доцільності формування та розвитку європейських й євроатлантичних інститутів в Україні.

Безумовно, з впевненістю можна сказати, що шлях до Європейського союзу є пріоритетним для українського суспільства. Це обумовлено прагненням громадян і керівництва держави до розвитку механізму забезпечення прав і свобод людини, поширення демократії. Саме тому, український законодавець протягом останніх років активно почав приводити законодавство у відповідність до європейського. Більше того, такі положення зайняли провідне місце серед української нормативно-правової бази, що свідчить про їх пріоритетність та важливу роль в процесі розвитку правової системи України.

У даному дослідженні особливу увагу було зосереджено на змісті Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що був прийнятий у 2006 році (Закон України «Про..., 2006). Його положення, зокрема викладені в ст. 17 передбачають обов'язок для національних судів застосовувати практику Європейського суду з прав людини (далі- ЄСПЛ) та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі- ЄКПЛ), у процесі розгляду справ, як джерело права. Виходячи з цього, можна зауважити, що законодавець прямо визначив належність прецеденту ЄСПЛ до системи джерел права.

Відразу необхідно зазначити, що такі дії викликали чималу кількість дискусій в науковій доктрині. Головним недоліком на думку широкого кола осіб було те, що законодавець не встановив чіткий ряд суспільних відносин, щодо яких необхідно застосовувати положення описаної вище норми. Ним було визначено лише те, що такий обов'язок суду виникає у ході

вирішення справ, які стосуються усунення умов порушення Україною положень, закріплених в ЄКПЛ і протоколів до неї.

Також, законодавець установив, що використання прецеденту ЄСПЛ є важливим підходом під час залучення в систему українського судочинства європейських стандартів прав людини. Слід погодитися з тим, що такий крок був передбачуваним, оскільки Україна посідає одне з провідних місць за кількістю справ проти неї в ЄСПЛ, що свідчить про гостру потребу формування передумов для зниження кількості заяв.

Окрім наведених вище питань, стосовно Закону України № 3477-IV, цікавим є також визначення правової природи рішень ЄСПЛ. В даному випадку необхідно встановити, чи є прецедент ЄСПЛ самостійним джерелом права в українській системі права чи реалізується в контексті акту тлумачення положень ЄКПЛ. Для цього, на нашу думку доцільним є встановити сутність поняття «прецедент», а також визначити місце названої вище судової практики серед класифікаційної структури прецедентів.

Отже, відповідно до змісту Українського тлумачного словника, дане поняття доцільно трактувати у двох значеннях. В першу чергу, як випадок, вчинок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних вчинків, випадків. Також прецедент може бути розкрито, як рішення суду щодо певної справи, яке в подальшому є взірцем для судів при розв'язанні аналогічних справ (у праві).

При цьому, важливим є встановлення правової природи рішень ЄСПЛ, тобто віднесення їх до конкретного виду прецеденту. Серед української наукової доктрини найбільш поширеними видами є судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї (*stare decisis*), у романо-германській правовій сім'ї (*jurisprudence constante*) і переконливий прецедент (*persuasive precedent*). Варто зауважити, що така класифікація не є вичерпною, оскільки існує ряд додаткових ознак, за якими можна розділяти прецеденти. Наприклад, обов'язковість застосування (прецеденти обов'язкові, необов'язкові, умовно-обов'язкові); за оригінальністю правової позиції (прецеденти вперше встановлені та повторювані); за сенсовим наповненням (нормотворчий, інтерпретаційний).

Оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, то доцільно буде аналізувати основні характеристики прецеденту, властивого для неї. Отже, з французької термін «*jurisprudence constante*» перекладається як «постійна судова практика». На думку Попова Ю.Ю., визначальною відмінністю континентального прецеденту від англосаксонського, є те, що останній може бути розробленим на основі одного судового рішення (Попов, 2010, с. 357). В свою чергу, континентальний прецедент формується більш демократичним способом, який полягає у врахуванні позицій декількох судів.

Таким чином, на його думку, він утворюється на основі ряду судових рішень, а не нав'язується «зверху». При цьому, потрібно відразу наголосити на тому, що прецедент не є головним інструментом діяльності та розвитку правової системи в романо-германській правовій сім'ї. Саме цей фактор і обумовлює існування дискусій та суперечок щодо доцільності його віднесення до джерел права в Україні.

Окрему увагу в науковій доктрині, зокрема українській, приділяють встановленню прецедентної природи рішень ЄСПЛ. Найбільш поширеними підходами до визначення характеру згаданих вище судових рішень є такі, як - інтерпретаційних актів; судових прецедентів; поєднання двох перших властивостей. Наприклад, С. Шевчук стверджує, що практики ЄСПЛ по своїй суті є прецедентними. У свою чергу Н. Раданович визначають рішення Суду, з доктринального боку, у відповідності до якого судова практика не є джерелом права (Раданович, 2007, С. 70).

Цікавою є позиція Н. Блажівської, яка розкриває правову природу практики ЄСПЛ, на основі трьох засад (Блажівська, 2018, С. 227). Зокрема, закріплені в них правові позиції мають нормативний характер; в рішеннях надано тлумачення ЄКПЛ і протоколів до неї; власне рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них міститься рішення у конкретній справі. Виходячи з цього, можна зауважити, що авторка ототожнює терміни «правова позиція» та «*ratio decidendi*», і розуміє під ними результат вивчення аргументів і позицій ЄСПЛ, що формують правовий зміст судової практики.

Проаналізувавши теоретичні аспекти досліджуваного питання слід установити, що вони вказують на відсутність єдиного розуміння і визначення правової природи рішень ЄСПЛ, зокрема серед науковців. Таким чином, для встановлення місця прецеденту ЄСПЛ в системі національного законодавства, а також джерел кримінального процесуального права, доцільно вивчити практику його застосування в Україні.

Дійсно, на теоретичному рівні серед науковців досі ведуться дискусії з приводу визначення рішень ЄСПЛ як джерел права у правовій системі України. Однак при цьому, правозастосовна практика національних судів вже давно свідчить про вагоме місце прецеденту ЄСПЛ, як правового орієнтиру для судової гілки влади.

Відтак, у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 визначено важливість врахування прецедентної судової практики Європейського суду з прав людини: «Зокрема, враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР (475/97-ВР) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV (3477-15) «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 року; далі – Конвенція) та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права» (Постанова Пленуму ВС України, 2009, №1).

Проаналізувавши Єдиний реєстр судових рішень, можна знайти безліч судових рішень, у яких українські суди посилаються на практику ЄСПЛ, як на джерело під час винесення рішення. Відтак зокрема Конституційний суд України вперше посилається на рішення ЄСПЛ у справі про смертну кару (Рішення Конституційного суду України у справі № 1-33/99, 1999). Таким чином, застосовуючи норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі - Конвенція), національні суди безпосередньо застосовують правові позиції, які містяться в рішеннях ЄСПЛ, юрисдикцію якого щодо тлумачення зазначеної Конвенції визнала Україна на підставі п. 1 Закону України № 475/97-ВР від 17.07.1997 (Закону України № 475/97-ВР, 1997).

Наприклад, у рішенні Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 212/8470/19 від 02.06.2020 прямо зазначено: «Відповідно до ст.17 Закону України №3477-IV від 23.02.2006 року «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини, а також українські суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського Суду з прав людини як джерело права» (№ 212/8470/19, 2020).

На сьогодні рішення ЄСПЛ мають вагоме матеріально-правове значення для тлумачення положень Кримінального кодексу України (надалі – КК України), оскільки надається оцінка змісту окремих складів кримінальних правопорушень, що передбачені кримінально-правовими нормами чинного законодавства, зокрема щодо їх відповідності положенням Конвенції.

Так, наприклад, Європейським судом з прав людини були винесені рішення щодо тлумачення ст. 8 Конвенції щодо змісту таємниці приватного життя, зокрема порушення якої визначається злочином, який передбачений ст. 182 КК України «Порушення недоторканості приватного життя» (Кримінальний кодекс України, 2001). Відтак було визначено, що інформація, яка становить таємницю приватного життя має містити, наприклад, відомості медичного характеру, особливо відносно захисту таємниці відомостей про ВІЛ-інфікованих, відомості про сексуальну орієнтацію і психосоціальний тип особи, відомості про зміну статі і імені та інше (Вибрані рішення Європейського суду з прав людини, 2006).

Інше рішення ЄСПЛ від 25.02.1992 у справі «Маргарета і Роджер Андерссон проти Швеції» зазначено правові позиції ЄСПЛ щодо тлумачення понять «житло», «таємниця кореспонденції», «приватне життя», «сімейне життя», правові позиції ЄСПЛ щодо змісту права на життя (ст. 2 Конвенції), заборони катування (ст. 3 Конвенції), заборони рабства та примусової праці (ст. 4 Конвенції), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції), презумпції невинуватості (ч. 2 ст. 6 Конвенції) (Андрушко, 2011).

У справі «Невмержицький проти України» від 05.04.2005 р. ЄСПЛ кваліфікував як катування примусове годування заявника, яке було здійснене під час тримання під вартою, однак

зазначив, що примусове годування, у принципі, не вважається поведженням, що принижує людську гідність. Зокрема на дану правову позицію ЄСПЛ у своєму рішенні посилається Ізяславський районний суд Хмельницької області у справі № 675/1781/20 від 22.09.2020 (675/1781/20, 2020).

Досить резонансною є справа ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р., у якій ознаками катування названо між іншими і психічне насильство, яке полягало у погрозах застосування катування до вагітної дружини заявника. Варто зауважити, що у своїх рішеннях національні суди доволі часто посилаються на правові позиції ЄСПЛ, викладені у даному рішенні (Нечипорук і Йонкало проти України, 2011).

Звернувши увагу на активну правозастосовну практику рішень ЄСПЛ, варто зауважити, що урахування правових позицій ЄСПЛ під час законодавчої та правозастосовної діяльності спричиняє й певні проблеми, зокрема:

1) систематизації та структуризації досить значної кількості правових позицій і прецедентної практики ЄСПЛ, оскільки такі акти прийнято в різний час та щодо різних держав з огляду на особливості їхньої національної системи права;

2) систематизації та структуризації новітньої прецедентної практики Верховного Суду й аналізу її на предмет відповідності з практикою ЄСПЛ;

3) забезпечення якісного тлумачення судової практики та розроблення на цій підставі необхідних законодавчих ініціатив та інше.

Однак зауважимо, що попри певні проблемні питання, правові позиції ЄСПЛ, які містяться в таких рішеннях, можна визнати джерелом кримінального права України, оскільки судовий прецедент спрямований на усунення прогалин у законодавстві про кримінальну відповідальність та вирішення дискусійних питань, а також тлумачення оціночних понять.

Таким чином, з метою дотримання принципу однакового застосування кримінального законодавства, що є елементом реалізації принципу рівності громадян перед законом і судом, як одна із засад судочинства, передбачена ст. 129 Конституції України, а також з метою подолання прогалин і розкриття оціночних понять в кримінальному законодавстві і обумовлена необхідність визнання рішень Європейського суду з прав людини, як джерела кримінального права України.

Висновок. Отже, зважаючи на європейські традиції формування континентальної правової системи, під судовим прецедентом у кримінальному праві слід розуміти офіційне рішення суду, що утворюється в результаті розгляду конкретної справи чи вивчення та узагальнення судових рішень.

На сьогодні, в Україні судовий прецедент має здебільшого рекомендаційний характер. При цьому його головним завданням є усунення прогалин у законодавстві про кримінальну відповідальність, вирішення дискусійних питань та тлумачення оціночних понять. Тому, рішення ЄСПЛ, в яких формується певне розуміння кримінально-правової норми, можна визнати джерелом кримінального права України. При цьому варто зазначити, що національні суди залишають за собою право свободи розсуду і вибору відповідних правових позицій, що містяться в рішеннях ЄСПЛ.

Література

Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види, 2011. № 8 (131), С. 13-22.

Блажівська, Н. До питання про місце рішень Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № (4), С. 226-230. <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=3180370314674326707&btnI=1&hl=uk>

Держинський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області 2 червня 2020, 212/8470/19 (Україна).

Ізяславський районний суд Хмельницької області, 22 вересня 2020, 675/1781/20 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91803284>

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV. 2006. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР. 1997. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>

- Кримінальний кодекс України № 2341-III. 2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- Нечипорук і Йонкало проти України. Справа Європейський суд з прав людини, 21 квітня 2011. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683
- Попов, Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум Права*. 2010. № 3, С. 351–363. http://popov-yuyu.narod.ru/27_Precedent.htm
- Постанова Пленуму Верховного суду України від України № 1. 2009. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
- Раданович, Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні*, 2007. № 1. С. 69-71. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=LKXM-aoAAAAJ&citation_for_view=LKXM-aoAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
- Рішення Конституційного суду України у справі № 1-33/99. 1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>
- Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України. У В. М. Тертишника (Ред.). 2012. 340 с.
- Ю. Зайцев. О. Павліченко. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини : в 2-х томах. Том 2. 2006. 688 с.

References

- Andrushko P. P. (2011). Sources of criminal law of Ukraine: concepts, types. 8 (131). 13-22
- Blazhivska, N. (2018). To the question of the place of decisions of the European Court of Human Rights in the national legal system. *Entrepreneurship, economy and law*, (4), 226-230. <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=3180370314674326707&btnI=1&hl=uk>
- Dzerzhinsky District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk Region. 2 june 2020, 212/8470/19 (Ukraine).
- Izyaslav district court of Khmelnytskyi region 22 september 2020, 675/1781/20 (Ukraine). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91803284>
- Law of Ukraine "On Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights" No. 3477-IV (2006). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
- On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention. No. 475/97-BP (1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>
- Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. Verkhovna Rada of Ukraine: officer. website. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine. Case of the European Court of Human Rights, April 21, 2011. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683
- Popov, Yu. Yu. (2010). Case law in the context of universally binding court decisions and Ukrainian perspectives. *Forum Law*, 3, 351–363. http://popov-yuyu.narod.ru/27_Precedent.htm
- Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on behalf of Ukraine No. 1 (2009). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
- Radanovych, N. (2007). European standards of human rights: concept, structure, sources of formation. *Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine*, 1, 69-71. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=LKXM-aoAAAAJ&citation_for_view=LKXM-aoAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
- Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case No. 1-33/99 (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>
- Uvarov V. G. (2012). Absorption of the practice of the European Court of Human Rights and norms of international legal acts in the improvement of the criminal justice system of Ukraine. V. M. Tertishnyk (in general ed.). 340.
- Yu. Zaitsev. O. Pavlichenko. (2006). Selected decisions of the European Court of Human Rights: in 2 volumes/ incl. 688.

Анотація

Кісіль А. В., Шпак К. О., Мисливий В. А. Місце прецеденту ЄСПЛ в системі джерел кримінального процесуального права України. – Стаття.

У статті розглянуто теоретичні і практичні засади використання прецеденту ЄСПЛ в Україні. В даному дослідженні було проаналізовано зміст поняття «прецедент», а також охарактеризовано його ознаки. Важливим у роботі було визначення правової природи практики ЄСПЛ, з метою встановлення його пріоритетності та обов'язковості дотримання судами. Отож, було розглянуто позиції представників української правової доктрини, з даного питання. Також у роботі було визначено на основі яких підходів зазвичай використовують прецедент ЄСПЛ. В даному випадку було співставлено різні позиції дослідників стосовно характеру судової практики згаданого вище органу, наприклад інтерпретаційних актів; судових прецедентів; поєднання двох перших властивостей. Окрім цього, у статті наведено класифікацію прецедентів, а також описано ознаки, за якими її можна здійснювати.

Важливе місце у роботі посіло вивчення практичних способів використання прецеденту в Україні, що надало змогу визначити його обов'язковість в системі національного законодавства та джерел права відповідно. Отже, було проаналізовано та розкрито практику Верховного суду України, Конституційного суду України, а також суду першої інстанції, стосовно застосування ними рішень ЄСПЛ. На основі розглянутих позицій та тверджень було визначено, що використання прецеденту в Україні, яка в свою чергу належить до романо-германської правової сім'ї спричиняє певні проблеми. При цьому, норми законодавства закріплюють статус судової практики ЄСПЛ, як обов'язкової для судів у ході вирішення справ. Оскільки законодавець не обмежив коло відносин та умов, на які поширюється наведене вище положення, було встановлено, що прецедент, а саме рішення ЄСПЛ належать до системи джерел кримінального процесуального права.

Ключові слова: джерело права, кримінальне процесуальне право, судова практика, правова сім'я, національне законодавство.

Summary

Kisil A. V., Shpak K. O., Mysliiviy V. A. The place of the ECHR precedent in the system of sources of criminal procedural law. – Article.

The article examines the theoretical and practical principles of using the ECtHR precedent in Ukraine. In this study, the content of the concept of "precedent" was analyzed, as well as its features were characterized. It was important in the work to determine the legal nature of the practice of the ECHR, with the aim of establishing its priority and the obligation of compliance by the courts. So, the positions of representatives of Ukrainian legal doctrine on this issue were considered. Also, the work determined the basis of which approaches the precedent of the ECtHR is usually used. In this case, different positions of researchers were compared regarding the nature of judicial practice of the above-mentioned body, for example, interpretive acts; court precedents; a combination of the first two properties. In addition, the article provides a classification of precedents, and also describes the signs by which it can be carried out.

An important place in the work was the study of practical ways of using precedent in Ukraine, which made it possible to determine its obligation in the system of national legislation and sources of law, respectively. So, the practice of the Supreme Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, as well as the court of first instance regarding their application of the decisions of the ECHR was analyzed and disclosed. Based on the considered positions and statements, it was determined that the use of precedent in Ukraine, which in turn belongs to the Romano-Germanic legal family, causes certain problems. At the same time, the legal norms establish the status of the judicial practice of the ECtHR as mandatory for the courts in the course of deciding cases. Since the legislator did not limit the range of relationships and conditions to which the above provision applies, it was established that the precedent, namely the decision of the ECtHR, belongs to the system of sources of criminal procedural law.

Key words: source of law, criminal procedural law, judicial practice, legal family, national legislation.

ПРОБЛЕМИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Система права світового рівня нині не є стабільною, піддається кризовим явищам, що зумовлені глобальними зіткненнями різносторонніх інтересів у політичній, економічній, соціальній та екологічній сферах. Ґрунтовні світові тенденції мультикультурної співпраці та національні деформації культурного середовища створюють протиріччя структурній інтеграції та соціальній згуртованості.

Суспільство трансформується, тягнучи за собою зміни у правовій парадигмі та національній політиці. Напрямок зміни глобалізованого права неможливо достовірно передбачити. Вказане зумовлює потребу розв'язання багатьох проблем, що виникають в сучасному трансформованому соціумі, серед них одним з найважливіших є питання протидії національного та глобального чинника у суспільно-політичному і державно-правовому житті.

Демократичні прагнення держави вимагають формування належної політики у етнічній та національній сферах, забезпечення принципів рівності, толерантності, розвитку культурних прав суб'єктів етнонаціональної політики. Проте в умовах глобальних трансформацій це питання особливо проблемне, оскільки має невизначений характер та майбутні тенденції розвитку світу важко передбачити.

Вказане зумовлює потребу додаткового наукового дослідження субординації аспектів національного і глобального в сучасному державотворенні та правотворенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку української загальнотеоретичної юриспруденції відсутні комплексні дослідження котрі б репрезентували аналізі закономірностей формування нормативно-правового забезпечення стратегії національної політики держави в умовах боротьби глобальних патерн та етнонаціональних ціннісних проявів.

Проблеми забезпечення та захисту прав людини, зміни ціннісних парадигм окремих груп суспільства, правового регулювання прав національних меншин, функціонування правової глобалізації та нівелювання державного суверенітету були предметом розгляду таких науковців: О.М. Балинської, Н.П. Бортник, І.Жаровської, Н.Ортинської, М.Ю. Щирби та інших. Безумовно ширше це питання досліджували представники іноземних правових шкіл, зокрема I Zlătescu, V. Parker, S.Hobolt, R. Kastoryano та інші.

Ціллю цієї наукової статті є розгляд сучасних тенденцій розуміння можливостей збалансування національної ідентичності та правової глобалізації у правовій політиці демократичної держави.

Виклад основних положень. Глобалізація є складним явищем і включає в себе безліч процесів, які стосуються різних сфер суспільства. Глобалізація не означає просто «поширення», а й «взаємозалежність». Одне з найуживаніших визначень концепція представляє глобалізацію більше як процес, за допомогою якого географічна відстань стає все менш важливим фактором встановлення та розвитку транскордонних відносин економічного характеру, політичного та соціально-культурного (Zlătescu, 2019, с.200). Глобалізація – це мультикультурний процес, який є результатом подій в одній частині земної кулі з наслідками для суспільств і проблеми в інших частинах земної кулі. Мається на увазі рух товарів/ послуг; рух осіб (міграція); рух капіталу і технології. Глобалізоване суспільство – це суспільство сьогодення і уникнути впливу трансформаційних явищ не може жодна політико-правова одиниця.

Явище, з яким зараз стикаються люди, – фундаментальні соціальні та культурні зміни. Швидкість інформаційних хвиль глобалізації призводить до важливих змін у суспільстві,

як у зовнішньому аспекті (поведінка та ставлення), так і у внутрішньому (система цінностей, життєва філософія та переконання). Ці зміни відбулися в результаті культурного контакту між країнами, і це пояснювалося діалогом між новими цінностями та старими цінностями, які переважали між ними, завдяки чому вдалося натуралізувати та сформувати неолібералізм у всіх аспектах життя, і в якому цінності місцевої культури стали орієнтиром для суспільства. Така ситуація призвела до зміни цінностей, оскільки суспільство віддає перевагу сучасним цінностям і нехтує невидимим. Це призвело до порушення моральних цінностей, представлених у способі життя суспільства.

Отож відбувається процес нівелювання етнічної та національної самобутності, їх аксіологічної цінності для людини в бік переваги глобальних атракторів сучасного суспільства. Останні часто мають біфуркаційний характер, тобто напрям впливу їх передбачити практично неможливо. Глобалізація не має повністю усталених інститутів, це хитка трансформація з невизначеною кінцевою ціллю.

Тут варто погодитися з останніми працями С. Тореса та Е. Базіо щодо двоякої природи глобальних правових явищ. З одного боку глобалізація, за їх твердженням, обрамлено ідеологією неолібералізму та закликає до створення кількох регіональних ринків, поширення швидкоплинних економічних і фінансових обмінів і наявності керівних систем, відмінних від національних держав, зокрема у формі міжнародних торговельних угод, які застосовуються Світовою організацією торгівлі. Проте, вказують науковці що існує й друга форма глобалізації – знизу, або антиглобалізація. Він контрастує з першим. Вона набуває форми окремих осіб, інституцій і соціальних рухів, які рішуче виступають проти того, що вони трактують як корпоративну глобалізацію. Їх девіз: «немає глобалізації без представництва» (Torres, Bosio, 2020).

Сучасне суспільство перебуває в цьому невизначеному стані біфуркації, роздвоєнні особистої правової ідентичності. Представники іспанської правової школи підтверджують нашу тезу аргументами, вказуючи, що зараз зростає кількість людей, які живуть у транснаціональних і гібридних контекстах, поєднуючи певну етнічну ідентифікацію та універсальну форму. У цьому контексті сучасні суспільства стикаються з проблемою, як керувати та враховують одночасні процеси глобалізації та локалізації, єдності та різноманітності, асиміляції та мультикультуралізму. Всі вони отримують складні риси в глобальному суспільстві.

З одного боку етнічна ідентичність стосується усвідомлення приналежності до групи з певними характеристиками (наприклад, територіальні, культурні, релігійні, мовні, звичаєві) і свідоме співвідношення особистості з ними. Етнічна приналежність – це соціально сконструйований і реляційний соціальний факт, тобто він виробляється і відтворюється в соціальна взаємодія між внутрішньою групою або самоозначенням (ідентичність, яка заявляється самими людьми) і приписування зовнішній групі (ідентичність, яка приписується до них іншими).

З іншого боку сучасне суспільство заохочує мультикультуралізму, реагуючи на культурну одноманітність або асиміляцію, і до моделі державної політики, в якій держава відіграє активну роль у захисті прав меншин і культурного розмаїття. Глобальний мультикультуралізм позиціоновано як способів управління розмаїттям і включення іммігрантів, культурних і етнічних меншин в управління суспільством (Molina, 2018). Проте повною мірою ідеологія мультикультуралізму не може урівноважити національні та локальні, ментальні та культурні інтереси кожної групи зі складу представників етнонаціонального механізму держави і суспільства.

Проблема полягає в тому, що унікального зразкового «рецепту» поєднання інтересів на всіх рівнях не вдалося віднайти. Сьогодні конкурують три правові концепції, які знаходяться в межах досліджуваної сфери.

Теоретичні та нормативні підходи до питання розмаїття та інтеграції, такі як мультикультуралізм та інтеркультуралізм, конкурують у спробі перевизначити громадянство та національність. Політика держав, що орієнтувалася на одну теорію не була вдалою, це призвело до багатьох, суперечливих і суперечливих інтерпретацій інтеграції та демократичних громадських просторів.

Однак на цьому питанні напряму правової політики не вичерпується, оскільки з'являються додаткові ускладнення з боку міграційних загроз. Так, транснаціоналізм піднімає питання

про межі національного публічного простору та розширює концепцію культурної інтеграції за межі кордонів, кидаючи виклик нормативним теоріям мультикультуралізму та міжкультуралізму, прив'язаних до національних суспільств. Якою б не була ідеологія та ціль у розумінні інтеграції, держави сьогодні стикаються з транснаціональними діями активістів, які намагаються обійти держави, щоб досягти глобальної перспективи їх ідентифікації та дій. Солідарність за межами кордонів передбачає багаторівневу взаємодію між рідною та приймаючою країнами та спонукає держави до розробки стратегій інтеграції – територіальної та нетериторіальної – як способу включення проблем ідентичності, що виникли в ситуації меншини, до їхньої політичної стратегії «повторної територіалізації» (Kastoryano, 2018).

Міжкультурна ідея спрямована на вирішення ряду критичних питань про те, як люди ставляться один до одного, і як ці взаємодії формуються, формуються та здійснюються в повсякденних ситуаціях. Більш істотно, інші ключові відповідні питання стосуються того, як люди та групи людей з різних культур взаємодіють один з одним; як їм комунікувати, незважаючи на відмінності, що стосуються мови, культури, релігії, етнічного походження та інших соціально-культурних орієнтацій; як вони вирішують конфлікти, що виникають через міжкультурні непорозуміння; і як їхня щоденна зустріч з різноманітністю формує їх ставлення, поведінку та досвід (Elias, 2020). На сьогоднішній день дослідники стикаються з цими та іншими пов'язаними питаннями в багатьох дисциплінах, включаючи освіту, соціологію, мову, географію та демографію, комунікацію, психологію, бізнес та економіку, політологію та інші. За останні кілька десятиліть розвинувся ряд галузей досліджень, які намагаються пояснити й проаналізувати міжкультурні проблеми. Серед них міжкультурна освіта, міжкультурна комунікація, міжкультурні відносини, міжкультурна компетентність, міжкультурне розуміння, міжкультурний конфлікт, культурологія та космополітизм.

Попри те, яка б не була державна ідеологія з трьох вище репрезентованих, все ж урівноваження інтересів можливе тільки шляхом належної поведінки всіх суб'єктів етнонаціональних правовідносин. Тому особливо важливим аспектом є сфера освіти як дієвого засобу забезпечення виваженої політики.

Необхідним фактором є забезпечення знань щодо сучасних глобальних суспільних тенденцій, які створюють новий контекст для освіти та для сфери порівняльної та міжнародної освіти. Тенденції включають екологічну кризу, надстрімку збільшення народонаселення та демографічну динаміку, зростання мобільності, технологічну революцію, особливо революцію ІКТ, зростання добробуту, неоліберальну економічну революцію, зміну соціальних відносини, демократизація, трансформація суверенітету національної держави тощо.

Як реакція на затребуваність сучасних знань виникла дискусія про Глобальну громадянську освіту. Хоча концепція глобального громадянства є суперечливою, неоднозначною та концептуально розпливчастою, освіта є однією зі сфер, де ця ідея використовується найбільш серйозно, особливо в літературі, яка теоретизує необхідність глобально орієнтованої громадянської освіти. Глобальне громадянство, а особливо його «асоційована конструкція» Глобальна громадянська освіта, стали помітними концепціями в освітніх дискурсах і політиках. Вагомість такої Глобальної громадянської освіти в тому, що вона по-перше, «підтримує глобальний мир; по-друге, це заохочує втручання щодо економічної, соціальної та культурної нерівності та може зменшити глобальну бідність; по-третє, забезпечує міцну основу та керівні принципи для підтримки громадянських чеснот, які призведуть до більш демократичних суспільств» (Yemini, 2019)

Висновок. Сучасне суспільство перебуває в невизначеному стані бифуркації, роздвоєнні особистої правової ідентичності. З одного боку соціальна реальність глобалізується, відбувається процес нівелювання етнічної та національної самотності, їх аксіологічної цінності для людини в бік переваги глобальних атракторів сучасного суспільства. З іншого боку на низовому рівні відбувається суттєвий супротив глобальним чинникам та акцент на ментальних факторах суспільного життя, домінуванні окремих груп суспільства. Вказане призводить до невизначеності етнонаціональної політики держави. Тому необхідним фактором оновлення взаємодії та формування подальшої комунікації всіх суб'єктів політичної та правової системи є забезпечення знань щодо сучасних глобальних суспільних тенденцій, які створюють новий

контекст для освіти та для сфери порівняльної та міжнародної освіти. В цьому значенні Глобальної громадянської освіти набуває суттєвої ролі, забезпечує знання про можливі виклики та можливості їх толерування.

Література

- Zlătescu I Globalization and migration. *Fiat Iustitia*, 2019. № 1. P. 200-206.
- Torres C.A., Bosio E. Global citizenship education at the crossroads: Globalization, global commons, common good, and critical consciousness. *Prospects*. 2020. Vol. 48, P. 99-113. DOI 10.1007/s11125-019-09458-w
- Molina J., Rodriguez – Garcia D. The International Encyclopedia of Anthropology. 2018. John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118924396.wbiea1924
- Kastoryano R. Multiculturalism and interculturalism: redefining nationhood and solidarity. *CMS* 2018. Vol. 6, 17. DOI 10.1186/s40878-018-0082-6
- Elias A., Mansouri F. A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue, *Journal of Intercultural Studies*, 2020. Vol. 41:4, P. 490-523, DOI: 10.1080/07256868.2020.1782861
- Yemini M., Tibbitts F., Goren, H. Trends and caveats: Review of literature on global citizenship education in teacher training. *Teaching and Teacher Education*, 2019. Vol. 77. P. 77-89.

Анотація

Ковний Ю. Є. Проблеми етнонаціональної політики в глобалізованому суспільстві. – Анотація.

В науковій статті проводиться розгляд сучасних тенденцій розуміння можливостей збалансування національної ідентичності та правової глобалізації у правовій політиці демократичної держави.

Зазначено, що демократичні прагнення держави вимагають формування належної політики у етнічній та національній сферах, забезпечення принципів рівності, толерантності, розвитку культурних прав суб'єктів етнонаціональної політики. Глобалізоване суспільство – це суспільство сьогодення і уникнути впливу трансформаційних явищ не може жодна політико-правова одиниця. Проте в умовах глобальних трансформацій це питання особливо проблемне, оскільки має невизначений характер та майбутні тенденції розвитку світу важко передбачити.

Аргументовано, що сучасне суспільство перебуває в невизначеному стані біфуркації, роздвоєнні особистої правової ідентичності. З одного боку соціальна реальність глобалізується, відбувається процес нівелювання етнічної та національної самобутності, їх аксіологічної цінності для людини в бік переваги глобальних атракторів сучасного суспільства. З іншого боку на низовому рівні відбувається суттєвий супротив глобальним чинникам та акцент на ментальних факторах суспільного життя, домінуванні окремих груп суспільства. Доведено, що вказане призводить до невизначеності етнонаціональної політики держави.

Мотивовано, що необхідним фактором оновлення взаємодії та формування подальшої комунікації всіх суб'єктів політичної та правової системи є забезпечення знань щодо сучасних глобальних суспільних тенденцій, які створюють новий контекст для освіти та для сфери порівняльної та міжнародної освіти. В цьому значенні Глобальної громадянської освіти набуває суттєвої ролі, забезпечує знання про можливі виклики та можливості їх толерування. Констатовано, що глобальна громадянська освіта, стали помітними концепціями в освітніх дискурсах і політиках.

Ключові слова: національна меншина, етнічна ідентичність, трансформація, демократія, цінності.

Summary

Kovnyi Yu. Ye. Problems of ethno-national policy in a globalized society. – Article.

The scientific article examines modern trends in understanding the possibilities of balancing national identity and legal globalization in the legal policy of a democratic state.

It is noted that the democratic aspirations of the state require the formation of an appropriate policy in the ethnic and national spheres, ensuring the principles of equality, tolerance, and the development of cultural rights of subjects of ethno-national politics. Globalized society is today's society, and no political and legal entity can avoid the influence of transformational phenomena. However, in the conditions of global transformations, this issue is particularly problematic, as it is uncertain and future trends of world development are difficult to predict.

It is argued that modern society is in an uncertain state of bifurcation, a split of personal legal identity. On the one hand, social reality is becoming globalized, there is a process of leveling of ethnic and national identity, their axiological value for a person towards the superiority of global attractors of modern society. On the other hand, at the grassroots level, there is significant opposition to global factors and an emphasis on the mental

factors of social life, the dominance of certain groups in society. It has been proven that this leads to the uncertainty of the state's ethno-national policy.

It is motivated that a necessary factor for the renewal of interaction and the formation of further communication of all subjects of the political and legal system is the provision of knowledge about modern global social trends that create a new context for education and for the field of comparative and international education. In this sense, Global Civic Education acquires a significant role, provides knowledge about possible challenges and opportunities to tolerate them. It is stated that global citizenship education has become a prominent concept in educational discourses and policies.

Key words: national minority, ethnic identity, transformation, democracy, values.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.6>

В. В. Ладиченко

orcid.org/0000-0002-7823-7572

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

О. В. Гулак

orcid.org/0000-0001-9004-0185

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

О. В. Артеменко

orcid.org/0000-0003-2041-8925

*кандидат юридичних наук, професор,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ПІДСТАВИ ВІДНЕСЕННЯ СПРАВ ПРО ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ СУДУ

Вступ. У зв'язку з переходом державної економіки до ринкової моделі організації господарських відносин виникла необхідність у запровадженні спеціальної процедури, яка б в рамках правового поля дозволяла б опиратись як на конкурентні, так і неконкурентні засади.

В українському чинному законодавстві поняття «публічних закупівель» з'явилося з прийняттям Закону України «Про публічні закупівлі». В п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі», публічні закупівлі визначено як придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом. Вказаним законом також передбачається порядок оскарження процедур закупівлі.

Водночас, з аналізу судової практики вбачається, що все ж не існує єдності думок щодо підвідомчості розгляду спорів, що виникають при проведенні публічних закупівель або ж результатів їх проведення. Якщо ж розглядати вказану проблему з практичної точки зору, то це зумовлено процесуально-правовими наслідками недотримання правил про підвідомчість справ відповідному суду. Як результат, суб'єкту оскарження не буде забезпечено права на ефективний правовий захист у зв'язку з закриттям відповідного провадження. То ж перед тим як звертатись за судовим захистом, потрібно визначитись, до якого саме суду слід іти.

Питанням розмежування юрисдикції господарських та адміністративних судів у справах про публічні закупівлі займалися такі науковці, як В.Е. Беляневич, В.В. Резнікова, О.С. Снідевич, О.В. Бринцев, Л.В. Логуш, А.О. Сошников, тощо. Водночас, наразі все ж виникають проблеми щодо правильності віднесення відповідних спорів до юрисдикції того чи іншого суду.

Метою статті є дослідження проблем розмежування господарської та адміністративної юрисдикції у справах про публічні закупівлі. Зокрема, визначення підвідомчості справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності організатора публічних закупівель до моменту фактичного укладання договору з переможцем торгів.

Матеріали та методи. Важливість та актуальність цього питання підтверджується наявністю великої кількості досліджень щодо даної проблематики. Незважаючи на різні підходи до теоретичного аналізу та різноманітності думок, єдиним залишається те, що відсутність єдиного підходу до проблеми розмежування юрисдикцій призводить до порушення прав осіб, а відтак, існує нагальна потреба у вдосконаленні чинного законодавства.

Методологічною основою даної статті є сукупність методів пізнання, що застосовуються до механізму публічних закупівель. У своєму науковому дослідженні ми використовували такі

методи дослідження: аналіз - при пошуку і ознайомленні з різноманітними науковими матеріалами щодо теми роботи; синтез - при систематизації наукових напрацювань; елементарно-теоретичний - при екстраполяції міжнародного досвіду та загальної теорії на українські реалії; структурно-генетичний - при дослідженні наявних проблем розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій у справах про публічні закупівлі; аргументування - при виробленні шляхів їх вирішення. Загальна логіка роботи базується на комплексному і системному підході з використанням сучасного наукового апарату.

Крім того, вивчення передумов розвитку публічних закупівель у суспільстві, категоріальної сутності та понять закупівель, еволюції контролю та аналізу здійснено на основі використання методів групування, теоретичного узагальнення, аналогії та абстрагування.

Варто зазначити, що діалектичний метод дозволив чітко визначити поняття юрисдикційної діяльності адміністративного суду та широко дослідити весь спектр функцій покладених на адміністративний суд чинними нормативно-правовими актами. Статистичний і соціологічний методи були використані для аналізу якості реалізації принципів адміністративного судочинства, ефективності законодавчого регулювання юрисдикційної діяльності адміністративних судів при розгляді справ про публічні закупівлі та аналізу зарубіжного досвіду.

Використання логіко-семантичного методу дозволило визначити напрями удосконалення діяльності адміністративних судів при розгляді справ про публічні закупівлі та розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства України щодо розв'язання проблеми розмежування адміністративної та господарської юрисдикції судів при вирішенні справ про публічні закупівлі.

Враховуючи основну мету дослідження, за основу був взятий порівняльно-правовий аналіз стану нормативного закріплення міжгалузевого інституту судової юрисдикції та його меж в національному процесуальному законодавстві та судовій практиці для розмежування суміжних, але не тотожних понять, що зумовлено відсутністю їх легальних визначень та неправильним правозастосуванням.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, пов'язані із системою публічних закупівель, судові рішення, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, монографії, матеріали конференцій, періодичні видання науково-фахових журналів і наукометричних баз, електронні ресурси, публічний та професійний модуль аналітики ProZorro, особисті спостереження автора.

Для наукового правничого середовища цілком прийнятним є безперервна дискусія з цього питання, однак в діяльності судів подібна ситуація є неприпустимою, яка може загрожувати якісному та ефективному здійсненню судочинства. А відтак, в науковому дослідженні нами було здійснено детальне вивчення та проведення системного аналізу судової практики при розгляді справ про публічні закупівлі та віднесенні такої категорії до адміністративної юрисдикції суду.

Результати та обговорення. Предметом дослідження цієї статті є питання розмежування та підстав віднесення до юрисдикції адміністративних судів спорів, які виникають при процедурі здійснення публічних закупівель.

З аналізу практики розгляду спорів, які виникають у сфері публічних закупівель, у питанні визначення предметної та суб'єктної юрисдикції вбачається наступне.

Для початку необхідно дослідити, що розуміється під адміністративною юрисдикцією.

В адміністративно-правовій науці здебільшого застосовується звужений підхід до визначення адміністративної юрисдикції, під якою розуміють діяльність уповноваженого органу щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, застосування заходів адміністративної відповідальності та винесення відповідних судових рішень у встановлених законом формах (Сідей Я., 2018, С. 196-197).

При цьому, у широкому розумінні адміністративна юрисдикція розглядається як врегульована законом діяльність уповноваженого органу державної влади, посадової особи щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ (спорів), пов'язаних з адміністративно-правовими відносинами громадянина або недержавної організації з державним органом (його посадовою особою) при здійсненні цим органом публічної влади, як правило, вико-

навчої влади. Така позиція прихильників широкого розуміння адміністративної юрисдикції відображає здійснення юрисдикційної діяльності до меж розгляду будь-якого публічно-правового спору, включаючи й адміністративні суди (Іщук О. С., 2011, С. 419–424).

Цікавим видається підхід І.П. Голосніченка, який доводив зв'язок адміністративно-юрисдикційного процесу із двома напрямками юрисдикційної діяльності: 1) вирішення адміністративно-правових спорів; 2) застосування заходів адміністративного примусу; а розгляд скарг громадян віднесено до самостійної групи норм, що регулюють адміністративно-правовий порядок поновлення прав і свобод людини та громадянина. Залежно від суб'єкта вирішення це провадження розділено на два підвиди: провадження у справах за скаргами, що вирішуються в органах виконавчої влади чи місцевого самоврядування, посадовими особами, в провадженні за скаргами, що вирішуються у судовому порядку (Голосніченко І.П., 2003, с. 25).

Слід також відмітити, що в юридичній літературі підкреслюється відсутність охоплення широким підходом розгляду справ в адміністративних судах і заміна класичного розуміння процесу широким і вузьким тлумаченням цього терміна (Мартиновський В. В., 2012, С. 89).

Ми є прихильниками широкого підходу до визначення дефініції «адміністративної юрисдикції» та вважаємо, що така охоплює комплекс матеріальних та процесуальних правовідносин, які виникають у зв'язку з необхідністю ліквідації конфліктних ситуацій у сфері функціонування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, стабілізації правозахисної діяльності в цій сфері, забезпечення та відновлення режиму законності в публічному управлінні (Сідей Я. 2018, С. 197).

Позиція Великої Палати Верховного Суду у Постанові від 29 січня 2019 р. у справі № 819/829/17 про визнання нечинною процедури закупівлі, була наступною. Суд вважає, що орган виконавчої влади або місцевого самоврядування у відносинах щодо організації та порядку проведення торгів (тендеру) є суб'єктом владних повноважень, і спори щодо оскарження рішень чи бездіяльності цих органів до виникнення договірних правовідносин між організатором та переможцем цього тендеру відносяться до юрисдикції адміністративних судів. Проте, після укладення договору між організатором конкурсу та його переможцем спір щодо правомірності рішення тендерного комітету підлягає розгляду в порядку цивільного (господарського) судочинства, оскільки фактично зачіпає майнові інтереси переможця торгів (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.01.2019 р.).

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 травня 2019 р. у справі № 918/843/17 була підтримана позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у вищевказаній постанові від 29 січня 2019 р. Суд прийшов до висновку, що враховуючи той факт, що договір між замовником та учасником не був укладений, а оскаржується саме рішення тендерного комітету, то спір підлягає вирішенню в порядку адміністративного судочинства (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.05.2019 р.).

Згодом, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. у справі № 922/3506/18 уже робиться висновок, що з дати набрання чинності ГПК України в редакції Закону України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» одним із критеріїв віднесення справ до господарської юрисдикції визначено наявність між сторонами саме господарських правовідносин, а також запроваджено підхід щодо розмежування юрисдикції залежно від предмета правовідносин, а не лише від суб'єктного складу сторін (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р.).

При цьому, згідно з ч.2 ст. 20 Господарського кодексу України, кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом, зокрема, визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом (Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.).

У відповідності з п. 1 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема, спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження.

Тобто, на думку Великої Палати Верховного Суду, аналізуючи статтю 20 ГПК України, ст. 19 КАС України та ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» вважає, що вказані норми прямо передбачають вирішення спору господарським судом.

Разом з тим, ми вважаємо за доцільне більш детально дослідити декілька аспектів в контексті вказаних правовідносин.

По-перше, їх суб'єктний склад, та акцентувати увагу на наявності підстав вважати усіх замовників, які здійснюють закупівлю товарів, робіт чи послуг на підставі Закону України «Про публічні закупівлі» такими, що наділені владними функціями. Відповідно, спори, які можуть виникати до моменту укладання господарського договору, в не залежності від правового статусу замовника, слід віднести до юрисдикції адміністративних судів.

Звертаючись до загальновідомих та законодавчо закріплених визначень, передбачених ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, суб'єкт владних повноважень це – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг (Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р.).

Публічно-правовим вважається спір, у якому, хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій.

Тобто, це спір, у якому сторони правовідносин виступають одна щодо іншої не як рівноправні і в якому одна зі сторін наділена владними повноваженнями. При цьому, владні повноваження можна охарактеризувати, як формально визначене право суб'єкта нав'язувати свою волю для досягнення бажаних організаційних результатів.

Водночас, усі категорії замовників, визначені ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі», фактично наділені владними повноваженнями, оскільки, правомочні визначати критерії процедури закупівлі (тендеру) та приймати рішення, які зумовлюють виникнення обов'язків для інших суб'єктів.

Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 травня 2019 р. у справі № 918/843/17 Суд зазначив, що орган виконавчої влади або місцевого самоврядування у відносинах щодо організації та порядку проведення торгів (тендеру) діє як суб'єкт владних повноважень і спори щодо оскарження рішень чи бездіяльності цих органів до виникнення договірних правовідносин між організатором та переможцем цього тендеру відносяться до юрисдикції адміністративних судів (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.05.2019 р.).

Як вірно зазначають Р.А. Колюжний та С.В. Петков, в основі суб'єктивних публічних прав нескладно побачити гарантії використання особою певної можливості здійснювати юридично значимі дії на власний розсуд у гарантованих відповідно міні нормами сферах організації та реалізації суспільно важливих людських відносин. Від приватних суб'єктивні права публічного характеру відрізняє те, що у відносинах, в яких вони формуються і реалізуються, зобов'язальною стороною, крім самого носія цих прав, як правило, виступає носій публічного влади – суб'єкт владних повноважень (Колюжний Р.А., Петков С.В., 2009, С. 4).

Коломієць Т.О. вказує, що публічний інтерес є не чим іншим, як тією чи іншою сукупністю приватних інтересів (Коломієць Т.О., 2004, С. 12).

Водночас, виникає запитання, який необхідний обсяг приватних інтересів для перетворення їх на публічний.

На думку Галуцька В.В., публічний інтерес – це важливі для значної кількості фізичних та юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються публічною адміністрацією (Галуцько В.В., 2010, с. 181).

В адміністративному праві під поняттям «публічна адміністрація» слід розуміти систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій та заходів, встановлених законом. До такого висновку прийшла Велика Палата Верховного суду у Постанові від 13 лютого 2019 р. у справі №810/2763/17.

Тобто, публічний інтерес є не чим іншим, як сукупністю приватних інтересів, які є однаково важливі для необмеженого кола суб'єктів (Коломієць Т.О., 2004, С. 12). Якщо певні потреби виникають у значній кількості сторін, вони стають значимі, реалізація яких повинна забезпечуватись виконавчою владою. Публічний інтерес має навіть своє відображення у самій назві процедури – «публічні закупівлі».

Враховуючи той факт, що публічні закупівлі мають наступні ключові риси: нормативну урегульованість; цільове використання коштів; конкурсний характер; економічну доцільність; інструмент економічної політики, поняття «публічні закупівлі» слід розглядати як інститут адміністративного права, що визначає процес реалізації державного замовлення, який полягає в придбанні державними замовниками товарів, робіт, послуг за найбільш вигідними ринковими умовами з метою задоволення публічного інтересу (суспільних потреб) (Оврамець Ю.О., 2017, с. 190).

Водночас, існують науковці, які вважають, що головним критерієм розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій повинен бути не суб'єктний склад учасників спірних правовідносин, а насамперед предмет спору та зміст спірних правовідносин (Коверзнев В.О., 2013, с. 228).

При цьому, не погоджуємось з В.О. Коверзневим та В.К. Малолітневою, що у цьому контексті відносини з організації та проведення закупівельної процедури не відносяться до адміністративних (Малолітнева В.К., 2019, с. 107) з огляду на наступне.

У вказаній вище Постанові Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. у справі №922/3506/18 зазначено, що одним із критеріїв віднесення справ до господарської юрисдикції визначено наявність між сторонами саме господарських правовідносин.

Розглядаючи процедуру публічних закупівель в контексті наявності господарських правовідносин між замовником та учасниками торгів, з урахування актуальної судової практики, вважаємо, що все ж обґрунтованим є її поділ на два етапи, до та після укладання договору з переможцем тендеру.

Господарськими визнаються відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Характерною ознакою господарських відносин є зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Підставами виникнення господарських зобов'язань є нормативно-правові акти, що регулюють господарську діяльність, та господарський договір (угода).

Закон України «Про публічні закупівлі» чітко регламентує процедуру здійснення публічних закупівель, обов'язковим і визначальним елементом якої, є укладення договору з переможцем, що і свідчить про початок господарських відносин між замовником і виконавцем. Беззаперечним виявляється на нашу думку, те, що з іншими учасниками тендеру у замовника не виникає господарських правовідносин.

Відтак, звернемось до приписів частини 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України, яка встановлює, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках.

Слід виокремити пункт 15 – інші справи у спорах між суб'єктами господарювання, який, можна було б застосувати при визначенні юрисдикції спорів між замовниками і учасниками тендерів, до моменту укладання договору з переможцем, якщо не враховувати публічно-владний характер повноважень, якими наділені замовники в процедурі проведення публічних

закупівель та фактичною відсутністю між суб'єктами відносин, які б носили господарський характер у загальноприйнятому значенні (Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р.).

Ураховуючи вищезазначене, в конкретних правовідносинах, логічним та доведеним є застосування норми ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, яка встановлює, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема, у спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження.

Додатково хочемо звернути увагу ще на один вагомий аспект, такий як стандарти доказування – спеціальні правила, якими суд має керуватися при вирішенні справи. Так, відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р.).

Однією із засад адміністративного судочинства є офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Цей принцип є обов'язковим при вирішенні публічно-правових спорів та полягає у активній ролі суду при розгляді справи. В адміністративному процесі, на відміну від господарського – де суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе та об'єктивне рішення. Принцип офіційності, зокрема, виявляється у тому, що суд визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору; з'ясовує якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; а у разі необхідності суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази. Вказаний висновок здійснений у постанові Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 20 квітня 2021 р. по справі №817/1269/17 (Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 20.04.2021 р.).

Вказане твердження кореспондується з положеннями статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України, яка наділяє Суд правом офіційного з'ясування всіх обставин справи, в тому числі можливістю вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Тобто, при обумовленій законодавцем змагальністю сторін та свободі в наданні ними суду своїх доказів, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача, що є однією з найважливіших особливостей адміністративного процесу. Статтею 77 Кодексу адміністративного судочинства України також встановлено, що суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі. Разом з тим, така вимога не розповсюджується на позивача. Суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів (Берназюк Я., 2019).

У протизвагу, норми Господарського процесуального кодексу України зосереджені виключно на принципі змагальності сторін. Касаційний господарський суд у складі Верховного суду у своїх рішеннях зазначає, що на сьогодні, у праві існують такі основні стандарти доказування: «баланс імовірностей» (balance of probabilities) або «перевага доказів» (preponderance of the evidence); «наявність чітких та переконливих доказів» (clear and convincing evidence); «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt).

Стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Принцип зма-

гальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Цей принцип передбачає покладання тягара доказування на сторони (Постанова Касаційного Господарського суду в складі Верховного Суду від 07.09.2021 р.).

Розглядаючи вказані відмінності між адміністративним та господарським процесами в контексті спорів, що виникають між замовниками та учасниками торгів, до моменту укладення договору про закупівлю товарів, робіт чи послуг та ураховуючи публічно-владні функції замовників під час процедури публічних закупівель, очевидними є наявність підстав покладення тягара доказування саме на організаторів (замовників) тендеру.

Висновки. Ми є прихильниками широкого підходу до визначення поняття «адміністративної юрисдикції» та вважаємо, що це врегульована законом діяльність уповноваженого органу державної влади, посадової особи щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ (спорів), пов'язаних з адміністративно-правовими відносинами громадянина або недержавної організації з державним органом (його посадовою особою) під час здійснення цим органом публічної влади.

Розглядаючи процедуру публічних закупівель в контексті наявності господарських правовідносин між замовником та учасниками торгів, з урахування актуальної судової практики, вважаємо, що все ж обґрунтованим є її поділ на два етапи, до та після укладання договору з переможцем тендеру.

Замовник у досліджуваних правовідносинах реалізує управлінсько-владні повноваження по відношенню до учасників тендеру до моменту підписання договору про закупівлю.

Встановлено також, що до моменту підписання договору з переможцем тендеру відсутні будь-які господарські правовідносини між замовником та учасниками.

Справи про публічні закупівлі, предметом оскарження яких є рішення, дії чи бездіяльність замовника/ організатора тендеру до моменту виникнення договірних відносин між останнім та переможцем, відносяться до юрисдикції адміністративних судів з наступних підстав:

1) замовник у таких відносинах реалізує управлінсько-владні повноваження по відношенню до учасників, для яких рішення замовника є обов'язковим під час організації та проведення закупівельної процедури до моменту підписання договору про закупівлю;

2) відсутність між замовником та учасниками тендеру господарських правовідносин до моменту підписання договору про закупівлю;

3) під час розгляду вказаних справ у суді тягар доказування покладається на організатора/ замовника публічної закупівлі;

4) відповідно до ст. 20 Господарського процесуального кодексу України до юрисдикції господарських судів відносяться справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності; враховуючи, що до моменту підписання договору з переможцем тендеру господарські правовідносини не виникають, підстави застосування норм ст. 20 Господарського процесуального кодексу України відсутні.

Література

- Іщук О.С. Поняття адміністративної юрисдикції: проблеми дефініції. *Форум права*. 2011. № 1. С. 419–424.
- Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф. Адміністративний процес: навч. посіб. Київ: ГАН, 2003. 256 с.
- Мартинівський В.В. Проблема класифікації адміністративно-юрисдикційних проваджень. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 24. С. 85–91.
- Сідей Я. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Випуск 6. С. 196–200.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.01.2019 р. у справі № 819/829/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834949>.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.05.2019 р. у справі № 918/843/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81799994>.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 922/3506/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885655>.
- Господарський кодекс України від 16.01.2003р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
- Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

- Адміністративне право України: законодавчі визначення: словник-довідник / укладачі Р.А. Калюжний, С.В. Петков. Запоріжжя: КПУ, 2009. 220 с.
- Коломієць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації / за ред. В.К. Шкарупи. Запоріжжя: Поліграф, 2004. 404 с.
- Галунько В.В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178-182.
- Оврамець Ю.О. Поняття та сутність «публічних закупівель» в адміністративному праві України. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2017. № 1/2. С. 185-194.
- Коверзнев В.О. Розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів України, проблеми теорії та практики. *Форум права*. 2013. № 2. С. 223-228.
- Малолітнева В.К. Проблеми розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій у справах про публічні закупівлі. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 104-112
- Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 20.04.2021 р. по справі № 817/1269/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96509160>.
- Берназюк Я. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві. *Судово-юридична газета*. Блог від 14.06.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>
- Постанова Касаційного Господарського суду в складі Верховного Суду від 07.09.2021 р. по справі № 910/11068/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99510505>.

References

- Ishchuk O.S. (2011). The concept of administrative jurisdiction: problems of definition. *Lawforum*, 1, 419-424.
- Holosnichenko I.P. & Stakhurskyi M. (2003). Administrative process. Kyiv: GAN.
- Martynovskiy V.V. (2012). The problem of classification of administrative and jurisdictional proceedings. *State construction and local self-government*, 24, 85-91.
- Sidei Y. (2018). Demarcation of administrative jurisdiction from other types of jurisdiction in the field of judicial competence. *Entrepreneurship, economy and law*, 6, 196-200.
- Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No. 819/829/17 (January 29, 2019). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834949>.
- Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No.918/843/17 (May 14,2019). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81799994>.
- Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No.922/3506/18 (July 3, 2019). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885655>.
- Economic Code of Ukraine No436-IV (January 16, 2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
- Code of Administrative Procedure of Ukraine No2747-IV (July 6, 2005). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
- Kaliuzhnyi R.A. & Pietkov S.V.(2009). Administrative law of Ukraine: legislative definitions. Zaporizhzhia: KPU.
- Kolomiets T.O. (2004). Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation. Zaporizhzhia: Poligraf.
- Halunko V.V. (2010). Public interest in administrative law. *Lawforum*, 4, 178-182.
- Ovramets U.O. (2017). The concept and essence of «public procurement» in the administrative law of Ukraine. *Bulletin of the Higher Administrative Court of Ukraine*, 1/2, 185-194.
- Koverznev V.O. (2013). Demarcation of jurisdiction of administrative and commercial courts of Ukraine, problems of theory and practice. *Law forum*, 2, 223-228.
- Malolitneva V.K. (2019). Problems of distinguishing between economic and administrative court jurisdictions in public procurement cases. *Lawandsociety*, 4, 104-112.
- Economic Procedure Code of Ukraine No1798-XII (November 06, 1991). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- Resolution of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court in case No. 817/1269/17 (April 20, 2021). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96509160>.
- Bernaziuk Y. (2019). The constitutional principle of equality and its features in administrative proceedings. *Judicial and legal newspaper*. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>.
- Resolution of the Commercial Court of Cassation as part of the Supreme Court in case No. 910/11068/20 (September 7, 2021). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99510505>.

Анотація

Ладиченко В. В., Гулак О. В., Артеменко О. В. Підстави віднесення справ про публічні закупівлі до адміністративної юрисдикції суду. – Стаття.

Авторами здійснено аналіз судової практики щодо справ про публічні закупівлі, з якого вбачається, що на сьогодні існує проблема щодо визначення підвідомчості розгляду спорів, що виникають при проведенні публічних закупівель. Існує проблема щодо правильності віднесення відповідних спорів до юрисдикції адміністративного чи господарського суду.

Відтак, авторами поставлено ціль визначити підстави підвідомчості справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності організатора публічних закупівель до моменту фактичного укладання договору з переможцем торгів.

Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу та синтезу, елементарно-теоретичний, структурно-генетичний, метод аргументування, методи групування, теоретичного узагальнення, аналогії та абстрагування тощо. Враховуючи основну мету дослідження, за основу був взятий порівняльно-правовий аналіз стану нормативного закріплення міжгалузевого інституту судової юрисдикції та його меж в національному процесуальному законодавстві та судовій практиці.

У статті досліджено проблеми розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій у справах про публічні закупівлі. Проаналізовано останні постанови Великої Палати Верховного Суду, де, зокрема, зазначено, що у випадку оскарження самої процедури публічної закупівлі, при цьому договір за результатом такої процедури ще не укладено, такий спір підлягає розгляду адміністративного суду, якщо ж оскаржується також і договір, то такий спір підлягає розгляду господарськими судами.

Проаналізовано судову практику, з якої вбачається, що на сьогодні не існує єдності думок щодо підвідомчості розгляду спорів, що виникають при проведенні публічних закупівель або ж результатів їх проведення.

Авторами обґрунтовано та зроблені висновки, що справи про публічні закупівлі, предметом оскарження яких є рішення, дії чи бездіяльність замовника/ організатора тендеру до моменту виникнення договірних відносин між останнім та переможцем, відносяться виключно до юрисдикції адміністративних судів.

У статті також доведено, що розглядаючи вказані відмінності між адміністративним та господарським процесами в контексті спорів, що виникають між замовниками та учасниками торгів, до моменту укладення договору про закупівлю товарів, робіт чи послуг та урахування публічно-владні функції замовників під час процедури публічних закупівель, очевидними є наявність підстав покладення тягара доказування на організаторів (замовників) тендеру, що відносить дану категорію справ до адміністративної підвідомчості розгляду справ.

Практичне значення роботи полягає в комплексному підході до наукового дослідження, що дозволило систематизувати всі сучасні наукові напрацювання в цій темі, проаналізувати судову практику й виробити практичні рекомендації, які стосуються визначення підстав віднесення справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності організатора публічних закупівель до моменту фактичного укладання договору з переможцем торгів до юрисдикції адміністративного суду.

Ключові слова: публічні закупівлі, адміністративні процедури, господарські відносини, адміністративна юрисдикція, розмежування судових юрисдикцій, публічний інтерес.

Summary

Ladychenko V. V., Hulak O. V., Artemenko O. V. On the issue of grounds for referring public procurement cases to the administrative court jurisdiction. – Article.

Authors carried out an analysis of judicial practice regarding public procurement cases, from which it can be seen that today there is a problem with determining the sub-department of consideration of disputes that arise during the conduct of public procurement. There is a problem regarding the correctness of assigning relevant disputes to the jurisdiction of an administrative or commercial court.

Therefore, the authors set a goal to determine the grounds for the sub-department of cases regarding the appeal of decisions, actions or inaction of the public procurement organizer before the actual conclusion of the contract with the winning bidder.

Methods of analysis and synthesis, elementary-theoretical, structural-genetic, method of argumentation, methods of grouping, theoretical generalization, analogy and abstraction, etc. were used to achieve this goal. Taking into account the main purpose of the research, the basis was a comparative legal analysis of the state of normative consolidation of the interdisciplinary institute of judicial jurisdiction and its limits in the national procedural legislation and judicial practice.

The article studies the issues of delineation of economic and administrative court jurisdictions for public procurement cases. The latest rulings of the Grand Chamber of the Supreme Court were analyzed. It is stated

there, in particular, that in case the public procurement procedure is appealed itself, provided that the contract is not yet concluded, such a dispute is subject to administrative court proceedings. If the contract is also appealed, such a dispute is subject to economic court proceedings.

The court practice that was analyzed shows that as of now, there is no unity of opinion on the jurisdiction of disputes arising during the public procurement procedure or as the result of its completion.

The author concludes reasonably that public procurement cases, which are subject to appeal based on the decisions, actions or inactions of the customer / organizer of the tender, fall exclusively under the jurisdiction of administrative courts, until the contractual relationship is established between the latter and the winner of the tender.

The article also justifies that considering the differences between administrative and economic processes in the context of disputes among customers and bidders, before the contract for procurement of goods, works or services is concluded, and taking into account public authorities of customers during public procurement, there are obvious grounds that the onus of proof rests on the organizers (customers) of the tender, which refers this category of cases to the administrative jurisdiction.

The practical significance of the article lies in a comprehensive approach to scientific research, which made it possible to systematize all modern scientific developments in this topic, analyze judicial practice and develop practical recommendations related to the determination of the grounds for the assignment of cases regarding the appeal of decisions, actions or inaction of the public procurement organizer before the actual conclusion of the contract with the winning bidder to the jurisdiction of the administrative court.

Key words: public procurement, administrative procedures, economic relations, administrative jurisdiction, delineation of court jurisdictions, public interest.

М. Б. Майка

orcid.org/0000-0002-7831-9666

*адвокат, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола*

Х. В. Пузяк

orcid.org/0000-0002-7942-4561

*студентка
Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола*

СУД КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ ФІНАНСОВИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» до системи судоустрою України входять місцеві суди, апеляційні суди, Верховний суд. Також, відповідно до вищевказаного закону суди є юридичними особами публічного права, які здійснюють господарську діяльність керуючись нормами чинного законодавства.

Актуальність дослідження питань «суду касаційної інстанції, як суб'єкта фінансових та господарських правовідносин», зумовлена процесами переосмислення історичного шляху, наступних планів розвитку державності, громадянського суспільства, правових методів регулювання державного управління. Першочергове значення в цих процесах відводиться визначенню сутності та основних принципів діяльності судової влади, покликаної виконувати ряд важливих функцій в державі, перш за все функцію правосуддя. Дослідження нормативно-правових проблеми матеріально-технічного забезпеченням Верховного Суду зумовлюють актуальність обраної теми роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження суду касаційної інстанції, як суб'єкта фінансових та господарських правовідносин, проводили Леськів С. Р., Машталір Х. В., Цибульський Ю. І., Петришин О., Погребляк С., Смородинський В., Цвік М., Петришин В., Авраменко Л., Селіванов А., Махніцький О., Чантурия Л., Салей Е.А., Арсірій А., Політанський В. С., Нестор Н. В., Олійник В. М. та інші.

Метою даного дослідження є комплексне дослідження суду касаційної інстанції, як суб'єкта фінансових та господарських правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Механізм держави – це система органів державної влади, установ, підприємств та інших державних організацій, які здійснюють функції держави (Петришин О., Погребляк С., Смородинський В., 2015, с. 78). У складі механізму держави слід виокремлювати державні органи як найбільш специфічні і важливі для реалізації функцій держави інституційні утворення (Цвік М., Петришин В., Авраменко Л., 2011, с. 129-130).

Практична реалізація завдань держави передбачає функціонування спеціально утвореного для цього механізму, що складається із державних органів, які об'єднуються в багатогалузеву ієрархічну систему – державний апарат, та інших державних організацій. Механізм держави є її атрибутом, відображає інституціональний аспект державності (Цвік М., Петришин В., Авраменко Л., 2011, с. 131-132).

Головним інститутом, який уособлює та представляє державу, є державний апарат, як система органів, які наділені повноваженнями безпосередньо здійснювати державну владу та управляти різними сферами суспільного життя від імені держави (Петришин О., Погребляк С., Смородинський В., 2015, с. 79). В загальному, влада як суспільний феномен, виникає з того часу, як суспільство постало перед необхідністю постановки мети власного розвитку та визначення шляхів і методів її досягнення та пов'язаного з цим узгодження різноманітних інтересів усередині себе (Нестор Н. В., с. 27).

Відповідно до статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Невід'ємною частиною державного апарату є судова гілка влади, яка разом із законодавчою і виконавчою є головним важелем впливу на суспільство. Сильна і незалежна судова влада є необхідним елементом демократично правової культури (Олійник, 2017, с. 82).

Судова гілка влади є основним інститутом держави щодо вирішення юридичних спорів, відновлення у встановленому законом способі порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб; її первинним елементом є специфічний орган державної влади суд, як юридична особа та процесуальний елемент судової системи; вона уповноважена державою і суспільством на здійснення судочинства від імені держави і народу України; вона є системою органів державної влади, що утворюють систему судів; формується і функціонує на основі певних принципів судової організації та діяльності; судді є вершиною законності, вони діють виключно на підставі, у межах і в порядку установлених законодавством, тобто в певних правових формах. Органи судової влади у відповідності до Конституції та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» наділяються компетенцією, як сукупністю завдань юридичних обов'язків та прав, які необхідні їм для ефективного здійснення судочинства.

Академік А. Селіванов вважає, що в теоретичному аспекті важливо з'ясувати, на скільки суди в правовій державі можуть претендувати на статус «судової влади». При цьому йдеться саме про природу судової влади, оскільки владні засади мають утворювати судову юрисдикцію при розв'язанні спорів і конфліктів, прийнятті судових рішень, яким повинні підкорятися всі суб'єкти права (Селіванов, 2010).

О. Махніцький доводить, що основне призначення судової влади – це охорона людини від будь-якого свавілля, як із боку інших членів суспільства, так і від неправомірного втручання держави, в особі державних органів та їх посадових осіб. Без здійснення такої діяльності держава не може вважатися правовою (Махніцький, 2013).

Нормативно закріпленого поняття «юридична особа публічного права» немає, проте національним законодавством визначено окремі ознаки, які притаманні статусу юридичної особи публічного права. Первинно йдеться про положення, які закріпив Цивільний кодекс України у статтях 2, 80, 81, 167–169. Із системного аналізу вище вказаних норм ми дійшли до висновку, що ознаками юридичної особи публічного права, які мають юридичне значення, можна вважати: 1) організацію, що створена й зареєстрована у встановленому законом порядку; 2) юридична особа публічного права створюється на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування; 3) порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом, натомість цивільним законодавством урегульовано порядок участі зазначених суб'єктів у цивільних правовідносинах і правовий статус юридичних осіб приватного права тощо.

Юридична особа повинна володіти цивільною правоздатністю та дієздатністю для того, щоб укладати цивільно-правові договори.

Верховний Суд є судом касаційної інстанції в Україні, який складається з Касаційного цивільного суду, Касаційного господарського суду, Касаційного адміністративного суду, Касаційного кримінального суду, у яких відповідно до відомостей із веб-сайту «Судова влада України» відкриті банківські рахунки у Казначействі України для зарахування на них коштів - сплаченого судового збору.

Також, Верховний суд укладає договори про постачання природного газу, постачання електричної енергії постачальником універсальних послуг, водопостачання та водовідведення, оренди приміщення, надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах регулюється нормами Цивільного кодексу України.

Державні фінанси представлені у вигляді бюджету як «форми витрачання коштів, призначених для фінансового забезпечення завдань та функцій держави та місцевого самовря-

дування» (Brewer G. D., 1973, с. 13). Таким чином, державні фінанси (представлені у вигляді бюджету різних рівнів) є об'єктом управління для різних державних інституцій (Майка М. Б., Гакало І. Г., 2022).

Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя.

Законодавством України визначено джерела фінансування судової влади (Державний бюджет України), порядок фінансування (фінансування за окремими статтями бюджету у визначеному Бюджетним кодексом України порядку) та розмір фінансування, який не може бути меншим за встановлений Законом. Разом з тим, актуальною залишається проблема належного фінансування судової влади.

У рішенні Конституційного суду від 27.01.2010 року у справі №№ 3-рп/2010 зазначено, що в аспекті конституційних подань положення частини першої статті 130 Конституції України, а саме: «Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів», необхідно розуміти так, що: фінансування всіх судів в Україні повинне забезпечуватися державою виключно за рахунок коштів Державного бюджету України; від імені держави забезпечення фінансування судів здійснюють Кабінет Міністрів України шляхом розроблення та подання до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України та Верховна Рада України шляхом затвердження Державного бюджету України виключно законом України, здійснення контролю за його виконанням і прийняття рішення щодо звіту про його виконання; у Державному бюджеті України мають визначатися окремо для всіх судів України видатки на їх утримання не нижче рівня, що надає можливість незалежного здійснення правосуддя, з подальшим забезпеченням повного і своєчасного виділення таких видатків; органи виконавчої влади беруть участь в організаційному забезпеченні функціонування судів і діяльності суддів у випадках та в порядку, передбачених Конституцією України та законами України.

Деякі науковці зазначають, що фактично належне фінансування судової гілки влади складається із: належного матеріально-технічного забезпечення діяльності суду (ремонт приміщень, наявність необхідного технічного приладдя тощо); належної оплати праці суддів («суддівська винагорода») (Леськів С. Р., Машталір Х. В., Цибульський Ю. І., 2017, с. 250).

Єдиним джерелом фінансування судової влади є кошти Державного бюджету України, необхідно враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 13 Бюджетного кодексу України бюджет може складатися із загального та спеціального фондів. При цьому п. 5 ч. 4 ст. 30 Бюджетного кодексу України передбачено, що кошти, отримані до спеціального фонду Державного бюджету України спрямовуються, зокрема, на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади (за рахунок джерел, визначених пунктом 5 ч. 3 статті 29 цього Кодексу). У свою чергу, згідно ч. 3 ст. 29 Бюджетного кодексу України джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів є, у тому числі, судовий збір та надходження від звернення застави у дохід держави.

Слід зазначити, що у п. 5 ч. 4 ст. 30 Бюджетного кодексу України не уточнено, на які саме цілі у частині фінансування судової влади можуть бути спрямовані кошти спеціального фонду.

Нормами ч. 3 ст. 17 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що до складу системи судоустрою входить Верховний Суд, фінансування якого забезпечується державою відповідно до ст. 130 Конституції України, проте, у ст. 21 ЗУ «Про Державний бюджет на 2022 рік» установлено, що законодавче врегулювання питання функціонування Верховного Суду України утримання суддів Верховного Суду України та працівників його апарату здійснюється в межах бюджетних призначень, передбачених Верховному Суду. Отже, на даний час в Україні функціонують і Верховний Суд України і Верховний Суд, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету, що призводить до їх нераціонального використання та більше того до неналежного фінансування Верховного Суду та інших судів у системі судоустрою України, оскільки кошти, які йдуть на фінансування Верховного Суду України можуть бути раціонально розподілені між судами України для їх належного фінансування.

На фінансування Верховного суду у 2022 році виділено 2 322 104,1 грн видатків Державного бюджету, з яких із загального фонду: 1 071 886,0 грн – на оплату праці, 26 853,0 – на комунальні послуги та електроносії, 267 850,5 грн – видатки розвитку та із спеціального фонду: 739 230,0 грн – видатки споживання, 583 662,8 грн – на оплату праці, 670,0 грн – видатки розвитку.

Висновок. Верховний суд є юридичною особою публічного права та здійснює господарську діяльність керуючись нормами чинного законодавства. Суд наділений цивільною правоздатністю та цивільною дієздатністю, тому відповідно до норм Цивільного кодексу України та Господарського кодексу укладає договори. Фінансування Верховного суду здійснюється за рахунок коштів Державного Бюджету України, сума яких передбачена бюджетною програмою «Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя».

Вважаємо, що при формуванні Державного Бюджету України необхідно поставити пріоритет на забезпечення фінансування господарської діяльності суду, зокрема: забезпечення суду засобами зв'язку, комп'ютерами, доступом до мережі Інтернет, водопостачанням, опаленням, електроенергією, службовим транспортом, що дозволить створити належні умови роботи для суддів, працівників апарату суду, учасників судового розгляду.

Для того, щоб касаційний суд безперешкодно здійснював господарську діяльність необхідно збільшити видатки Державного Бюджету для бюджетної програми «Забезпечення здійснення правосуддя судами та функціонування органів і установ системи правосуддя», визначивши окремі статті зазначених видатків в якості захищених видатків Державного Бюджету.

Література

- Петришин О., Погребляк С., Смородинський В. та ін. Теорія держави і права: підручник. Харків : Право, 2015. 368 с. URL: <https://pravo.news/derjavi-istoriya-teoriya/teoriya-derjavi-prava-pidruchnik-petrishin.html>.
- Цвік М., Петришин В., Авраменко Л. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків : Право, 2011. 584 с. URL: <https://studfile.net/preview/5200734>.
- Нестор Н. В. Адміністративно-правове забезпечення контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2019. 539 С. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324279767.pdf>.
- Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 246 С. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/6.pdf>.
- Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/conv#top>.
- Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності. Віче. 2010. № 16. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2150>.
- Махніцький О. Судова влада: сутність, зміст та поняття: *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_6.
- Цивільний кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 01.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Чантурия Л. Юридичні особи публічного права та їх місце в цивільному праві: матеріали доповіді Ташкентського державного юридичного інституту. 29.06.2007. URL: <http://www.caccivillaw.unibremen.de/publikationen/chanturia.jur.per.oeff.recht.ru.rtf>.
- Салей Е.А. Публичные юридические лица: Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2012. № 1 (41). С. 340–348.
- Рішення Конституційного суду від 27.01.2010 року у справі № 3-рп/2010. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/19-rozdil-viii-pravosuddya-statti-124-131>.
- Леськів С. Р., Машталір Х. В., Цибульський Ю. І. Фінансування судової гілки влади України як гарантія суддівської незалежності. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 249-253. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=molv_2017_5_60
- Про Держаний бюджет. Закон України від 02 грудня 2021 року № 1928-IX. Дата оновлення: 19.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20/conv#top>.
- Судова влада України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/18>.
- Brewer G. D. Politicians, Bureaucrats and the Consultant : Brewer G. D. N.Y. : Basic Books, 1973. 318 p.
- Майка М. Б., Гакало І. Г. Управління публічними фінансовими та економічними ресурсами як завдання державної служби: *Актуальні проблеми політики*, 2022, № 69. С. 21-26. URL: <http://app.onua.edu.ua/index.php/app/article/view/1297>.

References

- Petryshyn O., Pogreblyak S., Smorodynskyi V. and others. (2015) *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of the state and law: a textbook]. Kharkiv : Pravo. 368 p. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://pravo.news/derjavi-istoriya-teoriya/teoriya-derjavi-prava-pidruchnik-petrishin.html>.
- Tsvik M., Petryshyn V., Avramenko L. and others. (2011) *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [General theory of the state and law: a textbook] Kharkiv : Pravo. 584 p. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://studfile.net/preview/5200734>.
- Nestor N. V. (2019) *Administratyvno-pravove zabezpechennja kontrolju za dijalnistju sudiv (suddiv) v Ukrajinі* [Administrative and legal support for control over the activity of courts (judges) in Ukraine] (PhD Thesis), Sumy : Sums State University. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/324279767.pdf>.
- Oliynyk V. M. (2017) *Teoretyko-pravova kharakterystyka vzajemodiji orghaniv sudovoji vlady ta instytutiv gromadjanskogho suspilstva* [Theoretical and legal characteristics of the interaction of judicial authorities and institutions of civil society] (PhD Thesis), Dnipro: Dnipropetrovsk State University. Retrieved from: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/6.pdf>.
- Law of Ukraine Constitution of Ukraine of June 28. 1996 No. 254k/96-VR. *Vidom. The Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/conv#top>.
- Selivanov A. (2010) *Sudova vlada v pravovij derzhavi: novi pryncypy zabezpechennja efektyvnosti* [Judicial power in the rule of law: new principles of ensuring efficiency] *Viche* (electronic journal), no 16, p. 56. Retrieved from: <http://veche.kiev.ua/journal/2150/>
- Makhnitsky O. (2013) *Sudova vlada: sutnistj, zmist ta ponjattja* [Judicial power: essence, content and concepts] *Actual problems of the state and law* (electronic journal), no 70. Pp 19-25. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_6
- Law of Ukraine Civil Code of Ukraine of January 16/ 2003 No. 435-IV. *Vidom. The Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Chanturia L. (2007) *Yurydychni osoby publichnoho prava ta yikh mistse v tsyvilnomu pravi* [Legal entities under public law and their place in civil law] *Proceedings of the Tashkent State Legal Institute. Tashkent. (Belarus, Minsk, December 20, 2011)*. Retrieved from: <http://www.caccivillaw.unibremen.de/publikationen/chanturia.jur.per.oeff.recht.ru.rtf>.
- Salei E.A. (2012) *Publychnie jurydycheskye lyca* [Public legal entities] *University scientific notes. Journal of the Khmelnytskyi University of Management and Law*. (electronic journal), no. 1 (41). Pp. 340-348.
- Decision of the Constitutional Court dated January 27, 2010 in case No. 3-рп/2010. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/19-rozdil-viii-pravosuddya-statti-124-131>.
- Leskiv S.R., Mashtalir H.V., Tsybul'skyi Yu.I. (2017) *Finansuvannja sudovoji ghilky vlady Ukrajinі jak gharantija suddiv'skoho nezalezhnosti* [Funding of the judicial branch of government of Ukraine as a guarantee of judicial independence] *Young scientist*, Odesa, no 5. Pp. 249-253. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CN-R=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=molv_605.
- Law of Ukraine About the State Budget of December 2/ 2021 No. 1928-IX. *Vidom. The Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20/conv#top>.
- Judicial power of Ukraine. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/18>.
- Brewer G. D. (1973) *Politicians, Bureaucrats and the Consultant*. N.Y. : Basic Books. 318 p.
- Maika M. B., Gakalo I. G. (2022) *Upravlinnja publichnyimi finansovymi ta ekonomichnymi resursamy jak zavdannja derzhavnoji sluzhby* [Management of public financial and economic resources as a task of public service] *Actual problems of politics*, (electronic journal), no 69. P. 21-26. Retrieved from: <http://app.onua.edu.ua/index.php/app/article/view/1297>.

Анотація

Маїка М. Б., Пузяк Х. В. Суд касаційної інстанції, як суб'єкт фінансових та господарських праввідносин. – Стаття.

В даній статті розглядається правовий статус суду касаційної інстанції, як суб'єкта фінансових та господарських праввідносин; визначаються основні ознаки суду, як юридичної особи публічного права; визначаються джерела фінансування суду; аналізується бюджетна програма «Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя». Автором робиться висновок про те, що при формуванні Державного Бюджету України необхідно поставити пріоритет на забезпечення фінансування господарської діяльності суду, зокрема: забезпечення суду марками, конвертами, комп'ютерами, інтернет-зв'язком, водопостачанням, опаленням, електроенергією, службовим транспортом, створення нормальних умов праці не лише для суддів, а й інших працівників суду, проведення капітального та косметичного ремонту будівель, утримання прилеглих до будівлі суду територій.

Визначаються причини актуальності дослідження суду касаційної інстанції, як суб'єкта фінансових та господарських правовідносин.

Аналізуються нормативно-правові акти, на підставі яких суд здійснює господарську діяльність та на підставі яких здійснюється фінансування та матеріально-технічне забезпечення суду, зокрема норми Закону України про «Державний Бюджет України на 2022 рік».

Вивчаються праці вчених про суд касаційної інстанції, як суб'єкт фінансових та господарських правовідносин, рішення Конституційного суду, у яких роз'яснюється про джерела фінансування касаційного суду, порядок його фінансування та складові належного матеріально-технічного забезпечення касаційного суду.

Доводиться, що для належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення касаційного суду необхідно збільшити обсяги видатків Державного Бюджету для бюджетної програми «Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя».

Ключові слова: Верховний Суд, касаційний суд, господарська діяльність, видатки, фінансове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, бюджетна програма, юридична особа публічного права, судді, фінансування.

Summary

Maika M. B., Puzyak K. V. The court of cassation as a subject of financial and economic legal relations. – Article.

This article examines the legal status of the court of cassation as a subject of financial and economic legal relations; the main features of the court as a legal entity under public law are defined; sources of court funding are determined; the budget program "Ensuring the administration of justice by local and appellate courts and the functioning of bodies and institutions of the justice system" is analyzed. The author concludes that when forming the State Budget of Ukraine, it is necessary to prioritize the financing of the court's economic activities, in particular: providing the court with stamps, envelopes, computers, Internet connection, water supply, heating, electricity, official transport, creating normal working conditions not only for judges, but also for other court employees, carrying out capital and cosmetic repairs of buildings, maintenance of areas adjacent to the court building.

The reasons for the relevance of the research of the court of cassation as a subject of financial and economic legal relations are determined.

The normative legal acts on the basis of which the court carries out economic activity and on the basis of which the financing and material and technical support of the court are carried out are analyzed, in particular the norms of the Law of Ukraine on the "State Budget of Ukraine for 2022".

The works of scientists about the court of cassation as a subject of financial and economic legal relations, the decisions of the Constitutional Court, which explain the sources of funding of the court of cassation, the procedure for its funding, and the components of proper material and technical support of the court of cassation are studied.

It is proved that for the proper financial and logistical support of the court of cassation, it is necessary to increase the amount of State Budget expenditures for the budgetary program "Ensuring the administration of justice by local and appellate courts and the functioning of bodies and institutions of the justice system."

Key words: the Supreme Court, the court of cassation, economic activity, expenses, financial support, material and technical support, budget program, legal entity under public law, judges, financing.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.8>

Е. В. Мамонтова

orcid.org/0000-0003-2761-8217

доктор політичних наук, професор

Національного університету «Одеська юридична академія»

П. Л. Лисянський

orcid.org/0000-0003-3997-9335

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСПРОВАНІЙ СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ ТА НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Регіональний сепаратизм як явище політичної дійсності почав оформлятися в Україні з часів становлення її незалежності та розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Подальші активні прояви регіонального сепаратизму були обумовлені соціально-політичним конфліктом, пов'язаним з євро-інтеграційним вибором України під час Помаранчевої революції у 2004 році та Революції гідності у 2014 році. Все це, а також трагічні події, які переживає сьогодні українське суспільство, вимагають від наукового товариства теоретичного осмислення явища сепаратизму та відпрацювання механізмів запобігання його подальшого поширення на території нашої держави.

Сепаратизм потрібно розглядати, як складне багато-планове явище соціально-політичної дійсності (Хилько, 2019 с. 128). Підвищення або посилення сепаратистських настроїв серед населення країн може бути або інспіровано зовнішніми чинниками, або набути через бажання етнічної групи громадян певного регіону країни до реалізації права на самовизначення народів. Експерти та політологи різних країн сходяться в баченні того, що однією з головних причин сепаратистських конфліктів є недолік міжнародного законодавства: Так в ст. 1 п. 3 Статуту Організації Об'єднаних Націй закріплене «право народів на самовизначення», а у ст. 2 п. 4 «непорушність кордонів кожної країни члена ООН». Дані пункти суперечать між собою та створюють протиріччя, які призводять до політичних і військових конфліктів між державами та націями.

Регіональний сепаратизм може виникати з різних факторів. Наприклад А.В. Баранов виокремлює наступні чинники виникнення сепаратизму:

- «Економіко-географічні чинники. Намагання відокремитися більш розвинених регіонів від відсталих. Наприклад, Ліга Півночі в Італії, радикальні партії Каталонії. Бідуючі регіони найчастіше теж охоплені сепаратизмом. Їх спільноти мають надію, що в окремій державі їм буде жити краще (наприклад, Косово в Югославії).

- Расові чинники. Наприклад, сепаратизм білої меншості в Південній Африці.

- Етнічні чинники – найбільш поширена група причин сепаратизму. Суть їх полягає у бажанні отримати автономію або розширити її, домогтися статусу незалежної держави. Наприклад: Країна Басків в Іспанії, Абхазія і Південна Осетія в Грузії.

- Релігійні чинники. Наприклад, у Лівані домінуюче арабське населення розколоте на велику кількість територіально замкнених громад.

- Релігійно-етнічні чинники. Так, ірландці-католики в Ольстері бажають возз'єднатися з Ірландською Республікою, а мусульмани Кашміру – з Пакистаном.

- Внутрішньополітичні чинники: прагнення регіональних еліт до влади, партійний, ідеологічний розкол країни (КНР і Тайвань, Північна і Південна Корея).

- Зовнішньополітичні чинники. Підтримка сепаратистів з боку «наддержав» і більш сильних сусідніх країн. Дана підтримка має різні мотиви: послаблення конкурента, опанування геополітично важливими районами і економікою окремих регіонів. Підтримка ззовні сприяла розпаду Югославії, Чехословаччини, СРСР.

• Ідеологічний чинник. Важливі аргументи сепаратистам дала доктрина самовизначення народів, що стала нормою міжнародного права у 1919 р. згідно з Версальською дипломатичною системою.

Чинники через які виникають прояви регіонального сепаратизму у різних країнах, мають індивідуальні ознаки та можуть в подальшому набути розвитку через декілька чинників розвитку сепаратизму»(Баранов, 2005, с. 108-123).

Аналогічної думки додержуються і такі авторитетні експерти з питань регіонального сепаратизму, як Matthias Bieri, Piotr Oleksy, Marta Studenna-Skrucka, Kamil Calus. Втім, регіональний сепаратизм в Україні є явищем унікальним, а його природа досліджена вкрай не достатньо. Розвиток регіонального сепаратизму в Україні перш за все пов'язаний з діями інших держав, які направлені на політичний вплив в середині нашої країни, кінцевою метою якого є євро-азійська інтеграція України. Так в статті ««Донецький плацдарм» Кремля у добу Помаранчевої революції як полігон апробації стратегії антиукраїнського дискурсу», український дослідник О. Хоменко акцентує увагу саме на зовнішньому факторі розвитку сепаратизму в Україні: «Москва остаточно переконалася, що сепаратизм в регіоні може бути інспірований лише зовнішніми чинниками, що спонукало її перейти до більш агресивних стратегій закріплення свого впливу» (Хоменко, 2018, с.82). З початку незалежності України не було зафіксовано діяльності громадських організацій, які б вели діяльність направлену на відокремлення одного чи декількох регіонів від України, але в той же час політичні партії та окремі політичні діячі користувалися ідеологією сепаратизму у своїй діяльності.

У науковій літературі сепаратизм прийнято поділяти на дві види: релігійний та етнічний (Маслова, 2018, с.216). У першому випадку відбувається рух релігійної меншини за відділення, а у другому – певного етносу. Щодо релігійного сепаратизму, то в Україні не було жодного випадку, коли релігійні організації заявляли про сепаратистські наміри. Стосовно етнічного сепаратизму, потрібно розуміти, що в Україні мешкають представники понад 100 націй. За даними останнього перепису населення в 2001 році національні меншини в Україні становили 22.2% від усіх жителів, а 77.8% від загальної кількості жителів становили українці. Але територіальне розміщення представників національних меншин не зосереджено в одному або декількох регіонах України, а навпаки, вони проживають групами по всій території України.

Якщо аналізувати політичні процеси, які стали передумовами розповсюдження сепаратистських намірів окремих політичних партій та акторів України, то можна зробити висновок, що процес сепаратизму був експортований до нашої країни. Так, наприклад, перший гучний сепаратистський захід відбувся у 2004 році у місті Северодонецьк Луганської області, а саме, відбувся перший Северодонецький з'їзд депутатів усіх рівнів, на якому були присутні представники південно-східних регіонів України, і де пролунали окремі заклики від'єднатися від України і створити свою Південно-Східну Українську Автономну Республіку. Перед організацію цього з'їзду передували низка подій у південно-східних регіонах України. Зокрема 26 листопада 2004 р. чергова сесія Луганської обласної ради більшістю голосів ухвалила рішення щодо створення Автономної Південно-Східної Української Республіки. Наступного дня луганські депутати звернулися до президента РФ Володимира Путіна за підтримкою. 27 листопада позачергова сесія Харківської обласної ради ухвалила рішення створити виконавчі комітети обласної та районних рад Харківської області та наділити їх повноваженнями органів державної влади. Головою обласного виконавчого комітету сесія обрала Євгена Кушнар'ова. А ще у 2001 році в Україні відбулись місцеві вибори, за результатами яких в південно-східних регіонах України в більшість органів місцевого самоврядування увійшли представники «Партії регіонів» та «Комуністичної партії України», які в своїх політичних програмах прописували економічне та політичне співробітництво з РФ. Тобто з'їзд у Северодонецьку складався з представників політичних партій, які просували ідеї плідної співпраці з РФ. Політична криза 2004 року в решті решт була вирішена та процесів сепаратизму не відбулось.

Починаючи з 2008 року процеси сепаратизму в Україні посилюються через мережу некомерційних організацій Російської Федерації, які фінансуються через державний фонд РФ під назвою «Русский мир». У період з 2008 по 2014 рр. в Україні вже працює 14 «Русских центров» (Ястребова, 2021, с. 21), які є партнерськими організаціями фонду «Русский мир». Діяльність

некомерційних організацій з РФ в Україні була направлена на просування ідеології «Русско-го мира» в південно-східних регіонах України. Ці центри були розташовані в центральних та південно-східних регіонах України, вони вели діяльність у вигляді просвітницьких заходів серед громадськості. Така діяльність була направлена на просування ідеології «Русского мира», виховування майбутніх агентів впливу в громадському та політичному житті України, а також формувала ідеологічний фундамент для політичної підтримки проросійських політичних діячів в Україні. Наприклад в жовтні 2010 р. у м. Одеса партією «Родина» у партнерстві з «Русским центром» та Інститутом Країн СНД (громадською організацією з пропискою у РФ) було організовано конференцію «Федералізація України: від розколу до єдності». 8 лютого 2012 року в м. Луганську було проведено круглий стіл «Майбутнє Донбасу», під час якого було створено громадську ініціативну групу «Донбас за Євразійський Союз» - одну з перших організацій громадськості євро регіону «Донбас». У листопаді 2012 року з ініціативи цього громадського руху у м. Донецьк відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Донбас у євразійському проєкті», організована громадською організацією «Донецька Республіка». Такі заходи проходили систематично починаючи з 2005 року по 2014 рік за фінансовою підтримки державного фонду РФ «Русский мир», що підтверджується у звітах цього фонду.

Паралельно з діяльністю російських НКО, реалізовувався проєкт транскордонного співробітництва під назвою «Євро регіон», який значно підсилював сепаратистські настрої у прикордонних з Росією регіонах України. Мета даного проєкту полягала у сприянні міжрегіонального прикордонного співробітництва та територіальній інтеграції за допомогою проєктних та інформаційних технологій. Загалом в Україні реалізовувались чотири проєкти: «Євро регіон Донбас», «Євро регіон Ярославна», «Євро регіон Дніпр», «Євро регіон Слоожанщина». Наприклад проєкт «Євро регіон Донбас» реалізовувався між Луганською, Донецькою областями України та Ростовською, Воронежською областями РФ. Основною метою цього проєкту вважалося налагодження культурних та соціально-економічних зв'язків між прикордонними регіонами України та РФ. Водночас російські науковці відмічають (Бредихин, 2013, с.93), що наднаціональна інтеграція неможлива без плавного «розмиття» кордонів на транскордонному регіональному рівні, як це робилось при створенні Європейського союзу. Транскордонне співробітництво РФ та України, а також проєкт євро регіон «Донбас» активізувалися у 2010 році, коли президентом України був обраний Віктор Янукович. Саме у 2011 році до проєкту євро регіон «Донбас» доєдналася Донецька область. Угода про створення євро регіон «Донбас» була підписана в рамках візиту делегації Ростовської області РФ до Луганської області 29 жовтня 2010 року. А вже 19 жовтня 2011 року на засіданні Ради євро регіону, рівноправним членом транскордонного утворення стала Донецька область. Після розширення територіальних меж діяльності проєкту євро регіон «Донбас», політичне керівництво РФ та України планували створення євро регіону «Азов» (Бредихин, 2013, с.93), до якого повинні були увійти з боку України - Донецька, Запорізька, Херсонська та АР Крим, аз боку РФ - Ростовська область та Краснодарський край. Втім політичні та економічні кола РФ та України подавали ініціативи по розширенню діяльності євро регіонів «Донбас» та ще не створеного євро регіона «Азов» до території Донецько-Криворозької республіки, яка була створена у лютому 1918 року партією більшовиків, але через рік у лютому 2019 року була остаточно ліквідована. Ідеєю розширення території проєкту євро регіон «Азов» було створення великого економічного простору від Дніпра до Астрахані.

Але фактично створення євро регіонів мало на миті політичні наміри, аніже економічні або культурні. На практиці ці проєкти полягали в «розмитті» кордонів між регіонами Росії та України, які межують між собою. А їх фактичним результатом стала би подальша політична євразійська інтеграція регіонів України до РФ.

У 2014 році український уряд втратив контроль над частинами Луганської та Донецької областей, а також АР Крим. Якщо Крим опинився у ситуації класичної анексії території, то у випадку з частинами Луганської та Донецької областей відбулась сецесія, яка була підтримана чисельними проросійськими мітингами. Цей процес отримав назву «Русская весна». Якщо враховувати той факт, що в Луганській та Донецькій областях проживали представники більш ніж 120 національностей, політичні процеси сецесії пройшли під гаслами політичних

акторів РФ та мали гасла щодо входження територій Луганської та Донецької областей до складу Росії, можна зробити висновок, що робота російських некомерційних організацій з РФ в Україні, реалізація проектів «Єврорегіон», а також діяльність політичних партій, які просували ідеї співробітництва з РФ, мали спільну мету, яка полягала в інтеграції південно-східних регіонів України до РФ.

Етнічний сепаратизм має певні індикатори, наприклад, якщо в певному регіоні країни проживає 50 і більше відсотків представників національної меншини, які висувують вимоги центральним органам влади щодо розширення повноважень місцевого самоврядування на території, де вони проживають. В Україні за весь час незалежності таких випадків етнічного сепаратизму не зафіксовано, але Україна втратила контроль над певною територією, саме через сепаратизм інспірований ззовні, тобто Україна зіштовхнулася з новим видом сепаратизму – зовнішнім.

На нашу думку, мета зовнішнього сепаратизму полягає в приховуванні цілей країни - агресора, яка намагається дестабілізувати політичну ситуацію в певній країні або посягає на зміну територіальної цілості певної країни. Як свідчить світовий досвід, зовнішній сепаратизм виникає внаслідок слабкої дієвості норм міжнародного права, яке гарантує народам право на визначення, а країнам - територіальну цілісність, в результаті чого процеси зовнішнього сепаратизму перетворюють ці гарантії на протиріччя. Але, на відміну від загальної практики, регіональний сепаратизм в Україні – це поєднання зовнішнього та штучного факторів. Ми пропонуємо визначити його як зовнішньо-інспірований сепаратизм, оскільки зовнішній фактор обумовлений намаганням РФ відновити «російську імперію» у вигляді фактичного або юридичного контролю над країнами, які входили до СРСР, а інспірований фактор підтверджується діями некомерційних організацій РФ, які направлені на створення штучних політичних процесів щодо сепаратистських настроїв в південно-східних регіонах України.

Якщо порівняти процеси по створенню проектів єврорегіонта діяльність некомерційних організацій «Русские центры», які згадувались вище, то можна зробити висновок, що РФ мала на меті повну інтеграцію південно-східних регіонів України в політичний, соціально-економічний та культурний простір РФ з подальшою ініціацією змін до конституції України щодо закріплення федеративного принципу утворення країни. Це підтверджується меседжами, які лунали від громадських та політичних діячів на заходах організованих «Русскими центрами». Також аналогічні дії можна побачити в проекті єврорегіон «Донбасс», який поступово збільшував територіальну діяльність з транскордонного співробітництва межуючи територій України та РФ, почавши з Луганської області та Ростовської області, а потім вже були подані ініціативи щодо створення великого економічного простору від Дніпра до Архангельської області.

Після перемоги революції Гідності у 2014 році та втечі діючого президента України Віктора Януковича, плани РФ з фактичної євразійської інтеграції південно-східних регіонів України були зламани, що призвело до військового вторгнення РФ до України з подальшою анексією АР Крим та окремих частин Луганської та Донецької областей.

Висновки. Отже досліджуючи, політичні процеси в Україні, пов'язані з регіональним сепаратизмом, можна прийти до висновку, що їх головне джерело, яке призвело до втрати контролю Україною над територіями Луганської та Донецької областей та АР Крим у 2014 році знаходиться поза межами країни. Відповідно до цього можна стверджувати, що сепаратизм в Україні є інспірованим зовнішніми політичними силами, а його джерело слід шукати у центрах прийняття рішень зацікавлених країн. Таким чином з огляду на природу регіонального сепаратизму в Україні, яка криється у поєднанні зовнішнього та штучного факторів ми пропонуємо визначити його як зовнішньо-інспірований сепаратизм. Концептуалізація даного поняття у категоріях політичної теорії є не тільки перспективним, але вкрай актуальним напрямком досліджень.

Література

- Хилько М.І. Сепаратизм: походження, сутність, різновиди. «Гілея». *Політичні науки*. 2019. № 144. С. 128.
- Баранов А.В. Сепаратизм в современном мире: политико-территориальный аспект *Человек. Сообщество. Управление*. 2005. № 3. С. 108–123.
- Хоменко О.І. «Донецький плацдарм» Кремля у добу Помаранчевої революції як полігон апробації стратегії антиукраїнського дискурсу. *Українознавство*. 2018. № 3. С. 82.
- Маслова Н.М., Мунтян П.П. Сепаратизм у сучасному світі: суть, причини та регіональні різновиди. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції: «Стратегії інноваційного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи»*. м. Кропивницький. 2018. С. 216.
- Ястребова В.А., Віннік О.В. Русские центры в ОРДЛО: аналітичний звіт «Східної правозахисної групи». *Періодичне видання ГО «Східна правозахисна група*. 2021. С. 21.
- Бредихин А.В. Роль еврорегионов в наднациональной интеграции (на примере еврорегиона «Донбасс»). *Россия и современный мир*. 2013. № 3. С. 93.
- Бредихин А.В. Роль еврорегионов в наднациональной интеграции (на примере еврорегиона «Донбасс»). *Россия и современный мир*. 2013. № 3. С. 96.

References

- Khilko M. I. (2019). Separatyzm: pohodzhennja, sutnist', riznovydy s [Separatism: origin, essence, varietie]. *Ukrainian journal political sciences "Gilea"*. No. 144. p. 128.
- Baranov A. V. (2005) Separatyzm v sovremennom myre: polytyko-terrytoryal'nij aspekt [Separatism in the modern world: political and territorial aspect]. *Russian journal Human. Community. Administration*. No. 3. pp. 108–123.
- Khomenko O. I. (2018) «Donec'kyj placdarm» Kremlja u dobu Pomaranchevoi' revoljucii' jak poligon aprobacii' strategii' antyukrai'ns'kogo dyskursu [The “Donetsk’s bridgehead” of the Kremlin during the Orange Revolution as a testing ground for the strategy of anti-Ukrainian discourse]. *Ukrainian journal «Ukrainian studies»*. No. 3. p. 82.
- Maslova N. M., Muntyan P. P. (2018) Separatism in the modern world: essence, causes, and regional varieties [Separatism in the modern world: essence, causes, and regional varieties]. *Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference “Strategies of the innovative development of natural sciences disciplines: experience, problems, and prospects.” (Ukraine, Kropyvnytskyi, May 21-22? 2018)*. pp. 216-221.
- Yastrebova V. A., Vinnik O. V. (2021). Russkye centry v ORDLO [Russian centers in ORDLO]. *Vostochnaja pravozashhytnaja gruppa (electronic journal) (analytical report of the “Eastern Human Rights Group”*. *Periodical publication of the PA “Eastern Human Rights Group”*. Vol.19, pp. 21-25.
- Bredykhin A. V. 2013. Rol' evroregyonov v nadnacyonal'noj yntegracyu (na prymerе evroregyona «Donbass») [The role of Euroregions in the supranational integration (based on the example of the “Donbas” Euroregion)]. *Russian political journal Russia and the modern world*. No. 3, p. 93.
- Bredykhin A. V. 2013 Rol' evroregyonov v nadnacyonal'noj yntegracyu (na prymerе evroregyona «Donbass») [The role of Euroregions in the supranational integration (based on the example of the “Donbas” Euroregion)]. *Russian political journal Russia and the modern world*. No. 3. p. 96.

Анотація

Мамонтова Е. В., Лисянський П. Л. Інспірований сепаратизм в Україні як політичне явище та наукова категорія. – Стаття.

У статті розглядаються та аналізуються процеси зовнішніх джерел сепаратизму, як головного чинника розповсюдження ідеології «руського мира» та дестабілізації політичної ситуації в Україні. Доведено, що активізація сепаратистських рухів в Україні почалася ще з 2004 року через діяльність неурядових організацій, які фінансувались з державного фонду РФ «Русский мир», але більшість населення України помітило вплив сепаратизму тільки у 2014 році, коли Україна втратила контроль на частиною своїх територій, а також отримала військовий конфлікт на сході країни. У статті проаналізовано діяльність таких транскордонних україно-російських проектів, як єврорегіон «Донбасс», єврорегіон «Ярославна», єврорегіон «Азов» за період з 2007 по 2018 роки. На основі здійсненого аналізу доведено, що реалізація єврорегіональних проектів впливала на посилення процесів розповсюдження інспірованого сепаратизму в регіонах України. У 2022 році РФ почала проти України повномасштабну військову агресію, пояснюючи свої дії, як захист російськомовного населення на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей. На основі дослідження процесів виникнення сепаратизму у південно-східних регіонах України зроблено висновок, що в Україні ніколи не було етнічного або релігійного сепаратизму, а починаючи з 2004 по 2014 роки політичними діями РФ та їх агентами впливу в Україні були запущені процеси розповсюдження інспірованого сепаратизму, які призвели до загрози

національної безпеки України. Таким чином у статті обґрунтовано введення у науковий обіг таких термінів, як «інспіровано-зовнішній сепаратизм» та «експортування» сепаратизму. На нашу думку, ця стаття є актуальною для сьогодення, у зв'язку з тим, що в ній аналізуються основні причини політичних криз України, які призвели до військового конфлікту 2014 року, а з часом і до військової агресії РФ проти України: Аналіз процесів розповсюдження зовнішньо-інспірованого сепаратизму дозволив дійти висновку, що проти України було застосовано політичну технологію, спрямовану на створення загрози її національній безпеці з подальшою частковою або повною втратою територіальної цілісності.

Ключові слова: зовнішній сепаратизм, анексія, сецесія, європейська інтеграція, євро регіон, етнічний сепаратизм.

Summary

Mamontova E. V., Lysyanskyi P. L. The inspired separatism in Ukraine as a political phenomenon and scientific category. – Article.

The article examines and analyzes the processes of external sources of separatism, as the main factor in the spread of the ideology of the “Russian world” and the destabilization of the political situation in Ukraine. It has been proven that the intensification of separatist movements in Ukraine began as early as 2004 due to the activities of non-governmental organizations that were financed from the state fund of the Russian Federation named the “Russian world” but the majority of the population of Ukraine noticed the influence of separatism only in 2014 when Ukraine lost control over parts of its territory and also received a military conflict in the eastern part of the country. The article structurally analyzes the activity of cross-border projects between Ukraine and the Russian Federation in the period from 2007 to 2018, such as the “Donbas” Euroregion, the “Yaroslavna” Euroregion, and the “Azov” Euroregion. Based on the made analysis, it was proved that the implementation of the Euroregion’s projects influenced the strengthening of the processes of spreading inspired separatism in the regions of Ukraine. In 2022, the Russian Federation launched a full-scale military aggression against Ukraine, explaining its actions with the protection of the Russian-speaking population in the temporarily occupied territories of the Luhansk and Donetsk Oblasts. Based on the study of the emergence of separatism in the south-eastern regions of Ukraine, it was concluded that there were never ethnic or religious separatist manifestations in Ukraine; starting from 2004 to 2014, political figures of the Russian Federation and their agents of influence in Ukraine launched the processes of spreading inspired separatism, which led to a threat to the national security of Ukraine. In this way, terms such as externally inspired separatism and “export of separatism” were discovered. In our opinion, this article is of utmost relevance today because it analyzes the main causes of political crises in Ukraine, which led to the military conflict in 2014 and eventually led to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. If we combine the political processes aimed at the spread of foreign-inspired separatism, we can conclude that the political technology was used against Ukraine that was aimed at creating threats to the national security of Ukraine, as well as partial or complete loss of its territorial integrity.

Key words: external separatism, annexation, secession, European integration, Euroregion, ethnic separatism.

О. О. Онищенко

orcid.org/0000-0001-9580-8165

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЇ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ: «ВІКНО ОВЕРТОНА» ТА «СПРАЛЬ МОВЧАННЯ»

Сьогодні в сучасному світі, в контексті загострення політичного суперництва та боротьби за владу, політична наука аналізує різноманітні технології впливу на масову свідомість. Відтак, неабиякого інтересу зі сторони наукового співтовариства викликають питання вивчення витоків концепцій та теорій маніпуляції масової свідомості, що вимагають подальшого наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Боротьба за голоси та симпатії електорату має дуже давні витoki, адже для політичної перемоги державні діячі здавна вдавалися до використання різноманітних механізмів впливу на свідомість людей, щоб досягти бажаного результату. В подальшому такі механізми впливу трансформувалися в розроблені концепції, які детально пояснюють результат і ефективність такого впливу.

В основі будь-якої маніпуляції завжди знаходиться механізм впливу на підсвідомість людини, задля спонукання її втілити дію в життя, яку до цього вона робити не хотіла. Метою маніпуляції завжди є встановлення повного контролю над діями, думками та бажаннями людей. Також характерною ознакою маніпуляції є підміна понять, коли ідеї та думки навіюються ззовні, а згодом сприймаються людиною як власні. Технології маніпуляції є дуже небезпечними та навіть руйнівними з точки зору їх впливу, адже вони покликані встановити повний, домінуючий контроль над волею та думками людей. Саме тому, такі технології відносяться до заборонених методів політичної боротьби. Такими чином, теорії маніпуляції пояснюють особливості механізмів впливу на масову свідомість.

Основою для технологій маніпуляції слугує конструювання вигаданої соціально – політичної реальності, в якій люди будуть відчувати себе слабкими, зговорливими, здатними до навіювання. Ядром такої реальності може виступати політичний міф, навколо якого будуть створювати ідеї та прищеплювати їх у суспільну свідомість. Найбільш уразливими від технологій маніпуляції є суспільства, де основна влада сконцентрована в руках однієї особи – тирана, який одноосібно керує державою та втілює в собі усі владні функції. В недемократичних формах правління ризик застосування технологій маніпуляції значно вищий. Саме тому, демократичні інститути, розвинуте громадянське суспільство, високий рівень політичної культури та правової свідомості слугують певним механізмом захисту громадян від різноманітних методів маніпуляції з боку держави або політичних діячів.

Наразі, в умовах світової глобалізації та інформатизації суспільств, в епоху загальної технологізації та динамічного розвитку світу, теорії масової маніпуляції набувають нового значення та актуального дослідження.

Відтак, неабиякої актуальності набрало дослідження теорії дискурсу Овертона. «Вікно Овертона» - це концепція наявності рамок припустимого, стерпного спектру думок щодо публічних висловлювань з точки зору суспільної моралі. Згідно теорії Овертона в підсвідомість будь – якого суспільства, навіть високоморального, можна навіяти будь – яку ідею. Рамки прийняття таких ідей описуються в вікні дискурсу Овертона та досягаються за допомогою послідовних дій (Krugman, 2015).

Джозеф Овертон розробив концепцію «вікна дискурсу» в середині 90-х років, минулого століття. Згідно розробленої моделі він запропонував оцінювати судження громадської думки та ступінь його прийняття. Він намагався проаналізувати та описати, так звану технологію програмування суспільної думки, завдяки якій суспільству можна штучно прищепити, в цілому, будь-яку ідею.

Згідно концепції Овертона, «вікно дискурсу» розподіляється на шість послідовних етапів, в процесі яких суспільна думка стосовно певного питання кардинально змінюється. Основою дискурсу є те, що зміна суспільного ставлення до проблемного питання відбувається непомітно та поволі, без різкого стрибка, що і викликає у суспільстві думку про те, що все сталося природним чином, хоча насправді, було нав'язано штучно.

Першим кроком в концепції «вікна Овертона» для першочергового сприйняття суспільством будь-якої забороненої, вразливої ідеї, необхідно спочатку винести цю ідею в публічну площину. Тобто, винести ідею на суспільне обговорення; чим частіше в ЗМІ, соціальних мережах та на телебаченні буде обговорюватися заборонена тема, розглядатися з різних кутів зору, аналізуватися – тим самим суспільство скоріше звикне до самого факту існування поставленої теми. На цьому етапі ніхто не змушує суспільство прийняти заборонену для них ідею, проте вона вже обговорюється публічно, а значить табу вже знято. Підняття на обговорення забороненої ідеї викликає резонанс в суспільній свідомості та викликає неабиякий інтерес зі сторони людей долучитися до дискусії.

На другому етапі, коли повна заборона на публічне обговорення табуйованих ідей знято, суспільна свідомість переходить в нову фазу. В ЗМІ та публічних дискусіях все частіше обговорюються деталі та залучаються до широкого дискурсу експерти різних фахів, які висловлюють власне ставлення до проблемного питання, аналізуються різноманітні історичні прецеденти, проводяться аналогії. В цей час суспільна думка починає поволі змінюватися, ті ідеї, котрі раніше вважалися аморальними або забороненими тепер обговорюються широкою громадськістю. На даному етапі «вікно дискурсу» знаходиться у вирішальній стадії, коли суспільство має або прийняти нав'язану ідею або відкинути її. Провідну роль тут відіграють ЗМІ, які мають постійно ретранслювати ключовий зміст забороненої теми до суспільної свідомості. Для просування ідеї на другому етапі можлива підміна понять, коли шляхом омани намагаються змінити думку радикально налаштованих людей.

Третій етап характеризується переходом суспільної свідомості від табу до прийняттого рівня забороненої теми. Поступово громадськість звикає до публічного обговорення проблемного питання, нікого не дивує висловлювання різноманітних поглядів та особистої думки у ЗМІ. Суспільна свідомість поступово звикає до наявності в дискурсі тем, які раніше були забороненими. На даному етапі, фахівцями та експертами різних галузей можливо висловлення різноманітних підходів стосовно проблемної теми. Важливе значення тут відіграє експертна думка або думка людей, котрі мають загальний суспільний авторитет. Залучення таких людей до дискусії сприяє популяризації ідеї, яку хочуть прищепити. Радикально налаштовані люди, на третьому етапі, висвітлюються в негативному контексті, як ті, що перешкоджають загальному прогресу.

Четвертий етап «вікна Овертона» доводить суспільну свідомість до сприйняття ідеї, як розумної, прийнятної та необхідної. Раніше заборонена тема тепер виступає в контексті буденності, зрозумілого та прийняттого явища для всіх. Відтак, люди не бояться більше висловлювати свою істинну думку стосовно тих чи інших аспектів. «Вікно дискурсу» значно розширюється, проблема набуває велику кількість різноманітних напрямків обговорення. Експерти умовно розподіляють проблемні питання на недопустимі, прийнятні та цілком розумні елементи. Суспільство в цей час фрагментується на умовні групи, відповідно до своєї позиції щодо проблеми.

На п'ятому етапі «вікно дискурсу» переходить в фазу завершення. Суспільну свідомість готують до того, що проблемне питання, яке вже довгий час обговорюється має бути нарешті вирішене – закріплене законодавчо чи легалізовано. Громадськість вже не заперечує, що необхідні конкретні дії для вирішення проблеми, а не лише її обговорення. Саме тому, ЗМІ популяризує тему узаконення ідеї, а суспільство ділиться на тих, хто виступає за і проти. Через різноманітні канали комунікації людей намагаються залучити до підтримки легалізації проблеми. Популяризація теми відбувається шляхом використання різноманітних технологій: аудіо та відео реклама, агітація, експертні залучення, Інтернет – технології, використання соціальних мереж тощо. Якомога більший арсенал технологій слугує збільшенню кількості прибічників узаконення проблеми. Тема остаточно виходить на перший план публічного обговорення та загострює суспільні протиріччя, що вимагають якнайшвидшого вирішення. Відбувається остаточний злам суспільної свідомості.

Шостий етап завершує «вікно дискурсу» та є його кінцевою фазою. Отже, суспільна свідомість повністю змінює відношення до проблеми та приймає її. Як результат, суспільство підтримує політичну норму – закон, який легалізує проблему. Відтак, громадськість засуджує тих, хто висловлюється проти норми або виступає за її відміну. Таким чином, теорія «вікна Овертона» в поетапних шести кроках демонструє повну зміну суспільної свідомості від тотальної заборони публічного обговорення до легалізації на законодавчому рівні.

Згідно теорії «вікна Овертона» в будь – який момент часу ідеї складають чинну норму, утворюючи тим самим точку відліку, а усі інші ідеї або потрапляють в діапазон допустимих до обговорення або ні. Овертон пов'язував політичний дискурс зі ступеню свободи, яку він пов'язував зі ступенем регулювання соціальних інститутів державою (Lehman, 2010). Так, згідно концепції Овертона, у будь – який момент часу певні ідеї складають чинну норму, утворюючи точку відліку, а інші перебувають або не перебувають у межі діапазону припустимих.

Актуальним політичним дослідженням сьогодні є момент прийняття кінцевого рішення електорату в контексті виборів.

Популярною політологічною концепцією, яка характеризує масові підсвідомі дії є «спіраль мовчання», запропонована німецьким політологом Елізабет Ноель – Нойман. Згідно концепції «спіралі мовчання» - люди бояться виражати свою істину думку стосовно проблемних питань, якщо відчувають, що громадськість не розділяє їх думки, так як остерігаються публічного осуду, неприйняття чи ізоляції (Nesbit, 2007, pp. 231 -41).

Елізабет Нойман відзначає, що суспільна думка ґрунтується виходячи із основ «спіралі мовчання». Тобто, всі люди бояться громадської ізоляції, а саме тому часто висловлюють не власні погляди, а думку більшості. В суспільстві, де особистість не може самостійно та вільно висловлювати власну думку стосовно будь – яких питань, а повинна підлаштовуватись під загальноприйняті положення громадськості під страхом опинитися в ізоляції, то маємо змогу спостерігати дію «спіралі мовчання».

Так концепція умовно описує спіраль, як аналогію суспільного замовчування. На самому кінці спіралі знаходяться люди, котрі зі страху ізоляції бояться взагалі виражати свої думки публічно (Noelle-Neumann, 1993). Такі люди, як правило, уникають публічних дискусій, та займають позицію більшості. Якомога більше розходження власної думки та суспільної, спускає людину вниз по спіралі. Страх ізоляції – це відправна точка оберту спіралі, яка з кожним витком все більше впливає на загальну думку (Noelle-Neumann, 1993). «Спіраль мовчання» є динамічним процесом, оскільки ми постійно спостерігаємо зміну суспільної думки стосовно певних питань. Кожна людина самостійно формує власне уявлення про оточуючий світ та події, що відбуваються довкола, саме тому, має певне ставлення та позицію до тих чи інших питань, проте, людина обмежується в публічних заявах, боючись вступати в конфлікт з існуючою домінантною думкою більшості, оскільки це може викликати зневагу оточення та, як наслідок, соціальну ізоляцію. Таким чином, люди частіше замовчують свої істинні погляди або просто погоджуються з думкою більшості оточення, тим самим мінімізуючи власні соціальні ризики. Отож, «спіраль мовчання» з кожним новим витком все більше закручується, допоки більшість людей не займуть позицію замовчування (Noelle-Neumann, 1993).

Теорія «спіралі мовчання» характеризує елементи суспільної підсвідомої поведінки людей: люди постійно спостерігають за своїм оточенням та роблять висновки, які дії отримують схвалення від більшості, а які - ні; підсвідома загроза ізоляції надходить від самих людей, які показують іншим сигнали схвалення чи засудження; люди схильні до публічних тверджень тільки в тому випадку, якщо вони впевнені, що це буде позитивно прийнято більшістю; страх ізоляції є підсвідомим процесом; люди здатні уникнути загрози ізоляції за допомогою утримання від публічних суджень, які можуть викликати суперечності (Noelle-Neumann, 1993).

Концепція «спіралі мовчання» знайшла відображення в умовах гострої політичної конкуренції та виборчої боротьби. Саме виборчий процес та момент прийняття електорального рішення яскраво відображає елементи завитків «спіралі мовчання» щодо публічного висловлення своєї думки, стосовно вподобань та ставлень до тих чи інших кандидатів або політичних сил.

Так, в рамках теорії «спіралі мовчання» була розроблена концепція «зрушення останньої хвилини» - яка описує те, як електоральні вподобання змінюються в самий останній момент,

в час прийняття остаточного рішення під впливом суспільної думки. Таким чином, чинники, що впливають на результати виборів є перемінними, тобто, під впливом громадської думки, людина може в останню хвилину змінити свої вподобання та віддати свій голос за кандидата чи партію, яку підтримують більшість, а не яку першочергово підтримував.

Концепція «ефекту успіху» характеризує ситуацію в якій електоральний вибір змінюється на користь підтримки кандидата – переможця, навіть якщо виборець голосував за іншого. Сутність теорії полягає в зміні власної думки під тиском більшості; люди підтримують та голосують за ті партії, та тих кандидатів, яких підтримують найбільша кількість громадськості. Важливо, що виборець віддає свою перевагу тому кандидату, який випереджає інших. Саме тому, у кандидата, який випередив своїх політичних опонентів стрімко зростають рейтинги підтримки, так як, електорат схильний підтримувати переможців та популярніших людей, аніж програвших. Не дивлячись на політичні вподобання, якнайчастіше люди надають перевагу саме успішним та популярним кандидатам серед населення. В контексті суспільно – політичних відносин, люди бояться відкрито виражати свої політичні вподобання, тому що бояться, що їх думка не буде співпадати з думкою більшості.

Таким чином, теорії маніпуляцій масовою свідомістю пояснюють значення та приховані мотиви маніпулювання. В ході масової маніпуляції здійснюється цілеспрямований та латентний вплив на підсвідомість людей, задля втілення власної волі в інших, йде примушення виконувати рішення та дій, які забезпечать досягнення конкретних результатів, вигідних маніпулятору. Як правило, в основі маніпуляцій лежить політичний міф, ідея чи норма, яка повинна сприйматися більшістю на віру, без використання раціонального, критичного мислення. На сьогоднішній день політичне маніпулювання електоратом відносять до методів забороненої боротьби, це так звані «чорні технології», які є незаконними та передбачають пряме порушення існуючого законодавства країни. Використання «брудних» методів маніпулювання являється не тільки аморальним з точки зору суспільної моралі, але й передбачає законодавче покарання.

Яскравим прикладом застосування технологій масової маніпуляції та зокрема «вікна Овертона» є суспільство сучасної російської федерації. Саме латентний та невпинний вплив на підсвідомість російської громадськості щодо питань підтримки діючої державної влади росії демонструє роботу «вікна дискурсу» Овертона на практиці. Навіювання ідеї про сакралізацію державної влади призвели до підтримки російським суспільством політичної норми – зміни положень до конституції щодо розширення повноважень президента, скорочення повноважень уряду та обнулення президентських термінів. Таким чином, російське суспільство підтримало ідею «сакральної» влади президента та дозволили скасувати обмеження щодо кількості президентських термінів. Опозиційно налаштовані люди в росії, згідно теорії «спіралі мовчання» бояться висловлювати свою політичну позицію та істину думку публічно, так як не тільки бояться опинитися в умовах соціальної ізоляції, а ще й мають страх бути репресованими збоку державного апарату. Отже, на прикладі сучасного російського суспільства бачимо як працюють теорії масової маніпуляції свідомістю: «вікно Овертона» та «спіраль мовчання».

Теорії масової маніпуляції свідомістю набули нового значення в сучасному світі, адже світові процеси глобалізації та інформатизації невпинно змінюють навколишнє середовище та суспільство, з'являються нові канали комунікації між людьми, а отже виникають нові загрози та ризики впливу на масову свідомість, які й надалі вимагатимуть наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Література

- Krugman Paul. The Closed Minds Problem. The New Yorks Times. NY, 2015.
- Lehman Joseph G. An Introduction to the Overton window of Political Possibility. Mackinac center for public policy. MI: Main Street Midland, 2010.
- Nesbit J. Shanahan D. TC, The public, the media, and agricultural biotechnology: An international casebook, Cambridge, MA: Oxford University Press, 2007, pp. 231- 41.
- Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin. Chicago: University of Chicago Press, 2nd edition, 1993.
- Overton Joseph J. Mackinac Center for Public Policy, 2013.

Анотація

Онищенко О. О. Теорії маніпуляції масовою свідомістю: «вікно Овертона» та «спіраль мовчання». – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність теорій маніпуляції масовою свідомістю, а саме детально проаналізовані дві основні концепції – теорія «вікна Овертона» та теорія «спіралі мовчання». Здійснено теоретичний аналіз механізмів впливу на масову підсвідомість та розглянуто їх наслідки. Обґрунтоване значення конструювання соціально – політичного міфу, як основи для маніпуляцій масової свідомості. У роботі були обґрунтовані та охарактеризовані основні етапи «вікна дискурсу» Овертона, кожний з яких був логічно розкритий та окреслений. У статті розкрито та показано, як змінюється ставлення громадськості до проблемного питання в контексті теорії дискурсу Овертона. Розглянутий вплив ЗМІ на суспільну свідомість. Детально проаналізований шлях, який проходить ідея в масовій свідомості, щоб досягти рівня політичної норми.

В статті окреслено питання кінцевого електорального рішення в момент виборів в контексті теорії «спіралі мовчання». У роботі наголошено, що згідно концепції «спіралі мовчання» люди бояться виражати свою істинну думку стосовно проблемних питань, якщо відчувають, що громадськість не розділяє їх думки, так як остерігаються публічного осуду і бояться опинитися в соціальній ізоляції. Був проаналізований теоретичний вплив теорії на підсвідому поведінку людей. Розглянута поведінка людей в умовах розходження власної думки та суспільної. Обґрунтовано, що саме страх соціальної ізоляції виступає вихідною точкою спіралі.

Теорія «спіралі мовчання» розглянута в контексті політичної конкуренції та виборчої боротьби. В роботі було виділено концепцію «зрушення останньої хвилини» та «ефекту успіху». Проаналізована їх значення та роль в момент прийняття електорального рішення. Окреслені політичні вподобання людей та зміна їх рішення в кінцевому рахунку та фактори, що на них впливають. У статті наголошена руйнівна загроза, яку несуть технології масових маніпуляцій та передбачена відповідальність за них. Здійснений висновок стосовно негативного впливу маніпуляцій під час виборчої боротьби. Передбачені нові загрози та ризики впливу на масову свідомість людей у контексті процесів глобалізації та інформатизації світу.

Ключові слова: маніпуляції, масова свідомість, суспільна свідомість, електорат, громадськість.

Summary

Onyshchenko O. O. Theories of mass consciousness manipulation: "Overton's window" and "spiral of silence". – Article.

The article examines the concept and essence of theories of manipulation of mass consciousness, namely, two main concepts - the theory of the "Overton window" and the theory of the "spiral of silence" are analyzed in detail. A theoretical analysis of the mechanisms of influence on the mass subconscious was carried out and their consequences were considered. The justified meaning of the construction of a socio-political myth as a basis for manipulation of mass consciousness. The work substantiated and characterized the main stages of Overton's "discourse window", each of which was logically revealed and outlined. The article reveals and shows how the public's attitude to a problematic issue changes in the context of Overton's discourse theory. The impact of mass media on public consciousness is considered. The path that an idea takes in mass consciousness to reach the level of a political norm is analyzed in detail.

The article outlines the issue of the final electoral decision at the time of the elections in the context of the "spiral of silence" theory. The work emphasizes that according to the concept of the "spiral of silence", people are afraid to express their true opinion on problematic issues if they feel that the public does not share their opinion, as they are afraid of public condemnation and are afraid of being socially isolated. The theoretical influence of the theory on the subconscious behavior of people was analyzed. Considered the behavior of people in the conditions of divergence of their own opinion and public opinion. It is substantiated that it is the fear of social isolation that acts as the starting point of the spiral.

The theory of the "spiral of silence" is considered in the context of political competition and electoral struggle. The concept of "last-minute shift" and "success effect" was highlighted in the paper. Their importance and role at the moment of making an electoral decision is analyzed. The political preferences of people and the change in their final decision and the factors influencing them are outlined. The article emphasizes the destructive threat posed by mass manipulation technologies and foresees responsibility for them. A conclusion was made regarding the negative impact of manipulations during the election campaign. New threats and risks of influence on the mass consciousness of people in the context of the processes of globalization and informatization of the world are predicted.

Key words: manipulation, mass consciousness, public consciousness, electorate, public.

С. А. Потапенко

orcid.org/0000-0003-3447-5971

адвокат, доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму

РЕЗЕРВУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК ЕФЕКТИВНА ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМ ФОНДОМ УКРАЇНИ

Актуальність. Започаткована у 1990 році земельна реформа в Україні ще досі триває. Одним із її завдань є створення та практична реалізація цілісної і ефективною системи державного управління земельним фондом, що також є однією з важливих умов сталого політичного, соціального та економічного розвитку нашої держави. Це потребує створення та реалізації на всіх рівнях влади організаційно-правових, економічних, екологічних, наукових та інших соціальних засад з метою забезпечення ефективного просторового планування територій та раціонального використання і охорони земель на основі сучасних засобів та технологій. Одним із засобів вирішення поставленого завдання є резервування земель.

Аналіз досліджень і публікацій. Постановка проблеми та аналіз Перелік функцій управління земельним фондом включає такий захід землеустрою як резервування територій, земель та земельних ділянок (та їх частин) для суспільних потреб. Слід відзначити, що дане питання лише епізодично розглядалося у наукових працях вітчизняних дослідників у галузі земельного права: П.Ф.Кулинич, І.І. Каракаша, В.В. Носика, М.В. Шульги, А.М. Мірошниченко, Н.С. Гавриш, А.П. Гетьмана, А.А. Погребного та ін.

Виділення не вирішених раніше проблем. Разом з тим тема особливостей резервування земель, їх правового режиму, а також виявлення проблемних ланок в цьому процесі задля підвищення їх ефективності не була предметом активних теоретико-правових досліджень. Резервування земель є необхідним елементом системи просторового планування територій територіальних громад та використання земель, розташованих в їх межах. Тому досліджуване нами питання в цій роботі є актуальним для України.

Метою даної статті є аналіз правовідносин щодо резервування земель як напряму діяльності компетентних органів під час здійснення управління земельним фондом України.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «резерв» походить від лат. *reservare*, що означає зберігати, відкладати, рятувати (Етимологічний словник Української мови, Т. 5, 2006, с. 47), а в українській мові розуміється як запас чого-небудь, який спеціально зберігається для використання в разі потреби, а дієслово «резервувати» – залишати що-небудь у резерві (Словник української мови, Т. 8, 1977, с. 486-487).

Становлення в Україні інституту резервування земель відбулося в умовах утворення резервних фондів у контексті розроблення проектів роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарських підприємств і організацій. Резервні фонди створювалися у розмірі до 15 відсотків з площі усіх сільськогосподарських угідь за рішенням розпорядників земель (Земельний кодекс України, 1990, ст. 5). При цьому, зарезервовані землі залишалися у державній власності з метою їх подальшого перерозподілу під час розпаювання або надання у користування переважно громадянам у соціальній сфері на селі та іншим особам, яких приймають у члени сільськогосподарських підприємств.

Такий порядок резервування при приватизації земель державних і комунальних підприємств, установ та організацій встановлений і новим Земельним кодексом України (далі – ЗК України) (Земельний кодекс України, 2001, ст. 25). Слід звернути увагу на те, що цей порядок не виправдав себе, оскільки переважна більшість земель резервного фонду за рішенням розпорядників була передана в довгострокову оренду або у постійне користування і без згоди землекористувачів ці землі вже не можуть бути виділені тій категорії осіб, для яких вони

були зарезервовані. Отже, на початковому етапі процес резервування земель не передбачав жодних строків та механізму їх вилучення для подальшого розподілу, а тому виявився не ефективним.

27.05.1992 року набрав чинності Закон України «Про природно-заповідний фонд», який передбачив можливість резервування цінних для заповідання природних територій та об'єктів за рішенням розпорядників цих земель (Закон України «Про природно-заповідний фонд», 1992). З 27.05.2021 року даний процес відбувається шляхом розроблення самостійного виду землевпорядної документації – технічної документації із землеустрою щодо резервування цінних для заповідання територій та об'єктів, після затвердження якої відповідні цінні території (землі) вважаються зарезервованими. Зміст даного виду резервування полягає у встановленні особливих вимог охорони навколишнього природного середовища та переліку обмежень при використанні цінних територій (земель), а також заборони провадження на таких територіях господарської діяльності, що призводить або може призвести до зміни угідь, на земельних ділянках усіх категорій земель (боліт, степів, сіножатей, пасовищ, земельних лісових ділянок). Разом з тим, законодавством не встановлені строки здійснення такого резервування.

У зв'язку із збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) проти незалежної України, розпочатої у 2014 році, з метою забезпечення учасників антитерористичної операції та сімей загиблих земельними ділянками у 2015 році урядом на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру, а також на обласні та Київську міську державні адміністрації був покладений обов'язок визначити на відповідних територіях земельні ділянки для їх відведення зазначеним категоріям осіб, а відповідну інформацію про це розмістити на власних офіційних сайтах (розпорядження Кабінету Міністрів України № 898-р, 2015). Це рішення уряду за своїм змістом також мало деякі риси резервування земель для учасників антитерористичної операції, однак воно не змінило стан справ, оскільки чинний ЗК України не передбачає процедури та правового режиму такого резервування земель.

Слід наголосити на тому, що проектування приміської зони як резервної території для перспективного розвитку міста під час розроблення генерального плану містить інший правовий статус, порівняно із резервуванням земель для суспільних потреб. Для розуміння змісту правовідносин щодо резервування земель варто проаналізувати законодавство інших країн.

У країнах Європейського союзу (далі – ЄС) виокремлюють змінні, які допомагають виокремити різні системи просторового планування: 1) сфера застосування системи з точки зору охоплених тем політики; 2) ступінь національного та регіонального планування; 3) фокус влади або співвідношення повноважень між центральним і місцевим урядом; 4) відносні ролі державного та приватного секторів; 5) зрілість системи або наскільки добре вона впроваджена в державному та громадському житті; 6) очевидна відстань між вираженими цілями щодо просторового розвитку та результатами. На основі цих критеріїв у 2007 році було запропоновано та оновлено чотири основні традиції просторового планування, включаючи країни, які увійшли до ЄС у міру його розширення на схід. Додаткова змінна, яка впливає на конфігурацію та ефективність просторового планування – це певний адміністративно-територіальний устрій, у межах якого воно розвивається і його функції. Сучасні адміністративно-територіальні одиниці дуже неоднорідні за своїми назвами та територіальним охопленням (федеральні штати, регіони, провінції, округи, префектури, округи, муніципалітети тощо). Подібним чином, реальні соціально-економічні та територіальні явища відрізняються від країни до країни. Тому, виникає питання про те, чи сумісні адміністративні кордони з географічними та функціональними явищами і як це впливає на просторове управління та планування. (Nowak, Cotella, Sleszyński, 2019). У цьому зв'язку наявна дискусія про пріоритет стабільності адміністративно-територіального поділу країни при здійсненні просторового планування або ж додаткової гнучкості врахування територіальної складності кожної країни в планувальній діяльності та можливість безперервної зміни просторових конфігурацій та інструментів, керуючись проблемами, які потрібно вирішити (Salet, Thornley, Kreukels, 2003).

Для країн ЄС властива трирівнева система планування земель. На найвищому рівні це встановлюється законодавством ЄС, яке містить загальні приписи та вимоги для кожної країни-учасниці при розробці національного законодавства. Наступний рівень планування –

внутрішньодержавний для кожної країни-учасниці ЄС. Вказані правові акти встановлюють вимоги до документації із планування нижчих рівнів, а також передбачають процедуру їх розробки. Нижній рівень (базовий) рівень стосується громад і полягає у розробці ними планів використання земель розташованих на їх території, включаючи механізми їх резервування.

Вартими уваги для порівняння є правовідносини щодо резервування земель в РФ. Приміром, з 2007 року за ЗК РФ передбачено резервування земель державної та муніципальної власності строком до трьох років в зонах запланованого розміщення об'єктів федерального значення та місцевого значення, які визначені документацією по плануванню території, для розміщення об'єктів інженерної, транспортної та соціальної інфраструктури, об'єктів оборони та безпеки, створенням природних територій, будівництвом водосховищ та інших потреб строком до чотирьох років (Земельний кодекс Російської Федерації, 2001, ст. 701). Сама процедура резервування земель детально визначена на рівні підзаконного акту, відповідно до якого мета та час резервування земель, зміст обмеження прав на зарезервовані земельні ділянки, встановлюються у рішенні компетентного органу, яке обов'язково оприлюднюється в офіційних засобах масової інформації та підлягає внесенню у державний кадастр нерухомості (постанова уряду РФ №5611, 2008).

У зв'язку з цим досліджуване питання є достатньо розробленим в російській правовій доктрині, зокрема фахівці у даній галузі виокремлюють наступні риси резервування земель: 1) резервування земельної ділянки не припиняє прав їх власників та землекористувачів; 2) рішення про включення земельної ділянки до резерву є юридичним фактом, який створює певні обмеження у здійсненні суб'єктивних прав для їх власників та землекористувачів; 3) зміст обмеження прав на зарезервовану земельну ділянку для муніципальних потреби визначається у рішенні органу місцевого самоврядування на підставі затвердженої містобудівної та землепорядної документації; 4) резервування передбачає право на відшкодування збитків, які завдані титульним користувачам, на час перебування земельної ділянки у резерві до його відчуження (Савченко, 2015, с. 102-103). Також слід звернути увагу на те, що рішення про резервування земельної ділянки ще не є остаточним вирішенням її юридичної долі (Анісімов, 2010, с. 157-161). З цього приводу науковці стверджують, що, якщо земельна ділянка попала під резервування, то це ще не значить, що вона обов'язково буде викупатися. Навпаки, якщо протягом строку, на який вона зарезервована, вона не буде продана і жодних дій на ній не здійснено, то земельній ділянці повертається її звичайний статус (Мошкович, 2007).

Виявляється, що суттєвими характеристиками резервування земель є встановлення заборони для їх відчуження та передачі в користування для потреб не пов'язаних з їх резервуванням, а також можливості вилучення (відчуження) цих земель для суспільних потреб у потрібний час. Незважаючи на недостатнє регулювання правового режиму резервування земель в Україні, на практиці місцеві ради все ж таки приймали такі рішення. Приміром, Київська міська рада у 2016 році зарезервувала земельну ділянку площею 4,8 га для суспільних потреб строком на 5 років з метою подальшого будівництва навчального закладу (рішення Київської міської ради № 3.2-6, 2016); в 2018 році Крупецька сільська рада зарезервувала в с. Крупець земельну ділянку комунальної власності орієнтовною площею 0,32 га з метою планування будівництва дошкільного навчального закладу (рішення Крупецької сільської ради, 2018). Заплановані заходи планувалося передбачити при подальшій розробці відповідної містобудівної документації на місцевому рівні, яка на той час ще не могла містити проектних рішень щодо резервування земель. Виявляється, що подібні рішення місцевих рад носили лише декларативний характер та не в повній мірі відповідали вимогам чинного на той час земельного законодавства.

Важливим етапом розвитку українського законодавства у сфері резервування земель стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель». Значення вказаного Закону важко переоцінити, з поміж іншого ним передбачено новий вид документації – комплексний план просторового розвитку території територіальної громади (далі – комплексний план), як основний стратегічний документ, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території територіальної громади та основні принципи і напрями її сталого розвитку. Комплексний план разом із генеральним планом населеного пункту і детальним планом території визна-

ний одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою (далі – містобудівна (землевпорядна) документація) (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», 2020).

Новелою зазначеної містобудівної (землевпорядної) документації є можливість при її розробленні строком до 10 років здійснювати резервування територій (земель) для суспільних потреб, з метою забезпечення інтересів держави, територіальних громад, а також власників нерухомого майна. Вперше зі статусом зарезервованих у такий спосіб територій (земель) пов'язується пряма заборона формування в їх межах земельних ділянок із державної та комунальної власності для цілей, не пов'язаних з їх резервуванням, передача цих земельних ділянок у приватну власність, а також зміна їх цільового призначення для цілей не пов'язаних з їх резервуванням. Водночас, дозволяється передавати такі земельні ділянки в користування (оренду, емфітевзис, суперфіцій) з обов'язковим включенням до відповідних договорів спеціальної умови щодо обов'язковості їх дострокового розірвання в односторонньому порядку за рішенням орендодавця у разі необхідності їх використання для цілей, пов'язаних з їх резервуванням. Передбачені в рішенні сільської, селищної, міської ради про затвердження містобудівної (землевпорядної) документації обмеження у використанні зарезервованих земель, а також обтяження речових прав на них набирають чинності з моменту їх внесення до Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Установлений конституційний принцип гарантованого права власності на землю (Конституція, 1996, ст. 14) визначив обов'язки розпорядників земель передавати земельні ділянки із земель державної та комунальної власності у власність, якщо вони відносяться до земель запасу. У зв'язку з цим, раніше, земельна ділянка, яка в перспективі планувалася органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування для використання з метою будівництва об'єктів громадської забудови та для інших суспільних потреб, за зверненням громадян України у порядку приватизації підлягала обов'язковій передачі у власність відповідно до встановлених норм.

Наразі, пріоритет функціонального призначення території в межах виду якого тепер має визначатися категорія земель та вид цільового призначення земельної ділянки (Земельний кодекс України, 2001, ст. 20) встановлює дієві запобіжники для збереження та використання зарезервованих територій (земель) згідно передбачених цілей просторового планування. У цьому аспекті ми погоджуємося з фахівцями у галузі землеустрою, що резервування земельних ділянок для суспільних потреб дійсно є потужним інструментом, який сьогодні отримали місцеві громади для здійснення просторового планування своїх територій (Мартін, 2021).

З аналізу вищенаведеного ми можемо виділити наступні основні риси резервування земель:

1) це один із заходів землеустрою, який впроваджується у процесі розроблення, погодження, затвердження та виконання містобудівної (землевпорядної) документації або документації із землеустрою;

2) здійснюється під час виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування управлінських функцій у галузі земельних відносин, а тому передбачає необхідність прийняття відповідних правових актів;

3) за змістом має включати: мету, строк резервування, встановлювати обмеження та обтяження при їх використанні та розпорядженні для цілей не пов'язаних з їх резервуванням, передбачати можливість оперативного вилучення зарезервованих земель (земельних ділянок) в односторонньому порядку для реалізації потреб для яких вони були зарезервовані;

4) набирає чинності з моменту державної реєстрації обмежень та обтяжень на земельну ділянку в державному земельному кадастрі та Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;

5) правовий режим зарезервованих територій (земель) припиняється із закінченням встановленого строку.

Окресливши основні риси правовідносин щодо резервування земель ми пропонуємо їх визначити як комплексні суспільні відносини, які складаються з приводу встановлення на підставі містобудівної (землевпорядної) документації на визначений строк обмежень і обтяжень

при користуванні та розпорядженні земельними ділянками для суспільних потреб, за участю органів державної влади та органів місцевого самоврядування із можливістю застосування сили державного примусу.

У будь-яких правовідносинах виділяють складові елементи: суб'єкт, об'єкт і зміст. Об'єктами правовідносин щодо резервування земель є всі землі (земельні ділянки або їх частини) незалежно від форми власності, які розташовані в межах території України.

Суб'єктів даних правовідносин умовно можна поділити на 5 груп: 1) суб'єкти, які ініціюють проведення резервування земель (фізичні і юридичні особи, громадські об'єднання, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, держава в особі органів державної влади); 2) суб'єкти, які приймають рішення для проведення резервування земель (розпорядники земель по ЗК України); 3) суб'єкти, які розробляють містобудівну та землепорядну документацію; 4) особи (спільноти), на користь яких здійснюється резервування земель; 5) суб'єкти, стосовно яких встановлюються обмеження та обтяження (власники та землекористувачі).

Резервування земель необхідно розглядати як систему юридичних фактів (юридичний склад), кожен з яких встановлює окрему підставу для резервування. До них відносяться наступні: а) ініціювання проведення резервування земель шляхом звернення заінтересованого суб'єкта (приміром за результатами проведення моніторингу земель (містобудівного) тощо); б) прийняття компетентним органом рішення про розроблення відповідної містобудівної або землепорядної документації у контексті якої на визначений строк буде передбачено резервування земель та його оприлюднення; в) розроблення і погодження зазначеної містобудівної або землепорядної документації сертифікованими архітекторами та інженерами-землепорядниками; г) прийняття компетентним органом рішення про затвердження зазначеної містобудівної або землепорядної документації у контексті якої встановлено резервування земель; г) проведення державної реєстрації встановлених резервуванням земель обмежень та обтяжень в Державному земельному кадастрі та Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Лише за умови настання повного складу наведених юридичних фактів передбачені обмеження та обтяження при використанні та розпорядженні зарезервованою земельною ділянкою набирають чинності. Разом з тим ухвалення компетентним органом рішень чи вчинення дій із порушенням встановлених законом вимог є підставою вважати таке резервування неправомірним, а права власника земельної ділянки порушеними.

Висновки. Проведений аналіз нормативних та доктринальних джерел дозволяє зробити ряд висновків стосовно розглянутого нами питання.

1. Можливість встановлення обмежень та обтяжень стосовно зарезервованої земельної ділянки для суспільних потреб на підставі затвердженого комплексного плану, генерального плану населеного пункту та детального плану території свідчить про визнання за даним видом резервування самостійного правового статусу, який окреслює межі здійснення прав громадян на приватизацію землі.

2. Ефективний механізм резервування місцевими громадами земель для суспільних потреб у контексті містобудівної (землепорядної) документації, жодним чином не змінив недоліків в існуючому порядку резервування земель при проведенні приватизації державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також при резервуванні цінних для заповідання територій. Зокрема, це стосується визначення строків відповідного резервування, заборони передачі цих земель у власність для цілей не пов'язаних з їх резервуванням, встановлення певних обмежень при їх використанні, можливості вилучення цих земель в односторонньому порядку для реалізації потреб для яких вони були зарезервовані, а також можливості внесення відомостей про наявні обмеження та обтяження до Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

3. Запровадження механізму резервування земельних ділянок для суспільних потреб дозволяє органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування реалізовувати положення концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади та проектні рішення по будівництву важливих для громади об'єктів у встановлені строки, а також уникнути в майбутньому процедури їх викупу для суспільних потреб та заощадити значні бюджетні кошти.

4. Водночас, наведені положення переконують в необхідності системного регулювання даного питання на рівні законодавчих актів шляхом доповнення Розділу VII «Управління в га-

лузі використання та охорони земель» чинного ЗК України новою Главою під назвою: «Резервування земель», в якій ми пропонуємо визначити принципи, процедуру та правовий режим резервування земель, їх види, а також відповідну компетенцію органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування по регулюванню даного питання. Також альтернативним варіантом вирішення даного питання може стати розробка окремого законопроекту «Про порядок резервування земель в Україні». Це потребує системних розробок та наукових обґрунтувань, але є виправданим до запровадження.

Література

- Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Сотникова М.С. Право муниципальной собственности на земельные участки в Российской Федерации: вопросы теории и практики : монография. М., 2010. С. 157–161.
- Етимологічний словник Української мови. Т. 5. Київ : Наукова думка, 2006. 704 с.
- Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (звернення 27.10.2022).
- Земельний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18 груд. 1990р. № 561-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218> (дата звернення 27.10.2022).
- Земельний кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 25 октяб. 2001 г. № 136-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_33773/ (звернення 27.10.2022).
- Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (звернення 27.10.2022).
- Мартін А. Нові інструменти та процедури у процесі просторового планування та впорядкування земель. 2020. URL: <https://agropolit.com/blog/477-novi-instrumenti-ta-protseduri-u-protsesi-prostorovogo-planuvannya-ta-vporядkuvannya-zemel> (звернення 27.10.2022).
- Мошкович Н. Здравствуйте вы в резерве. Эж-Юрист. 2007. № 20.
- О некоторых вопросах, связанных с резервированием земель для государственных и муниципальных нужд: постановление Правительства Российской Федерации от 22 июн. 2008 г. № 561. URL: <https://rg.ru/2008/07/30/zemlya-rezerv-dok.html> (звернення 27.10.2022).
- Питання забезпечення учасників антитерористичної операції та сімей загиблих учасників антитерористичної операції земельними ділянками: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серп. 2015 р. № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2015-%D1%80#Text> (звернення 27.10.2022).
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України від 17 чер. 2020 р. № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20/sr:max50:nav7:font2#Text> (дата звернення 27.10.2022).
- Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення 27.10.2022).
- Рішення Київської міської ради «Про резервування земельної ділянки» від 20 трав. 2016 р. № 3.2-6. URL: <https://kosivmr.if.ua/1168/> (дата звернення 27.10.2022).
- Рішення Крупецької сільської ради Радивилівського району Рівненської області «Про резервування земельних ділянок» від 18 трав. 2018 р. № 682. URL: <https://krupetska-gromada.gov.ua/docs/74979/> (дата звернення 27.10.2022).
- Савченко А.А. Правовое регулирование управления земельными ресурсами в системе вопросов местного значения поселений : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград. 2015. С. 102-103.
- Словник української мови. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1977. 928 с.
- Salet, W., Thornley, A., Kreukels, A. Metropolitan Governance and Spatial Planning. Comparative Case Studies of European City-Regions. *Spon Press*. London. UK. 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/46642199_Metropolitan_Governance_and_Spatial_Planning_Comparative_Case_Studies_of_European_City-Regions (дата звернення 27.10.2022).
- Nowak M., Cotella G., Sleszyński P. The Legal, Administrative, and Governance Frameworks of Spatial Policy, Planning, and Land Use: Interdependencies, Barriers, and Directions of Change. *Land*. 2021. № 10. P. 3-4. URL: <file:///C:/Users/Windows10/Downloads/land-10-01119.pdf> (дата звернення 27.10.2022).

References

- Anisimov A.P., Ryzhenkov A.Ya., Sotnikova M.S. (2010). Pravo municipalnoj sobstvennosti na zemelnye uchastki v Rossiskoj Federacii: voprosy teorii i praktiki [The right of municipal property on land participation in the Russian Federation: Questions of Theory and Practice]. *Monohrafiia*. 157–161. [in Ukrainian].
- Etymologichnyi slovnyk Ukrainskoi movy (2006). [Etymologic Dictionary of Ukrainian]. Т. 5. 704. [in Ukrainian].

- Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. June, 28, 1996 № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Law № 2768-III. Zemelnyi kodeks Ukrainy. [Land Code of Ukraine]. October, 25, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
- Law № 561-XII. Zemelnyi kodeks Ukrainy. [Land Code of Ukraine]. December, 18, 1990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218> [in Ukrainian].
- Zemelnyi kodeks Rossyiskoi Federatsyy [The Land Code of the Russian Federation] (2001). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_33773/ [in Russian].
- Martin A. (2020). Novi instrumenty ta protsedury u protsesi prostorovoho planuvannya ta vporiadkuvannya zemel. [New tools and procedures in the process of spatial planning and arrangement of land]. URL: <https://agropolit.com/blog/477-novi-instrumenti-ta-protseduri-u-protsesi-prostorovogo-planuvannya-ta-vporyadkuvannya-zemel> [in Ukrainian].
- Moshkovich N (2007). Zdrastvujte vy v rezerve [Hello your in the reserve]. 20. [in Russian].
- O nekotoryh voprosah, svyazanyh s rezervirovaniem zemel dlya gosudarstvennyh i municipalnyh nuzhd: postanovlenie Pravitelstva Rossijskoj Federacii ot 22 iyun. 2008 g. № 56 [About non-copies of land resistance to state and municipal inquiries: the statement of the Russian Federation of the Russian Federation]. June, 22, 2008. № 561. URL: <https://rg.ru/2008/07/30/zemlya-rezerv-dok.html> [in Russian].
- Pytannia zabezpechennia uchastykiv antyterrorystychnoi operatsii ta simei zahyblykh uchastykiv antyterrorystychnoi operatsii zemelnymy diliankami: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy. [The issue of providing participants in the anti-terrorist operation and families of the dead participants of the anti-terrorist operation with land plots: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. August, 19, 2015. № 898-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2015-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Law № 711-IX. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo planuvannya vykorystannia zemel. [On Amendments to certain legislative acts of Ukraine on land planning]. June, 17, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20/sp:max50:nav7:font2#Text> [in Ukrainian].
- Law № 2456-XII. Pro pryrodno-zapovidnyi fond. [About the nature reserve fund]. June, 16, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> [in Ukrainian].
- Rishennia Kyivskoi miskoi rady Pro rezervuvannya zemelnoi dilianky. [The decision of the Kyivsky city council «On the reservation of the land area»]. May, 20, 2016 p. №3.2-6. URL: <https://kosivmr.if.ua/1168/> [in Ukrainian].
- Rishennia Krupetskoj silskoi rady Radyvylivskoho raionu Rivnenskoj oblasti «Pro rezervuvannya zemelnykh dilianok». [Decision of the Krupetsk village council of Radivilovsky district of Rivne region «On reservation of land area»]. Mae, 18, 2018. №682. URL: <https://krupetska-gromada.gov.ua/docs/74979/> [in Ukrainian].
- Savchenko A.A. (2015). Pravovoe rehulyrovanye upravleniya zemelnymy resursamy v systeme voprosov mesnoho znacheniya poseleni. [Legal regulation of land resources in the system] : dis. ... jurid. Science. : special 12.00.02. 102-103. [in Russian].
- Slovyuk ukrainskoi movy. (1977). [Dictionary of Ukrainian]. T. 8. 928. [in Ukrainian].
- Salet, W., Thornley, A., Kreukels, A. (2003). Metropolitan Governance and Spatial Planning. Comparative Case Studies of European City-Regions. *Spon Press*. London. UK. URL: https://www.researchgate.net/publication/46642199_Metropolitan_Governance_and_Spatial_Planning_Comparative_Case_Studies_of_European_City-Regions [in English].
- Nowak M., Cotella G., Sleszyński P. (2021). The Legal, Administrative, and Governance Frameworks of Spatial Policy, Planning, and Land Use: Interdependencies, Barriers, and Directions of Change. *Land*. 10. 3-4. URL: <file:///C:/Users/Windows10/Downloads/land-10-01119.pdf> [in English].

Анотація

Потапенко С. А. Резервування земель як ефективна функція управління земельним фондом України. – Стаття.

У статті розглядається історія становлення інституту резервування земель в Україні, аналізується його зміст та сутність. Обґрунтовується не ефективність утворення резервного фонду земель та резервування цінних для заповідання територій без чітко визначеного строку, без дієвих обмежень та обтяжень прав на земельну ділянку, а також за відсутності механізму її вилучення (відчуження) для передбачених суспільних потреб.

Аналізується правова доктрина та законодавство зарубіжних країн, звертається увага на те, що правовий режим резервування земель повинен мати самостійний статус, який окреслює межі прав громадян щодо приватизації земель, а також права власників та землекористувачів щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками в залежності від обмежень та обтяжень, встановлених на них при резервуванні для суспільних потреб.

Стверджується, що передбачена комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту і детальним планом території можли-

вість здійснення резервування земель із встановленням обмежень та обтяжень прав на них свідчить про визнання за даним заходом землеустрою самостійного статусу, який вносить відповідні корективи в принципи набуття права власності та права користування на землю. Аргументовано, що даний вид резервування земель для суспільних потреб є ефективним механізмом здійснення функції управління земельним фондом.

На основі виділених основних рис резервування земель автором сформульовано визначення цих правовідносин. Аргументовано, що резервування земель необхідно розглядати як систему юридичних фактів (юридичний склад), кожен з яких встановлює окрему підставу для їх резервування.

Встановлено, що запроваджений містобудівною (землевпорядною) документацією механізм резервування земель для суспільних потреб не змінив недоліків в існуючому порядку резервування земель при проведенні приватизації державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також при резервуванні цінних для заповідання територій. Автором сформульовані альтернативні пропозиції врегулювання даного питання шляхом доповнення Розділу VII «Управління в галузі використання та охорони земель» чинного ЗК України новою Главою під назвою: «Резервування земель» або ж розробка окремого законопроекту «Про порядок резервування земель в Україні».

Ключові слова: територія, земля, землеустрій, просторове планування територій, управління земельним фондом.

Summary

Potapenko S. A. Land reservation as an effective function of land management of Ukraine. – Article.

The article deals with the history of establishment of land reservation institute in Ukraine, its content and essence are analyzed. It is not necessary to substantiate the efficiency of land reserve fund and reservation valuable for territories without a clearly defined period, without effective restrictions and encumbrances of the rights to the land plot, as well as in the absence of a mechanism for its removal (alienation) for the provided public needs.

It analyzes legal doctrine and the legislation of foreign countries, attention is paid to the fact that the legal regime of land reservation should have an independent status that defines the limits of citizens' rights to privatize land, as well as the rights of owners and land users in ownership, use and disposal of land depending on restrictions and encumbrances set on them when reservation for public needs.

It is claimed that the integrated plan of the spatial development of territory territorial community, the master plan of the settlement and the detailed plan of the territory is the possibility of reservation of land with the establishment of restrictions and encumbrances ownership and land use. It is argued that this type of land reservation for public needs is an effective mechanism of land management function.

On the basis of the selected basic features of land reservation, the author formulates the definition of these legal relations. It is reasonable that land reservation should be considered as a system of legal facts (legal composition), each of which establishes a separate basis for their reservation.

It was established that the mechanism of land reservation for public needs introduced by town planning (land management) did not change the shortcomings in the existing order of land reservation during the privatization of state and communal enterprises, institutions and organizations, as well as in the reservation of valuable territories.

The above provisions are convinced of the need for systematic regulation of this issue at the level of legislative acts by supplementing section VII «Management in the field of land use and protection» of the current Criminal Code of Ukraine with a new chapter under the title: «Land Reservation», in which we propose to determine the principles, procedure and legal regime Land reservation, their types, as well as the relevant competence of executive bodies and local self-government bodies to regulate this issue. This requires systematic development and scientific justification, but is justified for introduction. Also, an alternative to resolving this issue may be the development of a separate bill «On the procedure for reservation of land in Ukraine».

Key words: territory, land, land management, spatial planning of territories, land management.

А. О. Рубан

orcid.org/0000-0002-8997-9619

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена питанням становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні, що нині набуває науково-теоретичного та суспільно-практичного значення. Активізація громадянського суспільства та формування правової держави є потребою становлення державності. Значення громадянського суспільства в системних перетвореннях сприяє підвищенню наукового та практичного інтересу до питання співвідношення ідеї, поняття, концепту громадянського суспільства. Вивчення особливостей взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства являє собою один із найсучасніших напрямів соціально-політичної галузі досліджень, об'єктом якого є держава, громадянське суспільство, а також моделі та відповідні механізми і процедури їх взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи класичного громадянського суспільства, його можливі вектори трансформації та розвитку під впливом глобалізації проаналізовано у роботах С. Гінера (Гінер, 1995), К. Гелбрейта (Гелбрейт, 1979), Р. Далтона, М. Кухлера (Далтон, Кухлер, 1990), та ін.

Взаємовідносини держави та громадянського суспільства, а також питання ослаблення ролі держави під впливом глобалізації та наслідки цього процесу для громадянського суспільства розглянуті у дослідженнях Е. Гоулднера (Гоулднер, 1980), Р. Кокса (Кокс, 1997), К. Шмітта (Шмітт, 1985), та ін.

В Україні ця дискусія одержала новий стимул у зв'язку з проблемами зміцнення української державності й підвищення ролі правового регулювання, формування нового стилю відносин влади і суспільства. Такі дослідники як Р. Балабан (Балабан, 2004), В. Бебик, В. Бортніков, Л. Кудряченко (Бебик, Бортніков, Кудряченко, 2007), В. Безродная (Безродная, 2003), І. Динник (Динник, 2017), І. Жидан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов (Жидан, Кисельов, Кисельова, Рябов, 2004), Т. Краснопольська (Краснопольська, 2015), С. Сидоренко (Сидоренко, 2015), Н. Тюхненко, Н. Задорожня, О. Задорожня (Тюхненко, Задорожня, Задорожня, 2015), у своїх працях приділяють значну увагу питанням формування й розвитку громадянського суспільства. Поняття «громадянське суспільство» українською політичною наукою розглядається в декількох аспектах, наприклад, як сфера свободи індивідів, вільна від примусового обмеження державою, або як суспільна організація, що захищає права людини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існує необхідність проаналізувати з точки зору сучасних підходів та знань, накопичених соціально-політичними науками, структуру та динаміку розвитку сучасного громадянського суспільства та отримати можливість пізнати, наскільки універсальний характер має даний концепт і які глобальні обмеження приховано впливають на дії соціальних акторів, що безпосередньо відбиваються на громадянському суспільстві і змінюють його за умов глобалізації.

Мета дослідження – проаналізувати сучасні підходи до вивчення сутності громадянського суспільства в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зарубіжній та вітчизняній літературі даються різні визначення громадянського суспільства. Так, британський вчений, директор Центру вивчення демократії Дж. Кін визначає громадянське суспільство так: «Громадянське суспільство – це категорія, що одночасно описує складний і динамічний ансамбль захищених законом старих і нових соціальних інститутів та окремих осіб, які виступають з альтернативними

громадянськими ініціативами, яким властива тенденція до ненасилля, самоорганізації та саморефлексивності, які знаходяться в постійних тертях один з одним та інститутами державної влади; останні ж охороняють, обмежують і уможлиблюють їхню діяльність; та категорія, що передбачає соціальний проект розвитку майбутнього (Кин, 2001, с. 148)».

Найпоширенішим є сприйняття громадянського суспільства через аналіз громадських організацій та рухів. Громадянське суспільство – це певна сукупність суспільних комунікацій і соціальних відносин, інститутів і цінностей, основними суб'єктами якого є: громадяни та громадянські (неполітичні та недержавні) організації, що володіють громадянськими правами: асоціації, об'єднання, громадські рухи та громадські інститути.

Громадянське суспільство – суспільство, що складається з неофіційних структур у вигляді різноманітних політичних партій, організацій, рухів, комітетів, асоціацій, асамблей, товариств тощо, які діють у правовому та нормативному полі та мають значний вплив на суспільство.

Усі наведені визначення не суперечать одне одному, а свідчать про те, що громадянське суспільство є складним, багатограним і багатофакторним явищем. Громадянське суспільство визначається наступним чином. По-перше, громадянське суспільство складається із соціальних груп, до яких люди добровільно приєднуються за суспільним договором. По-друге, ці соціальні групи діють у публічній сфері та відповідають таким вимогам: їхня діяльність має бути відкритою для певної форми зовнішнього контролю, який може визначити ступінь дотримання ними чинного законодавства; результати діяльності мають бути доступними для широкого обговорення та аналізу. Іншими словами, суспільство є прозорим і підзвітним суспільству. По-третє, характеристиками соціальних груп, що належать до цього «прозорого та підзвітного суспільства», є: толерантність до інших подібних груп, готовність співпрацювати чи конкурувати з ними за встановленими правилами; горизонтальні структури взаємодії; форми демократичного правління. Це дозволяє виключити з нього таємні організації, антидемократичні, нетолерантні ієрархічні структури, організації, які переслідуються законом. Четверта риса, яку необхідно підкреслити в ефективному описі громадянського суспільства, це його правовий статус по відношенню до держави (уряду). Добре розвинуте «класичне» громадянське суспільство можливе лише за умови його прозорості та функціонування в рамках захищеного законом соціального простору.

Концептуальний розвиток концепції громадянського суспільства має два напрями: 1) ототожнення громадянського суспільства з державою, права і свободи особи гарантуються юридично і політично; 2) виділення його як сфери позадержавних суспільних відносин. У другому напрямі існують два погляди на співвідношення «політики» і «суспільства» в інституційній системі громадянського суспільства. Перший пояснює громадянське суспільство як неполітичну, недержавну сферу міжособистісних стосунків. Представники другого підходу визнають, що громадянське суспільство є політичним феноменом. Громадянське суспільство як система суспільних відносин та інститутів має такі властивості: носить позадержавний характер, гарантує людині реалізацію її прав, висловлює різноманітні інтереси вільних членів суспільства.

Як зазначає Т. Краснопольська, «громадянське суспільство являє собою суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені політичні та правові відносини, взаємодіє з нею заради спільного блага; це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага (Краснопольська, 2015, с. 22)».

Функції громадянського суспільства включають: обмеження влади чиновників, включаючи контроль і боротьбу зі злочинністю тих, хто має владу; контроль за дотриманням прав людини та зміцнення законності та порядку; спостереження за виборами, забезпечення вищого рівня демократії та підвищення довіри до демократичних процесів; правова освіта, роз'яснення прав та обов'язків, створення загальної атмосфери порозуміння та громадянської участі в житті країни, участь різних соціальних груп і рухів у політичному процесі, підвищення їх активності у захисті суспільних інтересів; вироблення альтернативних способів підвищення рівня суспільного добробуту; забезпечення гласності та плюралізму шляхом інформування громадськості про послідовність в проведенні економічних і політичних реформ.

Т. Краснополська, доповнює цей перелік такими функціями, як: «самоорганізація і самоврядування у широкому різноманітті приватних інтересів, інтеграція суспільства через систему горизонтальних зв'язків і каналів інформації, створення базових форм міжособистісної солідарності, стимулювання правової нормотворчості тощо. Також звертає увагу на крайнощі та викривлення плюралізму («Замінники» громадянського суспільства) – від монополізації влади до «тотального лобювання (Краснополська, 2015, с. 24)».

Як зауважує Т. Блащук, «тенденція до глобалізації окремих інституцій громадянського суспільства теоретично могло б призвести до появи глобального громадянського суспільства. Таке суспільство повинно було б діяти в межах норм міжнародного права». Дослідниця зазначає, що «процес глобалізації має свою протилежність – процеси диференціації економіко-політичних спільнот, полікультурність, поліментальність, що є об'єктивним явищем. Це стосується і громадянського суспільства. Однією зі сторін глобалізаційного процесу є намагання з допомогою різних соціальних нововведень збільшити контроль за життям людини, надати можливість державним і наддержавним органам мати доступ не тільки до публічного, але й до приватного життя члена суспільства (Блащук, 2011, с. 2)».

У контексті загальних понять з терміном «громадянське суспільство» також вживаються такі терміни, як «демократія», «верховенство права» та «економічна свобода». Тому більшість дослідників вважає, що такий суспільний лад встановлюється за допомогою громадянського суспільства, створюючи найсприятливіші умови для розвитку людської особистості та соціальної організації.

Становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язане зі становленням правової держави, яка є результатом розвитку та вдосконалення громадянського суспільства. Таким чином, еволюцію соціальних інститутів часто можна позначити у вигляді лінійної схеми «суспільство – держава – громадянське суспільство – правова держава». Ця програма яскраво свідчить про те, що становлення правової держави є досить тривалим процесом в історії людства.

Процес глобалізації спричинив фундаментальні якісні зміни в усіх сферах суспільного життя – економічній, політичній, соціальній, духовній, що потребує глибокого соціально-філософського осмислення та аналізу сучасних уявлень про трансформацію світового суспільства.

Останнім часом широко обговорюється поява «світового», «глобального» чи «транснаціонального громадянського суспільства», що пов'язано із взаємопов'язаними процесами посилення ролі міжнародних організацій, глобалізації та входження недержавних акторів. Світова сцена виступає як автономний учасник світового політичного процесу. В умовах глобалізації держава як головний інституційний компонент втрачає частину своїх традиційних функцій, розмивається як важлива частина політичного, економічного та соціального простору з національними кордонами. Традиційна дихотомія держави та громадянського суспільства перестала бути національною.

Транснаціональні підприємства, що стають моделлю цього світу, вириваються з-під колишніх форм контролю з боку держави, а громадянське суспільство у цих умовах витісняється децентралізованим світовим співтовариством. Деякі західні вчені заговорили про формування постгромадянського суспільства.

Наростання ідеологічного та ціннісного конфлікту між свідомістю транснаціональних акторів і національною самосвідомістю окремих громадян певної країни є ще однією загрозою національно-демократичним інститутам з боку глобалізації. Сьогодні відбувається трансформація особистості в глобального споживача. Індивід перетворюється з активного суб'єкта на пасивного учасника суспільно-політичного життя, замикаючись у приватній сфері.

В. Бебик зазначає, «що глобальне громадянське суспільство складає систему суспільних інститутів і відносин, які не залежать від структур глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних), що лише формуються, та водночас вони мають створити умови для самореалізації і всього людства, і окремих націй, і соціальних груп та індивідів. Таке розуміння формальних і неформальних структур дає підстави говорити про такий специфічний об'єкт дослідження політології, як глобальне громадянське суспільство (Бебик, 2006, с. 141)».

Як зазначає О. Дем'яненко «громадянське суспільство сьогодні визначається різноманітною і широкою екосистемою окремих осіб та організацій. Інформаційно-комунікаційні технології відкривають простір влади, впливу і зв'язків з новими конфігураціями акторів, що призвело до значного зростання активності онлайн-громадянського суспільства і створення мереж, що створюються повз географічні, соціальні та фізичні розбіжності. Ці мережі дозволяють більшій кількості людей об'єднуватися і спільно реагувати на соціальні виклики (Дем'яненко, 2016, с. 138)».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перехід до громадянського суспільства є досить складним і тривалим цивілізованим процесом. Глобалізація не обмежується змінами в інституційній сфері. Істотно вона змінює основи колишніх форм політичної культури та національної ментальності. Внаслідок глобальних процесів зростає глобальна взаємозалежність, переплетення глобального та локального. Це створює складні умови для існування та розвитку громадянського суспільства.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути направлені на подальше осмислення та дослідження факторів, що визначають силу політичного впливу громадянського суспільства в умовах глобалізації.

Література

- Балабан Р. У пошуках громадянського суспільства. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД, 2004. Вип. 25. С. 413–420.
2. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 140–147. URL. <https://ipien.gov.ua>.
3. Бебик В., Бортніков В., Кудряченко А. та ін. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : кол. монографія. Київ : НІСД, 2007. С. 228–247.
4. Безродная В. Особенности формирования гражданского общества в процессе политической модернизации Украины : дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова. Одесса, 2003. 189 с.
5. Блашук Т. Вплив глобалізації на розвиток інститутів громадянського суспільства. *Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (8 квітня 2011р., м. Донецьк, Україна). Донецьк, Сучасний друк, 2011. С. 42–43. URL. <https://eprints.oa.edu.ua/897/1/vplyv.pdf>.
6. Дем'яненко О. Роль громадянського суспільства у контексті глобалізаційних процесів. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2016. Вип. 3/4 (31-32). С. 136–142. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/140500/137583>.
7. Динник І. Громадянське суспільство як структурна складова взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 107–110.
- Жидан І., Кисельов С, Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Київ, 2004. 218 с.
- Кин Дж. Демократия и гражданское общество. Москва, 2001. 351 с.
- Краснопольська Т. Взаємодія громадянського суспільства та правової держави : навч. метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 104 с.
- Сидоренко С. Формування глобального громадянського суспільства в умовах глобалізації. *Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі* : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року: [матеріали доповідей та виступів]. Житомир, 2015. С. 171–172.
- Тюхтенко Н., Задорожня Н., Задорожня О. Еволюція громадянського суспільства та його роль у досягненні соціально-економічного успіху в умовах глобалізації. *Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 14 квітня 2015 р.). Київ. АВД Плюс, 2015. С. 279–292.
- Cox R. *Democracy in Hard Times: Economic Globalization and the Limits to Liberal Democracy. The Transformation of Democracy?* Cambridge: Polity Press in Association with the Open University. 1997.
- Dalton R.J., Kuechler M., eds. *Challenging the Political Order*. Oxford University Press, New York, 1990. 135 p.
- Galbraith K. *The New Industrial State*, Penguin, London, 1979.
- Giner S. *Civil Society and its Future. Civil Society: Theory, History, Comparison*. Cambridge, MA: Polity Press, 1995.
- Gouldner A. W. *Civil Society in Capitalism and Socialism. The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory*. Macmillan. L., 1980. 120 p.
- Schmitt K. *The crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge : MIT Press, 1985. 424 p.

References

- Balaban R. (2004) U poshukakh hromadianskoho suspilstva [In search of civil society]. Naukovi zapysky Zbirnyk. Kyiv : IPIEND, 2004. Vyp. 25. S. 413 – 420. [in Ukrainian]
- Bebyk V. (2006) Hlobalne hromadianske suspilstvo: teoriia, metodolohiia, menedzhment [Global civil society: theory, methodology, management]. Politychnyi menedzhment. 2006. № 2. S. 140–147. URL: <https://ipiend.gov.ua/> [in Ukrainian]
- Bebyk V., Bortnikov V., Kudriachenko A. ta in. (2007) Politychna systema i hromadianske suspilstvo: yevropeiski i ukraïnski realii [Political system and civil society: European and Ukrainian realities] : kol. monohrafiia. Kyiv : NISD, 2007. S. 228–247. [in Ukrainian]
- Bezrodnaia V. (2003) Osobennosty formyrovanyia hrazhdanskoho obshchestva v protsesse polytycheskoi modernyzatsyy Ukraïny [Peculiarities of the formation of civil society in the process of political modernization of Ukraine]: dys. ... kand. polyt. nauk: 23.00.02 / Odessaïa natsyonalnaïa akademiia sviazï ym. A. S. Popova. Odessa, 2003. 189 s. [in Ukrainian]
- Blashchuk T. (2011) Vplyv hlobalizatsii na rozvytok instytutiv hromadianskoho suspilstva [Impact of globalization on the development of civil society institutions]. Mizhnarodni ta natsionalni mekhanizmy zakhystu prav liudyny: vyklyky sohodennia : Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (8 kvitnia 2011 r., m. Donetsk, Ukraïna). Donetsk, Suchasnyi druk, 2011. S. 42–43. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/897/1/vplyv.pdf> [in Ukrainian]
- Demianenko O. (2016) Rol hromadianskoho suspilstva u konteksti hlobalizatsiinykh protsesiv [The role of civil society in the context of globalization processes]. Visnyk NTUU «KPI». 2016. Vyp. 3/4 (31-32). S. 136–142. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/140500/137583> [in Ukrainian]
- Dynnyk I. (2017) Hromadianske suspilstvo yak strukturna skladova vzaiemovidnosyn derzhavy ta suspilstva v umovakh hlobalizatsii [Civil society as a structural component of relations between the state and society in the conditions of globalization]. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 19. S. 107–110. [in Ukrainian]
- Zhydan I., Kyselov S, Kyselova O., Riabov S. (2004) Politychna kultura ta problemy hromadianskoi osvity v Ukraïni [Political culture and problems of civic education in Ukraine]. Kyiv, 2004. 218 s. [in Ukrainian]
- Kyn Dzh. (2001) Demokratyia y hrazhdanskoe obshchestvo [Democracy and civil society]. Moscow, 2001. 351 s. [in Russian]
- Krasnopolska T. (2015) Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy : navch. metod. posibnyk [Interaction of civil society and the rule of law: education. method. manual]. Odesa : Feniks, 2015. 104 s. [in Ukrainian]
- Sydorenko S. (2015) Formuvannia hlobalnogo hromadianskoho suspilstva v umovakh hlobalizatsii [The formation of a global civil society in the conditions of globalization]. Filosofiia, relihiia ta kultura u hlobalizovanomu sviti: Vseukraïnska naukovo-teoretychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu, 23 lystopada 2015 roku: [materialy dopovidei ta vystupiv]. Zhytomyr, 2015. S. 171-172. [in Ukrainian]
- Tiukhtenko N., Zadorozhnia N., Zadorozhnia O. (2015) Evoliutsiia hromadianskoho suspilstva ta yoho rol u dosiahnenni sotsialno-ekonomichnoho uspikhu v umovakh hlobalizatsii [The evolution of civil society and its role in achieving socio-economic success in the conditions of globalization]. Hromadianske suspilstvo i formuvannia novoi paradyhmy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v umovakh hlobalizatsii: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kherson, 14 kvitnia 2015 r.). Kyiv. AVD Plius, 2015. S. 279-292. [in Ukrainian]
- Cox R. (1997) Democracy in Hard Times: Economic Globalization and the Limits to Liberal Democracy. The Transformation of Democracy? Cambridge: Polity Press in Association with the Open University. 1997. [in English]
- Dalton R., Kuechler M., eds. (1990) Challenging the Political Order. Oxford University Press, New York, 1990. 135 p. [in English]
- Galbraith K. (1979) The New Industrial State, Penguin, London, 1979. 208 p. [in English]
- Giner S. (1995) Civil Society and its Future. Civil Society: Theory, History, Comparison. Cambridge, MA: Polity Press, 1995. 138 p. [in English]
- Gouldner A. (1980) Civil Society in Capitalism and Socialism. The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory. Macmillan. L., 1980. 120 p. [in English]
- Schmitt K. (1985) The crisis of Parliamentary Democracy. Cambridge: MIT Press, 1985. 424 p. [in English]

Анотація

Рубан А. О. Вплив процесів глобалізації на розвиток громадянського суспільства. – Стаття.

У статті автор аналізує деякі аспекти формування громадянського суспільства та його сучасний стан, що дозволяє розкрити не лише етапи розвитку теорії громадянського суспільства та характерні для нього ідеї та погляди, а й простежити тенденцію сучасного пізнання даного феномену, що виражається у відсутності єдиного трактування поняття «громадянське суспільство». Зазначено, що громадянське суспільство є складним, багатограним і багатofакторним феноменом.

Зауважується, що у загальному понятійному контексті поряд з терміном «громадянське суспільство» вживаються поняття «демократія», «правова держава», «економічна свобода» тощо. Тим самим більшість дослідників виходять з того, що за допомогою громадянського суспільства створюється такий соціальний порядок, який створює найбільш сприятливі умови для розвитку людської особистості та суспільних організацій. Зазначається, що неодмінною умовою успішного функціонування громадянського суспільства є правова держава, яка забезпечує верховенство законів і гарантує забезпечення права і свободи людини і громадянина.

Нині широко обговорюється поява «світового», «глобального» та «транснаціонального громадянського суспільства», це пов'язано з такими взаємо переплетеними процесами, як посилення ролі міжнародних організацій, глобалізація та вихід недержавних акторів на світову арену як автономних учасників світових політичних процесів. В умовах глобалізації держава як основний системоутворюючий елемент втрачає частину своїх традиційних функцій, так як суттєво розмивається значна частина політичного, економічного та соціального простору, з національними кордонами. Традиційна дихотомія держави та громадянського суспільства перестає бути загальнонаціональною.

Визначено, що глобалізація не вичерпується трансформацією інституційної сфери. Істотно вона змінює основи колишніх форм політичної культури та національної ментальності. У результаті глобальних процесів посилюється світова взаємозалежність, глобальне переплітається із локальним. Це створює складний контекст для існування та розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: розвиток громадянського суспільства, трансформаційні процеси, процеси глобалізації, дискурс громадянського суспільства, сутність громадського суспільства.

Summary

Ruban A. O. Effects of globalization processes on the development of civil society. – Article.

In this article, the author analyses certain aspects in formation of civil society and its current state, which allows not only to reveal the stages in development of theory of civil society, as well as ideas and views inherent to it, but also to follow the tendency in modern cognition of this phenomenon, which is expressed in the lack of a unified interpretation of the term «civil society». It is noted that civil society is a complicated, multifaceted and multifactorial phenomenon.

The author points out that in the general context, such notions as «democracy», «rule-of-law state», «economic freedom» etc. are used along with the term «civil society». Therefore, most researchers assume that civil society helps to establish a social order that creates most favorable conditions for development of human personality and social organizations. It is emphasized that an obligatory condition for successful existence of a civil society is a rule-of-law state that ensures supremacy of law and guarantees protection of human and civil rights and freedoms.

These days, the emergence of a «worldwide», «global» and «transnational civil society» is a topic for extensive discussion, and it is related to such mutually interwoven processes as the increasing role of international organizations, globalization, and emergence of non-governmental actors on the global stage as autonomous participants of global political processes. In the context of globalization, the state as the main system-building element loses a part of its traditional functions, since a considerable share of political, economic and social space with national borders becomes greatly diffused. The traditional dichotomy of the state and the civil society ceases to be nationwide.

The author also observes that globalization is not limited to transformations in the institutional field. It also causes deep changes in the previously existing forms of political culture and national mentality. As a result of global processes, the interdependence across the globe is growing, and the global is becoming interwoven with the local. It creates a complicated context for existence and development of the civil society.

Key words: development of civil society, transformation processes, globalization processes, civil society discourse, essence of civil society.

І. С. Сиводєд

orcid.org/0000-0002-2057-9609

*кандидат юридичних наук, докторант,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інституту права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом,
начальник відділу
Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері
Офісу Генерального прокурора України*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Формулюючи наукову концепцію з питань створення теоретичних основ криміналістичної методики розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях, необхідно визначити головні категорії, які будуть виступати предметом дослідження. В нашому випадку однією з таких головних категорій є криміналістичне розуміння правопорушення, де для досягнення цієї мети необхідно визначити напрями і завдання дослідження, віднайти узгоджене тлумачення цієї головної категорії криміналістами науковцями та юристами-практиками, а також визначитися з поняттям кримінально-правової характеристики цього виду злочинів.

Можна взяти за аксіому твердження, що основу криміналістичного розуміння екологічних кримінальних правопорушень становить їх правове визначення. Наприклад, О.Н. Колісниченко зазначав, що кримінальне право допомагає правильно визначати ті обставини, що підлягають з'ясуванню у процесі розслідування, а І.М. Лузгін зазначав, що розслідування правопорушення залежить від його юридичних ознак та умов учинення. Водночас, специфікою правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України є те, що на визначення цього поняття впливають результати досліджень не лише в галузі кримінального права, а також в галузях кримінології, юридичної психології та міжнародного права.

Кримінальне правопорушення як конкретна дія (бездіяльність) суб'єкта, поведінка, вчинок особи чи групи осіб, заборонені кримінальним законом, є предметом дослідження кримінально-правової науки. Вагомий внесок у вивчення феномену злочину (кримінального правопорушення) й злочинності як соціального явища зробили науковці різних галузей гуманітарних, природничих і технічних наук. Такі дослідження містяться в працях вчених-кримінологів, криміналістів, фахівців з кримінальної психології та інших юридичних наук (Шепітько В.Ю., 2001, 560с.; Заяць Д.Д., 2006, С.7-11; Одерій О.В., 2015, 528с.; Саїнчин О.С., 2018, 928 с.; Сиводєд І.С., 2021, 22с.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації правопорушень за різними критеріями та кваліфікації суспільно небезпечних діянь привертала увагу таких фахівців в галузі кримінального права як П.П. Андрушко, Я.М. Брайнін, М.В. Володько, А.А. Горницький, В.А. Клименко, М.Н. Ковальов, П.К. Кривошеїн, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, В.М. Смітєнко, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій. Соціально-політична сутність злочину досліджувалась в роботах В.В. Дурдинця, О.М. Литвака, М.І. Мельника, О.В. Микитчика, Г.О. Омельченка, О.В. Скрипнюка, О.С. Саїнчина, В.І. Шакуна та ін.

Певні аспекти військових правопорушень розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, екологічного права: В.І. Андрейцева, М.І. Веревичевої, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, А.П. Гетьмана, С.А. Голуб, В.К. Грищука, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, С.О. Книженко, А.Г. Князева, М.Й. Коржанського, В.В. Костицького, З.Г. Корчевої, В.А. Ландіної, Б.М. Леонтєва, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчука, М.І. Мельника, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького, О.В. Одерій, В.Д. Пакутіна, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, Б.Г. Розовського, Н.Л. Ро-

манова, О.В. Сасова, Т.Л. Сергєєва, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, С.В. Хилюк, Д.Б. Чуракова, О.І. Чучаєва, Ю.С. Шемшученка, В.А. Широкова, А.М. Шульги.

Але на сьогодні не сформовано єдиної думки щодо визначення поняття «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (інакше: «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»), що не сприяє однозначному розумінню цих термінів науковцями і практиками.

Термін «правопорушення» є складним словом, утвореним з основ іменника «зло» та дієлова «чинити», і означає «вчинення зла», «вчинене зло» (Шепітько В.Ю., 2001, с. С.214). Отже злочином, в загальному розумінні, є заподіяння певного зла, певної шкоди інтересам суспільства. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» містить такі визначення поняття «злочин»: «1. Суспільно небезпечна дія (чи бездіяльність), що чинить, заподіє зло людям. 2. Неприпустимий, ганебний вчинок. // Неправильна, шкідлива поведінка».

Певними новелами нашого дослідження, крім кримінальних правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України, нами досліджуються правопорушення, пов'язані з захватом особо небезпечних державних підприємств військовими РФ, наприклад Запорізької атомної електростанції. Несанкціонований доступ до атомних реакторів станції необізнаних осіб може привести до екологічної катастрофи у європейському масштабі. В статті 16 Конституції України (Конституція України, 1996, 46с.) закріплено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу. Тобто держава, з метою запобігти негативним наслідкам неправомірної поведінки людини щодо довкілля, має використовувати різні засоби впливу, в тому числі – кримінальну відповідальність.

Наприклад, такі правопорушення, як екоцид, український законодавець відніс до злочинів проти безпеки людства і ввів його до розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Ст.441 КК України визначає екоцид як масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також учинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (Кримінальний кодекс України, 2015, С.212).

Ст.414 КК України віднесена законодавцем до розділу XIX Особливої частини «Військові злочини». Основним об'єктом цієї статті названо порядок експлуатації військової техніки, а серед додаткових об'єктів визначено життя і здоров'я людини, довкілля. Диспозиція ст.414 КК України: «Порушення правил поведіння зі зброєю, а також боеприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження» (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2017, С. 293).

Протидія правопорушенням з боку держави здійснюється також на підставі ратифікованих Україною міжнародних нормативних актів (МАГАТЕ) і норм національного законодавства, що закріплені в законах і підзаконних нормативно-правових актах (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інструкції і накази профільних міністерств і відомств).

Серед причин необхідності визначення правової категорії «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (інакше: «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»), можна виділити наступні:

1) у чинному КК України військові правопорушення виділено в окремий дев'ятий розділ Особливої частини;

2) КК України не дає нормативного визначення понять «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (інакше: «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»), хоча в той же час законодавець вважає за можливе визначити в ст. 401 КК України поняття військового злочину;

3) такі правопорушення, як екоцид, український законодавець відніс до злочинів проти безпеки людства і ввів його до розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», (ст.441 КК України) можна констату-

вати, що велика кількість правових термінів не знаходить прямого закріплення в законодавчих актах, хоча їх цінність для практики – правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційної та право виховної – є очевидною. Без освоєння понятійного апарату юридичної науки практична діяльність у сфері права є ускладненою;

4) у практиці правозастосування постійно постають питання про розмежування певних правопорушень, однак чинний КК України про також не містить термінів «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»;

5) серед вчених поки не відбуваються дискусії про значення спеціальних термінів.

Із посиланням на Управління Верховного комісара ООН з прав людини, з 14 квітня 2014 року до початку вересня 2022 року від бойових дій у східній частині України (Донецька та Луганська області) постраждали або загинули від 42 до 44 тисяч людей. З 24 лютого 2022 року внаслідок війни загинуло від 13 100 до 13 300 людей. Із них 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 бойовиків. Крім того, з початку бойових дій на Донбасі поранили 29 500–33 500 людей. Із них від 7 до 9 тисяч цивільних, 9700 – 10700 українських військових та 12700 – 13 700 бойовиків. Таким чином на цивільних припадає 25-26% від загальної кількості загиблих. Таке співвідношення стосується і поранень. Однак варто зазначити, що це співвідношення за роки суттєво змінилося: з 33-34% у 2014 році до 4-5% у 2019–2022 роках.

В ООН до статистики смертей військових віднесли і випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями. Зокрема, внаслідок необережного поводження зі зброєю, дорожньо-транспортних пригод, хвороб під час служби в зоні конфлікту, вбивств та самогубств, що становлять близько 30% від загальної кількості.

Крім того, у 2019 та 2020 роках до 40% смертей серед військових у зоні конфлікту спричинені хворобами, вбивствами, самогубствами, дорожньо-транспортними подіями та іншими причинами, не пов'язаними з бойовими діями. Однак ці випадки не включені до зазначеного співвідношення.

З 24 лютого 2022 року, коли почалося військове вторгнення Російської Федерації до України, до опівночі (за місцевим часом) 20 серпня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) зафіксувало 10 308 жертв серед цивільного населення країни: 4597 загиблих та 5711 поранених», – йдеться у повідомленні.

За даними ООН, серед загиблих: 1775 чоловіків, 1186 жінок, 128 дівчат і 144 хлопчиків, а також 41 дитина та 1323 дорослих, стать яких поки що невідома. Одержали поранення: 1159 чоловіків, 810 жінок, 127 дівчат та 168 хлопчиків, а також 176 дітей та 3271 дорослий, стать яких невідома. Як зазначили в ООН, більшість людей загинуло від вибухової зброї із широкою зоною поразки – важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет та авіаударів.

На Київщині з лютого цього року правоохоронці виявили 1332 тіла мирних жителів, яких убили російські окупанти. Коментуючи вказані події, начальник поліції Київської області Андрій Небитов зазначив, що на жаль, досі знаходяться тіла вбитих людей, більшість з яких убиті саме зі стрілецької зброї, або автоматичної, або снайперської, останнє поховання виявлене у серпні 2022 року – 7 людей страчені. У жертв було прострілено і коліна, і голову. Усі виявлені вбиті особи виявилися цивільними людьми. Поліція Київської області зареєструвала вже понад 3 тисячі кримінальних проваджень, за фактами тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинили російські військовослужбовці.

Удосконалення та кваліфікації правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями та в період військового часу раніше досліджувалися наступними фахівцями Ахметшин Х.М. (Кваліфікація військових злочинів), Богуцький П.П. (Основи військового права України), Васильєв Н.В. (Поняття та склад військового злочину. Покарання за військові злочини), Герцензон О.А., Пуговкін Г.Н. (Військові злочини), Матвійчук В.К. (Військові злочини. Характеристика, методика, розслідування та запобігання), Навроцький В.О. (Кримінальне право України. Особлива частина), Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. (Злочини проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини).

Збройна агресія Російської Федерації призвела до ряду викликів для здійснення кримінального провадження на території України. Необхідність внесення змін до кримінального

процесуального законодавства України виникла ще у 2014 році з моменту початку тимчасової окупації Автономної Республіки Крим, міст Донецьк, Луганських та окремих районів цих областей, початок якої встановлено положеннями **Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року**. Проте за вісім років триваючого збройного конфлікту всі проблемні питання так і не були ґрунтовно опрацьовані.

На нашу думку, в подальшому, виходячи з загальної концепції кримінального права, предметом нашого дослідження будуть норми, які передбачені ст. ст. 109-114-2, 115, 185-190, 364, 365, 236-254, 364, 366, 414, 441 КК України.

Література

- Заяць Д.Д. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ*. 2006. Вип. 32. С.7-11.
- Конституція України. К.: «Феміда». 1996. 46 с.
- Кримінальний кодекс України. К. «Правова єдність». 2015. 295 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України. Х. : Одісей, 2017. 360 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Науково-практичний%20коментар%20Кримінально%20кодексу%20України.pdf> (дата звернення 06.03.2021).
- Одерій О.В. Теорія і практика розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування: Закон України від 27.04.2021 р. №1422-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n47> (дата звернення 06.08.2022).
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 р. № 1631-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#n5> (дата звернення 06.08.2022).
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6> (дата звернення 06.08.2022).
- Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 06.08.2022).
- Про оперативну-розшукову діяльність: Закон України від 2 лютого 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
- Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 року № 700. *Офіційний вісник України*. 2012. № 84. Ст. 3408.
- Сайнчин О. С. Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств. Херсон – Одеса : Гельветика, 2018. 928 с.
- Сиводед І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій : дис. ... вчен. ступ. к.ю.н.: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.
- Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько; за ред. В.Я. Тація. Х.: Право, 2001. 560с.

References

- Zaiats, D.D. (2006). Poniattia vzaemodii u borotbi zi zlochynnistiu: kryminalistychnyi pidkhid [The concept of cooperation in the fight against crime: a forensic approach]. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu vnutr. Sprav*. Vyp. 32. P. 7-11 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). K.: "Femida" [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] (2015). K. «Pravova yednist» [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2017). Kh.: Odisei. P. 360 [in Ukrainian].
- Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2019). za red. Melnyka, M. I., Khavroniuka, M. I. 11-te vyd., pererobl. ta

dopov. Kyiv : VD «Dakor». P. 1384 URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Naukovo-praktychnyi%20komentar%20Kryminalnoho%20kodeksu%20Ukrainy.pdf> (data zvernennia 06.03.2021) [in Ukrainian].

Oderii, O.V. (2015). *Teoriia i praktyka rozsliduvannia pravoporushen, yaki vchynialysia na okupovanykh terytoriiakh: monohrafiia* [Theory and practice of investigation of offenses committed in the occupied territories: monograph]. Kharkiv: Disa plius. 528 s [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen u zviazku zi zdiisnenniam spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia: Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 r. № 1422-9. [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of certain provisions in connection with the implementation of a special pre-trial investigation: Law of Ukraine dated April 27, 2021 No. 1422-9]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n47> (data zvernennia 06.08.2022) [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii: Zakon Ukrainy vid 12.08.2014 r. № 1631-7. [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the special regime of pre-trial investigation in conditions of war, state of emergency or in the area of an anti-terrorist operation: Law of Ukraine dated August 12, 2014. No. 1631-7]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#n5> (data zvernennia 06.08.2022) [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo poriadku skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za pryzvovom pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period abo yoho zminy z inshykh pidstav: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2125-9. [On amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the procedure for canceling a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period or its changes for other reasons: Law of Ukraine dated March 15, 2022, No. 2125-9] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6> (data zvernennia 06.08.2022) [in Ukrainian].

Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-12. [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine dated 10.21.1993 No. 3543-12] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (data zvernennia 06.08.2022) [in Ukrainian].

Pro operativnu-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 2 liutoho 1992 roku [On operational and investigative activity: Law of Ukraine dated February 2, 1992]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1992. № 22. St. 303 [in Ukrainian].

Pro orhanizatsiiu vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy vnutrishnikh sprav u poperedzhenni, vyjavlenni ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: nakaz MVS Ukrainy vid 14 serpnia 2012 roku № 700. [On the organization of cooperation of pretrial investigation bodies with other bodies and units of internal affairs in the prevention, detection and investigation of criminal offenses: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 14, 2012 No. 700] Ofitsiynyi visnyk Ukrainy [Official Gazette of Ukraine]. 2012. № 84. St. 3408 [in Ukrainian].

Sainchyn, O. S. (2018). *Kryminalno-pravova kharakterystyka ta osnovy rozsliduvannia umysnykh vbyvstv* [Criminal law characteristics and the basis of the investigation of intentional murders]. Kherson – Odesa : Helvetyka. P. 928 [in Ukrainian].

Syvodied, I.S. (2021). *Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv viiskovosluzhbovtziv, yaki vchyneni v umovakh provedennia boiovykh dii* [Investigation of deliberate killings of servicemen committed in the context of hostilities]. Dys... vchen. stup. k.iu.n.: 12.00.09. Kyiv. P. 22 [in Ukrainian].

Shepitko, V.Iu. (2001). *Kryminalistyka: entsykl. slovnyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi)* [Forensics: encyclopedia. dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]. Kh. : Pravo. P. 560 [in Ukrainian].

Анотація

Сиводед І. С. Криміналістична характеристика правопорушень, які були вчинені на окупованій території України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу наукових підходів щодо визначення сутності кримінально-правової та криміналістичної характеристик правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України. Приділяється увага необхідності виокремлення таких наукових понять як «кримінально-правова характеристика певного виду кримінального правопорушення», «кримінально-правова характеристика групи злочинів» та «криміналістична характеристика». Розглянуто проблему формування кримінально-правової характеристики як системи узагальнених даних про типові ознаки кримінальних правопорушень з урахуванням зв'язків між елементами. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування даної групи кримінальних правопорушень.

Зранку 24 лютого 2022 року війська Російської Федерації розпочали повномасштабні бойові дії проти держави Україна. Президентом та Верховною Радою України прийнято необхідні для діяльності

органів державної влади та її громадян законодавчі акти, зокрема Указ Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про затвердження Указу Президента України України «Про введення воєнного стану в Україні», Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію», Закону України «Про основи національного спротиву», Закону України «Про запровадження воєнного стану в Україні». України «Про правовий режим воєнного стану».

Одним із проявів цієї негативної тенденції в тимчасово захоплених терористичними угрупованнями та російськими військовими частинами міст України є значне зростання злочинності загалом та особливо особливо тяжких злочинів проти особистості, таких як умисний вбивства, грабежі, крадіжки, вимагання тощо.

Таким чином, кількість зареєстрованих вбивств за період бойових дій за останні 8 років в Україні зросла майже втричі. Військовою прокуратурою зареєстровано кримінальне провадження, але огляд місця події не проводився, експертизи щодо потерпілих не проводились, а місцезнаходження понад 600 досі не встановлено. З лютого 2022 року різко зросло вчинення всіх категорій правопорушень. До деокупації території України частину правопорушень віднести на латентний рахунок. Понад 2300 осіб особового складу перебувають у полоні бойовиків, військових Російської Федерації, про їхній стан правоохоронним органам України невідомо.

Комплексного дослідження внутрішніх процесів, що визначають розвиток основ побудови конкретних методик розслідування правопорушень, у вітчизняній кримінології не проводилося. Оскільки цей процес має природний характер, виникла об'єктивна потреба у розробці методів вирішення завдань, типових для всіх випадків розслідування.

Виходячи з комплексу сприйняття і фіксації, на його думку, виявлена інформація має бути сприйнята суб'єктом пошуку, а саме: а) з'ясується його потенційна чи реальна причетність до пізнавальної події; б) з'ясується його характер і джерело набуття (люди як носії ідеальних і матеріальних слідів, предметів, документів, слідів); в) визначається його форма подання (словесна, буквено-цифрова, цифрова, графічна, магнітний запис, відеозапис тощо); г) декодується в необхідних випадках, тобто уточнюється його зміст і значення, перекладається з однієї знакової системи на іншу з використанням спеціальних знань і технічних засобів.

Ми поділяємо точку зору автора і хочемо додати, що отримана інформація повинна бути зафіксована для подальшого зберігання, аналізу та використання. У оперативно-розшуковій діяльності фіксація інформації здійснюється за допомогою процесуальних засобів в обов'язковому порядку та за допомогою технічних засобів за рішенням слідчого. Отже, фіксація інформації включає дії відповідного суб'єкта розслідування, спрямовані на процесуальне, техніко-криміналістичне чи оперативне закріплення та засвідчення отриманої інформації (в окремих випадках разом із її носієм) у встановленому законом порядку та підзаконних актів, з метою подальшого дослідження, збереження та використання.

Ключові слова: правопорушення які вчинені на окупованих територіях, кримінально-правова та криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика.

Summary

Syvodyed I. S. Forensic characteristics of offenses committed on the occupied territory of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to determining the essence of criminal law and forensic characteristics of offenses committed in the occupied territories of Ukraine. Attention is paid to the need to distinguish such scientific concepts as "criminal-legal characteristics of a certain type of criminal offense", "criminal-legal characteristics of a group of crimes" and "forensic characteristics". The problem of forming a criminal-legal characteristic as a system of generalized data on typical signs of criminal offenses, taking into account the connections between elements, is considered. The practical significance of the specified characteristic in the organization of the investigation of offenses committed in the occupied territories of Ukraine, in the construction of methodological recommendations for the pre-trial investigation of this group of criminal offenses is emphasized. On the morning of February 24, 2022, the troops of the Russian Federation began full-scale military operations against the state of Ukraine. The President and the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the necessary legislative acts for the activities of state authorities and its citizens, in particular the Decree of the President of Ukraine "On General Mobilization", the Law of Ukraine "On Approving the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine", the Law of Ukraine "On approval of the Decree of the President of Ukraine "On general mobilization", the Law of Ukraine "On the foundations of national resistance", the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law".

One of the manifestations of this negative trend in the parts of Ukrainian cities temporarily captured by terrorist groups and the Russian military is a significant increase in crime in general, and an increase, in particu-

lar, in especially serious crimes against a person, such as intentional murders, robberies, thefts, extortion, etc.

Thus, the number of registered murders during the period of hostilities in the last 8 years in Ukraine has almost tripled. Criminal proceedings were registered by the military prosecutor's office, but no inspection of the scene was carried out, no expert research was conducted on the victims, and the whereabouts of more than 600 have not been established so far. Since February 2022, the commission of all categories of offenses has increased sharply. Before the de-occupation of the territory of Ukraine, part of the offenses should be attributed to the latent account. More than 2,300 personnel are in captivity of militants, the military of the Russian Federation, and their condition is unknown to the law enforcement agencies of Ukraine.

A comprehensive study of the internal processes that determine the development of the foundations for the construction of specific methods of investigation of offenses in domestic criminology was not conducted. Since this process has a natural nature, there was an objective need to develop methods for solving tasks typical for all cases of investigation.

Based on the complex of perception and fixation, in his opinion, the discovered information should be perceived by the subject of the search, namely: a) its potential or actual involvement in the cognitive event is clarified; b) its nature and source of acquisition are clarified (people as carriers of ideal and material traces, objects, documents, traces); c) its form of presentation is defined (verbal, alphanumeric, digital, graphic, magnetic recording, video recording, etc.); d) decoded in necessary cases, that is, its content and meaning are clarified, translation from one sign system to another, using special knowledge and technical means.

We share the author's point of view and would like to add that the obtained information must be recorded for further storage, analysis and use. In investigative activities, recording of information is carried out with the help of procedural means in a mandatory manner and with the help of technical means at the discretion of the investigator. Therefore, the recording of information includes the actions of the relevant subject of the investigation, aimed at the procedural, technical-forensic or operational consolidation and certification of the obtained information (in some cases together with its carrier) in the manner established by law and by-laws, for the purpose of further research, preservation and using.

Key words: methods of investigation, military operations, full-scale war, temporarily occupied territories of Ukraine, specific and interspecies methods of investigation of offenses.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 351:304.4-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.13>

К. В. Бринюк

orcid.org/0000-0002-4628-8359

аспірантка кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ І МІСЦЕ ГЕНДЕРНИХ ВИМІРІВ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОРГАНАХ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У становленні та розвитку ефективної системи реалізації державної політики в Україні найважливішу роль відіграє кадровий корпус органів державної влади. Від рівня управлінської комунікації посадових осіб, їхнього професіоналізму, компетентності, сумлінності та відповідальності і порядності залежить ефективність використання в інтересах населення державних ресурсів, економічних і фінансових можливостей.

Гендерна рівність є одним із головних показників рівня розвитку інститутів демократії в країні. Реформування громадянського суспільства значною мірою змінило становище жінок в системі соціального управління. Проблема повноправного представництва жінок у структурах влади дедалі більше виходить на перший план. Але процес формування гендерно орієнтованої політики ще не став предметом цілеспрямованих дій владних структур та соціологічних досліджень наукової спільноти.

Актуальність обраної тематики наукової статті зумовлена необхідністю теоретико-методологічного осмислення гендерної асиметрії в органах державного та муніципального управління, а також виробленням науково-практичних рекомендацій з оптимізації системи гендерних вимірів управлінської комунікації в системі державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового забезпечення рівності чоловіків і жінок досліджуються в наукових роботах таких вчених, як Матвієнків С., Болотіна Н., Власов В., К.Г. Михайльова, Борисенко О.С., Головнєва І.В., Гога Н.П., Оніщенко Н., Макаренко Л., Богословська І.Г., Львова О., Ярошенко О..

Гендерним аспектам управлінської комунікації присвячені також дослідження іноземних науковців Makoon, K., Singh, R., Lal, S., Chand, R. Derks, B., Van Laar, K., Ellemers, N. в яких вчені висвітлюють нерівномірність представництва чоловіків і жінок у політиці, аналізують механізми впровадження належної гендерної комунікації з метою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в міжнародному аспекті.

Проблематику гендерної дискримінації проаналізовані також у працях Е. Лібанової, О. Грішнова, De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. Anurudran A., Yared L., Comrie C., De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F., Т. Журженко, Е. Плісовського, Г. Герасименко.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою зазначеного наукового дослідження є аналіз гендерних вимірів управлінської комунікації в органах влади та місцевого самоврядування, а також вироблення науково-практичних рекомендацій з оптимізації системи гендерних вимірів управлінської комунікації в системі державної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну

декларацію прав людини. Вона закладає основу для створення та розвитку світового законодавства про рівність прав і можливостей чоловіків і жінок та усунення всіх видів і форм дискримінації людини. У 1950 році уряди держав-учасниць Ради Європи підписали Конвенцію про захист прав людини та основних свобод. (Feldman, Jean-Philippe, 1999).

Ще один міжнародний договір – Протокол № 12 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) – присвячений забезпеченню рівності чоловіків і жінок. Він був прийнятий у Римі 4 листопада 2000 року та відкритий для підписання. Стаття «Загальна заборона дискримінації» Протоколу до Європейської конвенції наголошує: «Забезпечити здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, незалежно від можливої особи, народження чи інших обставин». Сторони зобов'язуються дотримуватись норм Конвенції. Тому для підписантів є логічним і надзвичайно важливим закріпити гендерні права та стандарти гендерної рівності у своїх конституційних актах. (Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom, 2004, p. 344).

Сучасний етап створення гендерного законодавства має свої особливості – як зазначає Р. Чанд (Makoon, K., Singh, R., Lal, S., Chand, R. (2022)) з законодавчої та правової точки зору існує два різних, але взаємодоповнюючих аспекти гендерної рівності: допомога в забезпеченні включення гендерної перспективи в усі сфери законодавства та практична мейнстрімові ініціативи в житті, або через цілеспрямоване розширення прав і можливостей жінок і підтримку всіх ініціатив, спрямованих на подолання нерівності. (Makoon, K., Singh, R., Lal, S., Chand, R., 2022).

Гендерний вимір у політиці, з позиції А Патерік (Petherick, A. (2019)) – це проведення кількісних та якісних оцінок діяльності жінок і чоловіків у політиці, характеристик їх фемінності та маскулінності, які визначають ступінь і рівень політичної грамотності, їх соціального самовираження та самоактуалізації, а також вплив на всі сфери організації Ефективність політичного впливу, управління та планування приватного та громадського життя, ефективність впливу на всіх напрямках соціального та політичного розвитку, принципове моделювання та прогнозування соціальних та політичних процесів для справедливості, рівності, миру і прогресу.

Гендерні виміри політичних процесів – явище, яке склалося історично та виявляється в політичній участі, представництві, сприйнятті політичної влади. «Рівноцінна участь чоловіків та жінок в управлінні країною по-своєму гарантує поняття збалансованих, відповідальних рішень, а тому здатна забезпечити її сталий розвиток. Стійкість і стабільність – це те, що абсолютно необхідно нашому суспільству» (Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich, 2020). Розглянемо сучасні соціально-політичні проблеми та зміни змісту різних державних політик та процеси самореалізації жінок у системі владних відносин з погляду гендерного підходу.

Зупинимося спочатку на розгляді гендерних вимірів законодавчої діяльності в контексті правового забезпечення гендерної рівності в політиці. Наслідком тривалої боротьби за рівність статей стало законодавче закріплення громадянського статусу жінок, серед основних досягнень виділимо Конвенцію ООН «Про політичні права жінок» (1952 р.) (Convention on the Political Rights of Women. United Nations, Treaty Series , vol. 193, p. 135.), «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» (1966 р.) (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 16 December 1966. General Assembly resolution 2200A (XXI)), Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р.) (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979.), проведення міжнародних конференцій з становища та прав жінок, а також чотирьох Всесвітніх конференцій з становища жінок (Мехіко, 1975; Копенгаген, 1980; Найробі, 1985; Пекін, 1995), у межах яких було прийнято документи, що надають жінці рівні права з чоловіком.

На думку зарубіжних фахівців, відсутність механізму забезпечення рівних можливостей на законодавчому рівні практично призводить до дискримінації жінок. Тому різні країни розробляють політики, створені задля подолання нерівності статей. Наприклад, у Західній Європі у виборчих кампаніях (при висуванні та реєстрації кандидатур) застосовуються: квотування, відсоткові пороги, що встановлюють мінімальну кількість представників тієї чи іншої статі у владних структурах (від 10 до 40%) тощо (Oksana Shevchuk, 2021, с. 70).

Однак у нашій державі досі слабо розвинений напрям гендерно чутливого законодавства, спрямованого на розвиток конституційних і принципів вирішення тих проблем, де жінки особливо вразливі (наприклад, про рівні права і рівні можливості тощо.). Тому з погляду міжнародних стандартів, де головним критерієм, за яким можна судити про соціально-політичний статус жінок, є співвідношення законодавчо закріплених прав та умов реалізації цих прав, основний недолік вітчизняного законодавства – його гендерна нейтральність, відсутність норм, що забезпечують вирівнювання можливостей чоловіків та жінок та реалізацію ними прав і свобод.

Законодавча діяльність тісно пов'язана з гендерними виірами політичного управління. Нормативно – правові механізми залучення (наявність гендерно врівноваженої законодавчої бази, розробка нового покоління гендерного законодавства, спрямованого на досягнення гендерної збалансованості в суспільстві) забезпечують політичне рекрутування, яке залежить від типу та принципів виборчої системи, а також форми партійної системи та заходів просування жінок до представника органи та ін. Наприклад, західні дослідники (De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2018)), що аналізують політичне представництво жінок у законодавчих органах влади, показали, що пропорційна система порівняно з мажоритарною формує більше можливостей для жінок (10, De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F., 2016, p.885).

Слід також зазначити, що різні типи гендерних вимірів (патріархат, патерналізм, лібералізм) у політичній державній політиці щодо жінок також мають різний вплив на існування та зростання участі жінок у політичних та адміністративних процесах. Прикладом патерналістської політики щодо жінок був радянський уряд, який розглядав «жінку як особливу соціальну категорію і вводив спеціальні заходи щодо регулювання її соціального статусу, об'єкт; соціальне забезпечення та пільги в поєднанні з репродуктивними, продуктивними та сімейними ролями роблять жінок особливою групою, залежною від держави, за умови, що такі радянські громадяни займають особливе місце в суспільстві». (Матвієнків С., 2002, с. 56).

Сучасний тип державної політики, заснованої на гендерному підході, дослідники визначають як «елітарний» тип, або «політику гендерної рівності». Серед основних напрямів такої політики Михайльова К.Г. виділяє: рівну участь жінок та чоловіків у всіх сферах політичного життя, в управлінні державою, у професійній зайнятості; створення умов максимального вивільнення жінок і чоловіків від виконання рутинної домашньої роботи; поширення державних пільг, пов'язаних із доглядом за дітьми, на обох батьків, забезпечення рівного доступу обох статей до освітніх, інформаційних, організаційних, адміністративних ресурсів; подолання патріархальних, консервативних стереотипів про гендерні ролі, створення сприятливої громадської думки про гендерну рівність; створення спеціальної системи підготовки державних службовців (Михайльова К.Г., Богословська І.Г., Борисенко О.С., Головнєва І.В., Гога Н.П., 2001, с. 68).

Хоча в сучасному суспільстві, на відміну від традиційного, і відбувається поступове подолання гендерної асиметрії, у всіх країнах нині існує гендерна нерівність щодо представництва жінок в органах законодавчої та виконавчої влади, яка визначається як «гендерна піраміда» (Харисова С.Ф., 2001 с. 82): чим вищий рівень влади, тим там менше жінок. Гендерна піраміда влади у суспільстві інституалізується державою, відтворюється системою «гендерно нейтрального права», і навіть цінностями нашого суспільства та процесом соціалізації. Так, наприклад, виділення «жіночої» політичної субкультури є на заваді демократизації політичної системи та порушенням функцій політичної культури.

Інший гендерний вимір політичної культури пов'язаний з аналізом гендерної ідентичності держав, що призводить до створення певних образів (наприклад, стійка асоціація «Батьківщина-мати»), та використанням для характеристики національного характеру ознак фемінінності та маскулінності (у ряді історико-філософських робіт висувається ідея про мужності німецького національного характеру та української жіночності). Американські вчені Б. Деркс, К. Ванлар та Н. Еллемерс (Derks, B., Van Laar, K., Ellemers, N. (2016)) визначили, що таке типowo чоловічий та жіночий образи. Перший вони пов'язали із соціально не обмежувачим стилем поведінки, компетенцією та раціональними здібностями, активністю та ефективністю. А жіночий образ співвідноситься із соціальними та комунікативними вміннями, теплотою та

емоційною підтримкою. Вони також показали, що надмірна акцентуація типово маскулінних або фемінінних рис оцінюється негативно (Derks, B., Van Laar, K., Ellemers, N., 2016, с. 456).

Гендерні стереотипи функціонують також лише на рівні індивіда. І цей тип стереотипів більше співвідноситься з гендерною роллю. І тут ми вже можемо говорити про гендерний вимір політичної соціалізації, пов'язаної з самосвідомістю жінок і чоловіків, формуванням гендерних відмінностей сприйняття та гендерним вихованням.

Як зазначає Б. Станіч (Branko Stanich (2022)) гендерні стереотипи формуються вже у дитячому віці, це відбувається при засвоєнні панівних у певній культурі уявлень про правильну поведінку, розподіл здібностей та обов'язків тощо. «З ким людина починає ідентифікувати себе – з чоловіком чи з жінкою, так само як і більшість рис її характеру, ідей і бажань, залежить насамперед від того, до якої статі вона була віднесена у дитинстві». (Branko Stanich, 2022).

Аналіз сучасної гендерної політичної соціалізації свідчить у тому, що з дитинства у шкалі жіночих цінностей формується установка на низький ранг політики. Як зазначає С. Бек (Beck, S.A. (2001)), «дослідження психологів показують рівну наявність у підлітків прагнення домінування та політичний інтерес. Однак найчастіше у дівчаток ці установки присутні у не-прямих проявах, у моделях поведінки, властивих гендерним стандартам, і рідше у стратегіях ініціативного типу, що виражаються у позначенні пріоритету суспільної самореалізації». (Beck, SA, 2001, р. 49).

У процесі політичної соціалізації формується уявлення про те, що політика – сфера чоловіків. «У дитинстві хлопчику кажуть, що коли він виросте, то зможе якось стати президентом, а дівчинка може сподіватися те що, щоб вийти заміж за чоловіка, який якось стане президентом» (Beck, SA, 2001, р. 49).

Підсумком гендерної соціалізації є освоєння різних соціальних ролей, засвоєння відмінностей змісту праці, а також формування стереотипів «мужності» та «жіночності». Все це впливає на різне ставлення до політики та політично активної діяльності: сприйняття суспільних політичних подій та ситуації (наприклад, жінки негативно ставляться до військових дій, а чоловіки ні), політичної влади (жінки цікавляться політикою менше, ніж чоловіки), політичних лідерів, політичних партій тощо.

Мартинович А. (Bodiroga-Vukobrat, N. and Martynovych, A. (2017)) зазначає також, що жінки рідше за чоловіків висловлюють свою думку про політичних суб'єктів і частіше підтримують партії демократичної орієнтації (Bodiroga-Vukobrat, N. and Martynovych, A., 2017).

Інший гендерний вимір політичної комунікації пов'язаний з формуванням та трансляцією жіночих образів та символів політичної культури: маскуліність та фемінінність впливає на відмінності у комунікативних аспектах спілкування, специфіку діяльності ЗМІ (приклад: у формуванні стереотипного відношення).

Використовуючи термінологію К. Флорида (Cook, Florida (2022)), можна відзначити, що саме «індивідуалізація політики», яка використовує гендерний масмедійний дискурс, може усвідомити значущість політичного потенціалу жінок, необхідність їхньої участі у політичних рухах та партіях. Наприклад, політична реклама все частіше використовує гендерну символіку, засновану на гендерних стереотипах (Cook, Florida, 2022).

Питання соціального потенціалу осіб та ступеня їхньої потреби актуальне при розгляді гендерного виміру політичного процесу. Тому ми зосереджуємося на гендерному вимірі політичного лідерства: особливості чоловічого та жіночого лідерства; можливості жінок стати політичними лідерами; робота в інтересах жінок; створення альтернативних чоловічих правил політичної гри; поведінка; ефективність роботи; поведінка; вербальне та не- вербальна поведінка під час переговорів, мотивація досягнення та ставлення до нагород за результатами, конкурентоспроможність та лідерство.

Спробуйте, наприклад, визначити риси «політичної особи», і ви одразу звернете увагу, що класичний образ ніяк не співвідноситься з жіночими якостями. Так, наприклад, дослідження Дж. Де Араджіо (De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2018)) показало, що маскулінна лідерська модель є різновидом конкурентної моделі і підпорядковується принципу повинності (тому претендент на лідерську роль неодмінно бореться за неї) і описується такими показниками: чоловіча стать (хоча лідером може бути і жінка з маскулініними характеристиками), зрілий

(або просто старший) вік, високі конкурентність, маскуліність, сексуальність (і сексуальна привабливість), домінантність, агресивність.

А фемінінна лідерська модель підпорядкована принципу комплементарного, додатковості, вакууму (лідерська роль приймається тільки за умови наявності вакууму лідерства, коли немає представника, що відповідає характеристикам маскуліної моделі). Жінці-лідеру властиві: фемінінний негативний лідерський потенціал; зріле фемінінне успішне лідерство; здорова гендерна ідентичність; розвиненість лідерської мотивації «влада – досягнення – аффіліація»; демонстративна орієнтація на взаємини із оточуючими. Жінки-лідери перевершували чоловіків за комунікативними характеристиками, емоційністю, мотивацією досягнення і влади, успішністю за діловими критеріями, лідерським потенціалом (De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F., 2018, с. 70).

Вважаємо, що гендерні відмінності лідерів присутні в усіх основних особистісних характеристиках політиків: Я-концепція (самооцінка: жінки характеризуються зовнішніми оцінками, вони чутливі до критики, чоловіки насправді нечутливі до критики, причини невдач пояснюються неконтрольованим ситуацій), сфери мотивації (різні показники мотивації до влади, досягнення та приналежності), системи політичних переконань (жінки-політики більш ліберальні та космополітичні, а чоловіки більш консервативні та націоналістичні), стиль прийняття політичних рішень (жінки, як правило, більш обережний, тоді як чоловіки схильні ризикувати), стиль міжособистісного спілкування (ймовірність сили у чоловіків і прагнення консенсусу у жінок), поведінка в стресових ситуаціях (чоловіки-лідери характеризуються словесною та поведінковою агресивністю, тоді як жінки-лідери характеризуються закличками до підтримки). Гендерний вимір особистостей політиків впливає на їхню політику та рішення.

Інший аспект гендерного виміру політичної участі пов'язаний із виборчим процесом та електоральною поведінкою. У більшості країн жінки становлять найактивнішу частину електорату.

Гендерна різниця електоральної поведінки аналізується у вигляді явища «гендерний розрив» (gender gap in election), виявленого американськими політологами. Ця категорія означає відмінність у політичній свідомості чоловіків і жінок, свідчить про різницю в орієнтирах поведінки, їх участі, оцінках дій політичних лідерів, щодо актуальних проблем державної політики та шляхів їх вирішення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, загалом можна чітко визначити, що гендерний вимір у політиці, це проведення кількісних та якісних оцінок діяльності жінок і чоловіків у політиці, характеристик їх фемініності та маскуліності, які визначають ступінь і рівень політичної грамотності, їх соціального самовираження та самоактуалізації, а також вплив на всі сфери організації. Ефективність політичного впливу, управління та планування приватного та громадського життя, ефективність впливу на всіх напрямках соціального та політичного розвитку, принципове моделювання та прогнозування соціальних та політичних процесів для справедливості, рівності, миру і прогресу.

Хоча в сучасному суспільстві, на відміну від традиційного, і відбувається поступове подолання гендерної асиметрії, у всіх країнах нині існує гендерна нерівність щодо представництва жінок в органах законодавчої та виконавчої влади, яка визначається як «гендерна піраміда»: чим вищий рівень влади, тим там менше жінок.

Предметом подальших наукових пошуків стануть питання, пов'язані із соціальною політикою та аналізом практичних політичних рішень та наслідків їх прийняття для різних соціальних груп жінок та чоловіків, гендерний аспект політичної етики та етикет, гендерні виміри переговорних процесів у політиці (наприклад, специфіка гендерних стереотипів у дискусії), гендер та партійна політика тощо.

Література

- Feldman, Jean-Philippe (December 1999). "Hayek's Criticism of the Universal Declaration of Human Rights". *Journal des Economistes et des Études Humaines*. 9 (4). doi : 10.2202/1145-6396.1172
- Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Adopted in Rome on 4 Nov. 2000. In: Compendium of international and regional standards against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. E/CN.4/2004/WG.21/5. 13 Jan. 2004. p. 344-345.
- Makoon, K., Singh, R., Lal, S., Chand, R. (2022) Information and communication technologies, health and gender equality: empirical evidence from a group of Pacific developing countries. PLoS ONE 17(6): e0269251. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269251>
- Petherick, A. (2019). Revising Supply and Demand: Women's Electoral Participation and Performance Where Parties are Diverse, Personalism Prevails, and Corruption is Commonplace. DPhil Thesis, University of Oxford.
- Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020) *Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration*. Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020.
- Convention on the Political Rights of Women. United Nations, *Treaty Series*, vol. 193, p. 135. The Convention was opened for signature pursuant to resolution 640 (VII), adopted by the General Assembly of the United Nations on 20 December 1952.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 16 December 1966. General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>.
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979. 18 December 1979. United Nations General Assembly URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>.
- Oksana Shevchuk The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3/2021. 2021 С. 70-75.
- De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2016). Political representation of women and transparency in local governance. *Local Government Research*, 42 (6), 885 – 906.
- De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2018). Does gender equality affect municipal transparency: the case of Spain. *Public Performance & Management Review*, 41 (1), 69–99.
- Матвієнків С. Гендерна політика: суть, проблеми та українські реалії. *Науковий вісник: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 272. Чернівці: «Рута», 2005 359 с.
- Михайльова К.Г., Богословська І.Г., Борисенко О.С., Головнюова І.В., Гога Н.П. Жінки та влада / Жінки в Україні. К., 2001. Т. 23. 645 с.
- Харисова С.Ф. Гендерна політика – шлях консолідації суспільства / Жінка в Україні. К., 2001. Т. 23. 645 с.
- Derks, B., Van Laar, K., Ellemers, N. (2016). The Queen Bee Phenomenon: Why Female Leaders Distance themselves from Young Women. *The Leadership Quarterly*, 27 (3), 456–469. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.12.007>.
- Branko Stanich (2022) Gender (dis)balance in local government: how does it affect budget transparency? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, DOI: 10.1080/1331677X.2022.2081232.
- Beck, SA (2001). Children as women: the impact and limitations of gender in local governance. In SJ Carroll (Ed.), *The influence of women in public office*. (p. 49 – 67). Indiana University Press.
- Bodiroga-Vukobrat, N. and Martynovych, A. (2017). Gender Equality Policy in Croatia – Update. Committee of the European Parliament on Women's Rights and Gender Equality (FEMM). [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2017\)596803](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2017)596803).
- Cook, Florida (2022). A Changing Lens: Expanding the Research Agenda on Women in Management in China. *J Bus Ethics* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05105-1>

References

- Feldman, Jean-Philippe (December 1999). "Hayek's Criticism of the Universal Declaration of Human Rights". *Journal des Economistes et des Études Humaines*. 9 (4). doi : 10.2202/1145-6396.1172[in English]
- Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Adopted in Rome on 4 Nov. 2000. In: Compendium of international and regional standards against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. E/CN.4/2004/WG.21/5. 13 Jan. 2004. p. 344-345. [in English]
- Makoon, K., Singh, R., Lal, S., Chand, R. (2022) Information and communication technologies, health and gender equality: empirical evidence from a group of Pacific developing countries. PLoS ONE 17(6): e0269251. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269251> [in English]
- Petherick, A. (2019). Revising Supply and Demand: Women's Electoral Participation and Performance Where Parties are Diverse, Personalism Prevails, and Corruption is Commonplace. DPhil Thesis, University of Oxford. [in English]

- Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020) *Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration*. Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020 [in English]
- Convention on the Political Rights of Women. United Nations, *Treaty Series*, vol. 193, p. 135. The Convention was opened for signature pursuant to resolution 640 (VII), adopted by the General Assembly of the United Nations on 20 December 1952. [in English]
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 16 December 1966. General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>[in English]
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979. 18 December 1979. United Nations General Assembly URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>[in English]
- Oksana Shevchuk The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption *Visegrad Journal on Human Rights*. y № 3/2021. 2021 С. 70-75 [in English]
- De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2016). Political representation of women and transparency in local governance. *Local Government Research*, 42 (6), 885 – 906. [in English]
- De Araujo, JFFE, & Tejedo-Romero, F. (2018). Does gender equality affect municipal transparency: the case of Spain. *Public Performance & Management Review*, 41 (1), 69–99. [in English]
- Matvienkiv S. (2005) Gender policy: essence, problems and Ukrainian realities. *Scientific Bulletin: History. Political sciences. International relations*. Issue 272. Chernivtsi: "Ruta", 2005–359 p. [in Ukrainian]
- Mykhailova K.G., Bogoslovska I.G., Borysenko O.S., Golovnyova I.V., Hoga N.P. (2001) *Women and power / Women in Ukraine*. – К., 2001. Т. 23. – 645 p. [in Ukrainian]
- Kharisova S.F. (2001) Gender policy – the way to consolidate society. *Woman in Ukraine*. К., 2001. Т. 23. 645 p. [in Ukrainian]
- Derks, B., Van Laar, K., Ellemers, N. (2016). The Queen Bee Phenomenon: Why Female Leaders Distance themselves from Young Women. *The Leadership Quarterly*, 27 (3), 456–469. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.12.007> [in English]
- Branko Stanich (2022) Gender (dis)balance in local government: how does it affect budget transparency? *Economic Research-Ekonomska Istražuvannia*. DOI: 10.1080/1331677X.2022.2081232 [in English]
- Beck, SA (2001). Children as women: the impact and limitations of gender in local governance. In SJ Carroll (Ed.), *The influence of women in public office*. (p. 49–67). Indiana University Press [in English]
- Bodiroga-Vukobrat, N. and Martynovych, A. (2017). Gender Equality Policy in Croatia – Update. Committee of the European Parliament on Women’s Rights and Gender Equality (FEMM). [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2017\)596803](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2017)596803)[in English]
- Cook, Florida (2022). A Changing Lens: Expanding the Research Agenda on Women in Management in China. *J Bus Ethics* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05105-1>[in English]

Анотація

Бринюк К. В. Роль і місце гендерних вимірів управлінської комунікації в органах влади в системі державної політики. – Стаття.

Досліджено роль і місце гендерних вимірів управлінської комунікації в органах влади в системі державної політики. Розкрито зміст сучасного типу державної політики, заснованої на гендерному підході, який дослідники визначають як «елітарний» тип, або «політику гендерної рівності». З’ясовано, що гендерні відмінності лідерів існують за всіма основними особистісними характеристиками політика: Я-концепції (самооцінка: для жінок характерною є зовнішня оцінка, вони чутливі до критики, чоловіки практично не чутливі до критики, причини неуспіху пов’язують із незалежними від них обставинами), мотиваційній сфері (різні показники мотивів влади, досягнення та афіліції), системі політичних переконань (жінці-політику більше властивий лібералізм і космополітизм), а чоловікові консерватизм і націоналізм, стилю прийняття політичних рішень (жінкам більш властива обережність, тоді як чоловіки схильні ризикувати), стилю міжособистісних відносин (можливість застосування сили у чоловіків та прагнення до консенсусу у жінок), поведінці у стресових ситуаціях (чоловік-лідер характеризується вербальною та поведінковою агресією, а жінка-лідер – зверненням за підтримкою). Гендерні виміри особистості політиків впливають на їхню політику та прийняття рішень.

Автор приходять до висновку, що гендерний вимір у політиці – це проведення кількісних та якісних оцінок діяльності жінок і чоловіків у політиці, характеристик їх феміністності та маскулістності, які визначають ступінь і рівень політичної грамотності, їх соціального самовираження та самоактуалізації, а також вплив на всі сфери організації. Ефективність політичного впливу, управління та планування

приватного та громадського життя, ефективність впливу на всіх напрямках соціального та політичного розвитку, принципове моделювання та прогнозування соціальних та політичних процесів для справедливості, рівності, миру і прогресу.

Ключові слова: гендерне законодавство, феміністична теорія, впровадження гендерного законодавства, міжнародні гендерні трансформації, світові тенденції гендерезації, гендерна демократія, пріоритети гендерної рівності, головні завдання гендерної політики в Україні.

Summary

Bryniuk K. V. The role and place of gender dimensions of managerial communication in government bodies in the system of public policy. – Article.

The role and place of gender dimensions of management communication in government bodies in the system of state policy is studied. The content of the modern type of state policy based on a gender approach, which researchers define as the "elitist" type, or "gender equality policy", is revealed. It was found that gender differences in leaders exist in all the main personal characteristics of politicians: Self-concept (self-esteem: women are characterized by external evaluation, they are sensitive to criticism, men are practically not sensitive to criticism, the reasons for failure are attributed to those independent of them circumstances), the motivational sphere (different indicators of motives for power, achievement and affiliation), the system of political beliefs (a woman politician is more characterized by liberalism and cosmopolitanism), and a man by conservatism and nationalism, the style of making political decisions (women are more characterized by caution, while men are inclined to take risks), the style of interpersonal relations (the possibility of using force in men and the desire for consensus in women), behavior in stressful situations (a male leader is characterized by verbal and behavioral aggression, and a female leader is characterized by a request for support). Gender dimensions of politicians' personalities influence their policies and decision-making.

The author comes to the conclusion that the gender dimension in politics is a quantitative and qualitative assessment of the activities of women and men in politics, the characteristics of their femininity and masculinity, which determine the degree and level of political literacy, their social self-expression and self-actualization, as well as the impact on all spheres of the organization. Effectiveness of political influence, management and planning of private and public life, effectiveness of influence on all directions of social and political development, principled modeling and forecasting of social and political processes for justice, equality, peace and progress.

Key words: gender legislation, feminist theory, implementation of gender legislation, international gender transformations, global trends of genderization, gender democracy, priorities of gender equality, main tasks of gender policy in Ukraine.

А. Г. Гольцов

orcid.org/0000-0001-7696-3223

доктор політичних наук,

доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів і природокористування України

БІЛОРУСЬКИЙ ВЕКТОР У НЕОІМПЕРСЬКІЙ ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Сучасне керівництво Російської Федерації має амбіції щодо підвищення свого статусу у світовій геопросторовій політичній системі. Вважається, що інтересам Росії найбільшою мірою відповідає багатополярна модель світового порядку, в якій ця держава відіграватиме роль одного з полюсів. Згідно з поставленими глобальними цілями, Росія розробляє та втілює в життя свою геостратегію на території колишнього СРСР. На більшій частині пострадянського простору Росія реалізує геостратегію побудови підконтрольної собі неоімперської геополітичної (та, водночас, гео економічної) системи. Республіці Білорусь відводиться важлива роль у стратегічних планах Росії щодо трансформації пострадянського простору та реалізації європейського вектора її геостратегії. Білорусь посідає вигідне центральне геополітичне положення в Балто-Чорноморському регіоні, має велике транзитне значення на комунікаційних шляхах між Сходом та Заходом і між Північчю та Півднем, а також володіє вагомим економічним потенціалом. Просування НАТО на Схід розцінювалося владою Росії як одна з ключових загроз її національній безпеці, а Білорусь безпосередньо межує з країнами НАТО – Польщею, Литвою та Латвією. Геостратегія Росії націлена на посилення політичного, економічного та культурно-інформаційного впливу на Білорусь, залучення її до євразійських інтеграційних структур, створення та розвиток Союзної держави. Реалізація Росією своєї геостратегії щодо Білорусі може змінити геополітичний баланс в Центральній та Східній Європі. Отже, дослідження російської геостратегії щодо Білорусі є вельми актуальним в науково-теоретичному та практичному сенсі.

Мета дослідження: виявити особливості білоруського вектора геостратегії Росії й проаналізувати найбільш важливі напрями російської політики щодо Білорусі.

Росія та Білорусь мають багато спільного в історичному розвитку, численні подібні риси організації суспільного життя. Для населення цих країн значною мірою притаманна етнічна, релігійна, культурна, ментальна близькість. Провідною геополітичною ідеєю О. Лукашенка, який переміг на президентських виборах у 1994 р., був союз із Росією (з подальшим об'єднанням двох країн). О. Лукашенко поступово встановив у Білорусі авторитарний політичний режим з жорстким державним контролем над основними сферами суспільного життя. Російська влада в 1990-х рр. ставилася загалом позитивно до самої ідеї «возз'єднання». При цьому тодішня правляча еліта Росії не виявляла амбіцій щодо створення на пострадянському просторі неоімперської геополітичної системи.

Утворення Союзної держави мало відбутися згідно з Договором від 8го грудня 1999 р. між Росією та Білоруссю. Передбачалося поетапне формування спільного політичного, військового, правового, економічного, митного, валютного, гуманітарного та культурного простору. Найвірогідніше, влада Росії розробляла практичні плани приєднання до себе сусідньої країни. Наприклад, Білорусь повинна була увійти до складу Російської Федерації в якості декількох суб'єктів федерації, об'єднаних в Білоруський федеральний округ. За таких обставин білоруське керівництво на чолі з О. Лукашенком дбало про свої інтереси і проводило політику, що призводила до «гальмування» інтеграції з Росією в рамках Союзної держави. Перспективи реального становлення спільної держави залишалися недостатньо невизначеними. Інститути Союзної держави були створені, але їх діяльність носила переважно формальний характер. Після довготривалого переговорного процесу 4 листопада 2021 р. В. Путін та О. Лукашенко підписали декрет «Про Основні напрями реалізації положень Договору про створення Союз-

ної держави на 2021-2023 роки», Військову доктрину Союзної держави, а також затвердили 28 союзних інтеграційних програм. Можливості втілення в життя підписаних документів оцінюються досить скептично (Саморуков, 2021). Найвірогідніше, білоруська влада погодилася на активізацію інтеграційних процесів через великі проблеми, викликані її конфронтацією із Заходом. Очікується, що російське керівництво буде стимулювати функціонування інтеграційних інститутів Союзної держави для подальшого посилення впливу на Білорусь.

Після агресії проти України в 2014 р. Росія активізувала свою участь у незахідних інститутах міжнародного співробітництва, передусім на пострадянському просторі. У стратегії Росії проявлялося прагнення максимально посилити свій макрорегіональний геополітичний та гео економічний вплив на країни пострадянського простору, передусім на партнерів з ЄАЕС. До російської агресії проти України в 2022 р. вірогідним трендом розвитку ЄАЕС на близьку перспективу виглядала певна інтенсифікація. Однак війна різко уповільнила розвиток співробітництва в рамках інтеграційного об'єднання загалом. Водночас, протягом 2022 р. спостерігалось зростання економічного співробітництва в різних галузях між Росією та Білоруссю.

Протягом 2014 – першої половини 2020 рр. багатовекторна зовнішня політика Білорусі була для неї досить прибутковою. Влада Білорусі у своїй зовнішній політиці прагнула передусім реалізувати гео економічні інтереси, і протягом тривалого часу досягала певних успіхів у взаємовідносинах з численними країнами світу. Модель зовнішньої політики, побудована на протиріччях між Росією та ЄС (внаслідок анексії Росією Криму та «гібридної війни» на Донбасі), мала в своїй основі економічний прагматизм. Ще в 2019^ор. відзначались певні позитивні зрушення у співпраці Білорусі з Євросоюзом в рамках «Східного партнерства». Балансування між Росією та Заходом супроводжувалося також розвитком досить плідних економічних зв'язків Білорусі з Україною. Водночас, спостерігалось розширення сфер співробітництва Білорусі з Китаєм та численними країнами світу. Але через загострення відносин із Заходом можливості багатовекторної зовнішньої політики Білорусі різко звузилися.

Російська влада у своїй неоімперській геостратегії підпорядкування Білорусі використовує переважно механізми євразійської інтеграції та двосторонніх відносин. У рамках ЄАЕС та ОДКБ активно розвивається співпраця між Росією та Білоруссю, попри численні протиріччя між цими країнами. У геостратегії Росії був і є актуальним білоруський вектор, для якого притаманний комплексний характер, що означає реалізацію взаємопов'язаних стратегічних напрямів (і відповідних заходів) у політичній, військовій, економічній, культурно-інформаційній сферах. Для російського керівництва кінцевою метою втілення цього вектора є політичне підпорядкування країни. Загалом сучасну російську геостратегію посилення комплексного впливу на Білорусь найбільш адекватно можна відобразити формулою «інкорпорація через інтеграцію» (Гольцов, 2018, с. 269).

Білорусь має унікальне розташування на європейському стратегічному просторі. Саме з білоруської території Росія в лютому 2022 р. завдала удар по Україні, намагаючись захопити Київ. Збереження Білорусі в якості союзника і контроль над її територією надає Російській Федерації можливість підтримувати існування «розриву» в Балтійсько-Чорноморському поясі країн НАТО та їхніх партнерів. Потенційне посилення геостратегічних позицій Росії в регіоні Балтійського моря вельми небезпечне для НАТО. З воєнно-стратегічного погляду, Росія з території Білорусі має потенційну змогу завдати удари в північному, західному, південно-західному і південному напрямках. Теоретично, з білоруської території російські війська спроможні захопити «Сувалкійський коридор» до Калінінградської області, і тим самим перервати сухопутне сполучення Литви, Латвії та Естонії з їхніми союзниками.

Регіональне угруповання військ Росії та Білорусі наочно демонструє свою боєготовність та міцність союзу двох держав. Спільне стратегічне навчання «Захід-2021» на білоруській території військ союзників (близько 200 тис. військових, 760 одиниць техніки) продемонструвало країнам НАТО високий рівень боєготовності збройних сил обох держав, їхню спроможність ефективно взаємодіяти при виконанні військових завдань. Наявна на території Білорусі інфраструктура дає можливість Росії швидко переміщувати та розгортати свої військові підрозділи. Російська авіація використовує білоруські аеродроми для нанесення ракетних ударів по українській території. Загалом дислоковані на території Білорусі російські війська є потужним засобом впливу на союзну країну. Ці війська можуть бути використані Росією не лише

для підтримки правлячого режиму, а й для окупації країни, встановлення потрібного собі політичного режиму.

Прямий політичний тиск Кремля на керівництво Білорусі вважається недоцільним, оскільки О. Лукашенко зберігає жорсткий контроль над всіма державними інститутами. Існують численні припущення щодо проникнення російських «агентів впливу» у провідні структури державного управління та силові відомства Білорусі. Небезпека такої підривної діяльності з боку Росії, звісно, існує. Проте дійсна кількість російських «агентів впливу» в білоруських владних структурах залишається невідомою. Окремі експерти попереджали про загрозу провокування внутрішнього конфлікту в Білорусі з боку російської влади ще в 2017 р. (Сивицький, Царик, 2017, с. 25). До кризових явищ 2011 р політична стабільність у Білорусі була великою мірою наслідком сталого соціально-економічного розвитку. Водночас, державна влада Білорусі забезпечувала політичну стабільність шляхом залякування та придушення політичної опозиції, у тому числі жорсткими засобами (Rumer, Belei, 2017).

Попри розповсюдження російської мови та культури, переважна більшість населення Білорусі залишається прибічниками збереження суверенітету своєї країни. Сучасна підтримка російською владою режиму Лукашенка призвела до помітного зменшення позитивного ставлення білоруського населення до В. Путіна (особисто) та до перспектив розвитку відносин між двома країнами.

Росія є найважливішим зовнішньоекономічним партнером Білорусі. Нині залежність від російської економіки стала для Білорусі, по суті, кабальною. В експорті з Білорусі до Росії найбільше значення має продукція машинобудування, а також хімічної, харчової, легкої та деревообробної промисловості. «Газпром», контролюючи місцевий «Белтрансгаз», тримає в своїх руках мережу магістральних газопроводів з Росії до європейських країн. Пільгові ціни на російські енергоносії вже традиційно є важливим джерелами доходів для білоруської економіки. Водночас, у російсько-білоруських відносинах протягом останніх років протиріччя з приводу цін на енергоносії залишались актуальними.

В економіці Білорусі нині спостерігаються гострі проблеми. Проявляється глибока фінансова криза. Західні санкції вже негативно позначилися на обсягах економічного розвитку країни, і їхній вплив дедалі посилюватиметься. Під дію санкцій потрапили такі важливі галузі, як нафтова та калійна промисловість, а також великі державні банки. Заборони на імпорт і транзит калійних добрив та нафтопродуктів відчутно скоротили можливості експорту Білорусі. Провідні білоруські банки втратили можливості доступу на європейський ринок капіталів, водночас страхові компанії Європи припинили страхувати угоди з Білоруссю. За цих умов залежність від Росії стає фатальною проблемою для білоруської економіки.

Для російського військово-промислового комплексу дуже важливі технологічні зв'язки з білоруськими підприємствами, особливо в умовах дії дедалі жорсткіших санкцій проти Росії як агресора. Після введення в експлуатацію Білоруської АЕС електроенергетика країни стала критично залежати від технологічного забезпечення та ядерного палива з Росії. Російські компанії прагнуть здобути контроль над великими білоруськими підприємствами, зокрема машинобудування та хімічної промисловості.

Втілення Росією культурно-інформаційного напрямку своєї геостратегії щодо Білорусі містить небезпеки для збереження геополітичної ідентичності її населення і загалом білоруської державності. Для реалізації культурно-інформаційної політики Кремля потужним фактором є розповсюдження російської мови серед населення Білорусі. Ще шість років тому прозахідні білоруські експерти констатували, що «домінування російських ЗМІ означає, що російська культура залишається більш популярною в Білорусі, ніж білоруська» (Astapenia, Balkunets, 2016, р. 18). Для Білорусі існує актуальна небезпека домінування в суспільній думці російського історико-геополітичного дискурсу. Влада Росії використовує досить широкий спектр можливостей для своєї пропаганди серед білоруського населення. Загалом Російська Федерація вважається здатною проводити дуже ефективні інформаційно-психологічні заходи (Сивицький, Царик, 2017, с. 21).

У ХХІ ст. актуалізувалося питання щодо культурно-цивілізаційної приналежності білоруського населення. Традиційно тут домінує російсько-православна цивілізація, але, водно-

час, спостерігається вплив західної. У другому десятилітті ХХІ ст. спостерігалось посилення уваги керівництва Білорусі до збереження та подальшого розвитку національної культури і мови. Відбувався процес так званої «м'якої білорусизації» (Шрайбман, 2019). Режим Лукашенка і нині усвідомлює, що міцна державність має ґрунтуватися на укорінених у суспільстві національній ідеї, національній культурі та мові. Водночас, Москва продовжує вживати численні заходи щодо збереження Білорусі в своєму культурно-інформаційному полі.

Загалом посилення військово-політичного контролю Росії над білоруською територією поєднується із заходами щодо активізації економічної інтеграції. Ці процеси інтерпретуються як «м'яка анексія». Російська влада прагне забезпечити свій вплив на транзит білоруського керівництва після О. Лукашенка. З позицій Кремля, майбутнє політичне керівництво Білорусі повинно буде залишитись вірним союзником Росії у військово-політичному та економічному аспектах. Російський уряд, найімовірніше, буде посилювати свій вплив на економіку та суспільне життя країни, стимулювати нове білоруське керівництво до активізації інтеграції в рамках Союзної держави, намагатиметься встановити геополітичний контроль над Білоруссю.

Висновки. Для Росії збереження впливу на свого головного союзника Білорусь дуже важливе, передусім, у військово-стратегічному та економічному вимірах. Російська геостратегія, за умов геополітичної конфронтації з НАТО в Центральній та Східній Європі, націлена на забезпечення контролю над Білоруссю як своїм військово-стратегічним плацдармом. Контроль над білоруською територією надає Росії можливість зберігати «розрив» у Балтійсько-Чорноморському поясі з низки країн НАТО та її партнерів. Російська Федерація отримала потенційну змогу в разі потреби завдавати з території Білорусі удари в різних напрямках, зокрема південному – в Україну. Для НАТО особливо небезпечним є потенційне посилення Росії в регіоні Балтійського моря. Велике значення для Росії має контроль над транспортними комунікаціями, що проходять по білоруській території. У довгостроковій перспективі Білорусь залишається дуже вагомим для стратегічних інтересів Росії в якості потенційної геополітичної та гео економічної «сполучної ланки» між нею та Європою. Спостерігаються наміри Росії посилити свій вплив на основні інститути Республіки Білорусь. Реалізація Російською Федерацією своєї геостратегії щодо Білорусі здійснюється, великою мірою, шляхом застосування інтеграційних механізмів. Загалом російська неоімперська геостратегія щодо Білорусі має комплексний характер, передбачає втілення взаємопов'язаних заходів у військовій, політичній, економічній, культурній та інформаційній сферах. У російській геостратегії проявляється прагнення встановити непрямий контроль над Білоруссю при формальному збереженні її суверенітету. Для забезпечення російського контролю над окремими інститутами Республіки Білорусь можуть бути використані органи Союзної держави, які нині отримали підстави дещо активізувати свою діяльність. Сучасна конфронтація між владою Білорусі й Заходом використовується Росією для збільшення свого політичного, військового, економічного та культурно-інформаційного впливу на Білорусь та здійснення «інкорпорації через інтеграцію».

Література

- Гольцов А.Г. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі. Київ : ЦУЛ, 2018. 392 с.
- Саморуков М. Между транзитом и интеграцией. Почему Москва так мало добилаь от Лукашенко. Московский Центр Карнеги. 2021. URL: <https://carnegie.ru/commentary/85722>
- Сивицкий А., Царик Ю. Односторонние действия Российской Федерации в отношении Республики Беларусь в 2017 году. Оценка угрозы. Минск : Центр стратегических и внешнеполитических исследований, 2017. 27 с.
- Шрайбман А. Братское поглощение. Может ли Россия присоединить Белоруссию? Московский Центр Карнеги. 2019. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78113>
- Astapenia R., Balkunets D. Belarus-Russia Relations after the Ukraine Conflict. Minsk-London : Ostrogorski Centre, 2016. 24 p.
- Rumer E., Belei B. Belarus: With Friends Like These. CEIP. 2017. URL: <http://carnegieendowment.org/2017/05/31/belarus-with-friends-like-these.-.-pub-70135>.

References

- Goltsov A. G. (2018) Neopolitychnyy vymir stratehiyi Rosiys'koyi Federatsiyi na postradyans'komu prostori [Geopolitical Dimension of the Strategy of the Russian Federation in the post-Soviet space]. Kyiv : CEL. [in Ukrainian]
- Samorukov M. (2021) Mezhdru tranzitom i integratsiyey. Pochemu Moskva tak malo dobilas' ot Lukashenko [Russia-Belarus Integration. Why Moscow Gained So Little]. Carnegie Moscow Center. URL: <https://carnegie.ru/commentary/85722> [in Russian]
- Sivitsky A., Tsarik Yu. (2017) Odnostoronniye deystviya Rossiyskoy Federatsii v otnoshenii Respubliki Belarus' v 2017 godu. Otsenka ugrozy [Unilateral Actions of the Russian Federation towards the Republic of Belarus in 2017. Threat Assessment]. Minsk: Centre of Strategic and Foreign Policy Research. [in Russian]
- Shraibman A. (2019) Bratskoye pogloshcheniye. Mozhet li Rossiya prisoyedinit' Belorussiyu? [A Brotherly Takeover: Could Russia Annex Belarus?]. Carnegie Moscow Center. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78113> [in Russian]
- Astapenia R., Balkunets D. (2016) Belorussko-rossiyskiye otnosheniya na fone konflikta v Ukraine [Belarus-Russia Relations after the Ukraine Conflict]. Minsk-London : Ostrogorski Centre. [in English]
- Rumer E., Belei B. (2017) Belarus: With Friends Like These. . . CEIP. URL: <http://carnegieendowment.org/2017/05/31/belarus-with-friends-like-these.-.-pub-70135> [in English]

Анотація

Гольцов А. Г. Білоруський вектор у неоімперській геостратегії Російської Федерації. – Стаття.

У статті розглядаються сутнісні риси геостратегії Росії щодо Білорусі й основні напрями та засоби її реалізації. Російська геостратегія на пострадянському просторі протягом перших двох десятиліть XXI століття загалом спрямована на розбудову власної неоімперської геополітичної системи. Виявлено комплексний характер російської геостратегії, яка містить тісно пов'язані між собою складові: військово-політичну, економічну, культурну та інформаційну. Загалом російську геостратегію щодо Білорусі доцільно визначити як неоімперську. Проаналізовано військово-стратегічне значення Білорусі для реалізації геополітичних інтересів Росії у протистоянні із Заходом у Центрально-Східній Європі. Для забезпечення свого геополітичного та гео економічного впливу Росія прагне використовувати інтеграційні механізми в рамках ЄАЕС та ОДКБ. Російський уряд і російські корпорації зацікавлені в посиленні свого впливу на провідні галузі білоруської економіки. Політичний режим у Республіці Білорусь і надалі підтримуватиметься Росією, щоб не допустити до влади в країні прозахідні сили. Організаційною формою об'єднання Росії та Білорусі є Союзна держава, структури якої загалом функціонують формально. У лютому 2022 року Росія використала територію Білорусі як плацдарм для вторгнення до України. Російські війська на білоруській території є потужним засобом забезпечення геополітичного контролю над транспортною інфраструктурою та важливими стратегічними об'єктами Білорусі. Встановлено, що в нинішніх умовах протистояння Заходу та Білорусі реалізація Росією свого білоруського вектора геостратегії може призвести до посилення російського геополітичного контролю над своїм стратегічно важливим союзником. В умовах геополітичного протистояння між Росією та Заходом для Білорусі існує актуальна небезпека фактичної втрати свого державного суверенітету.

Ключові слова: неоімперська геостратегія, геостратегічний вектор, геополітичний контроль, гео економічний вплив, інтеграція.

Summary

Goltsov A. G. Belarusian vector in the neo-imperial geostrategy of the Russian Federation. – Article.

The article examines the essential features of Russia's geostrategy regarding Belarus and the main directions and means of its implementation. Russian geostrategy in the post-Soviet space during the first two decades of the 21st century is generally aimed at building its own neo-imperial geopolitical system. The complex nature of Russian geostrategy, which contains the following closely related components: military-political, economic, cultural, and informational, has been determined. In general, the Russian geostrategy towards Belarus should be defined as neo-imperial. The strategic military significance of Belarus for the implementation of Russia's geopolitical interests in confrontations with the West in Central and Eastern Europe is analyzed. To ensure its geopolitical and geoeconomic influence, Russia seeks to use integration mechanisms within the EAEU and the CSTO. The Russian government and Russian corporations are interested in strengthening their influence on the leading sectors of the Belarusian economy. The political regime in the Republic of Belarus will continue to be supported by Russia in order to prevent pro-Western forces from coming to power in the country. The organizational form of unification of Russia and Belarus is the Union State, the structures of which mainly function formally. In February 2022, Russia used the territory of Belarus as a springboard for

an invasion of Ukraine. Russian troops on Belarusian territory are a powerful means of ensuring geopolitical control over the transport infrastructure and important strategic objects of Belarus. It has been established that under the current conditions of the confrontation between the West and Belarus, Russia's implementation of its Belarusian vector of geostrategy may lead to the strengthening of Russian geopolitical control over its strategically important ally. In the conditions of geopolitical confrontation between Russia and the West, there is an actual danger for Belarus of losing its real state sovereignty.

Key words: neo-imperial geostrategy, geostrategic vector, geopolitical control, geoeconomic influence, integration.

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

«КІБЕРКОНФЛІКТИ» ТА «ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Політична дійсність трансформується в умовах глобальних проблем природного та людського походження. Для розвитку політичних процесів, їх удосконалення та під лаштування під сучасні реалії суспільно-політичної площини варто звернути увагу на особливості конфлікту в політиці, який в сучасних умовах має специфіку розвитку, протікання і завершення чи врегулювання.

Динамічний розвиток суспільства, його цифровізації та зміни світосприйняття нівелюють картинку безпеки у світі. Адже, навіть локальна загроза в цифровізованому просторі набуває значимості для людства. В свою чергу глобальні політичні суб'єкти не повинні бути байдужі та бездіяльні, адже сьогоднішня максимальна ескалація в Україні ще наслідок відсутності реальних політичних рішень на національному та глобальному рівні. Тому, результати ескалації повинні продемонструвати людству нову реальність політичної діяльності, яка може вплинути на сторони з метою мінімізації негативних наслідків для сторін протиборства.

Трансформація конфліктної активності в політичних процесах має сформувані ефективну систему сприйняття протиборства з глобалізаційним аспектом. Тобто, регіональна боротьба за владу, в залежності від методів, які сторони використовують для відстоювання власної позиції, потребує постійного спостереження, аналізу, прийняття відповідних рішень на найвищих управлінських рішеннях, з метою недопущення ескалації та розширення у просторовому вимірі.

Наукові дослідження щодо характеристики політичних конфліктів активно відбуваються з моменту становлення української незалежності. Так, дослідниками політичних конфліктів у вітчизняній науці варто відзначити Ю. Білецька, І. Станкевич, К. Вітман, С. Ростецька, І. Гладуняк, Т. Бодун, та інші, а питанням щодо розвитку трансформованих конфліктів у кіберпросторі займаються Д. Дубов, Ю. Завгородня, І. Діордіца, В. Гвоздь та ін. що стосується зарубіжних авторів, то варто відзначити активну зацікавленість даним напрямком Монті Г. Маршалл, Вім Лавен та ін.

Варто відзначити, що комплекс досліджень свідчить про наукову обґрунтованість потреб вивчення політичного конфлікту, його ефективності при вирішенні окремих політичних питань, а також небезпеки при затягуванні протиборства та ескалації з відсутністю можливості піти на поступки. Разом з тим, збільшення використання інформаційних ресурсів, наявність цифровізованого суспільства призводить і до трансформації конфлікту, який на сучасному етапі має елементи хаотичного використання ресурсу з залученням великої кількості працівників та служб у напрямку впливу на кіберзагрози.

Тому, метою наукового дослідження є здійснення компаративістського аналізу понять «конфлікт» та «кіберконфлікт» у політиці, розуміння їх сутності, відмінності та специфіки у сучасному світі з глобалізаційними процесами розвитку. Для досягнення мети поставлені такі завдання: узагальнити сутність поняття політичний конфлікт; узагальнити сутність поняття кіберконфлікт у політиці; провести аналіз спільних та відмінних рис; визначити позитивні та негативні аспекти; декламувати подальший можливий розвиток конфліктної активності у державі та світі загалом. У зв'язку з цим, використано компаративістський метод, аналіз та синтез, історичний метод та прогностичний метод.

Конфлікт є невід'ємною складовою взаємовідносин у суспільстві. Розвиток процесів політичної діяльності спонукає до удосконалення системи впливу на конфлікти в межах цивілізаційних чинників та форм компромісу і консенсусу. Проте регіональні приклади ескалації окремих позицій суб'єктів протистояння демонструють потребу у подальшому дослідженні політичного процесу конфліктогенності, його рівня небезпеки та реальної форми впливу на деескалацію політичної ситуації. В сучасному розвитку політичних подій очевидно, що загострення можливе в публічній площині між безпосередніми суб'єктами протистояння та у віртуальній площині коли сторони не входять у конкретну фазу дискусії, однак створюють публічний вплив на опонента.

Зіткнення різних бажань є підставою зародження конфліктів, а прийняття рішень досить проблематичне. Відшукання різних варіантів розвитку протиріччя, варіювання багатоманітних шляхів до врегулювання створюють умови до поглиблення ескалації. Яскравим прикладом конфліктного протиборства у політичному процесі є вибори. В цьому процесі яскраво проявляється сутнісна характеристика бажання сторін отримати владу з елементом боротьби та впливу на опонентів. Особливо протиборство проявляється коли ідеологія сторін кардинально різниться та відсутній механізм до консолідації суб'єктів політики.

Окрім того, під час завершення виборчого процесу продовжується гонка політиків у реалізації інтересів партії та електорату для майбутнього виборчого процесу. Адже, підготовка до нових виборів розпочинається тоді, коли завершуються підрахунок голосування на поточних виборах. Також, розпочинається боротьба за отримання державних посад серед партій переможниць, які представлені в органах регіональної чи державної влади.

Тому, під політичним конфліктом Л. Котчубей відзначає «зіткнення (протиборство) двох чи більше суб'єктів політики, причинами якого є несумісні політичні інтереси та цілі – влада та владні повноваження» (Л. Котчубей, 2008, С.17). Отже, політичний конфлікт по своїй суті є проявом боротьби різних груп суспільства за політичне володарювання, яка проявляється через боротьбу суб'єктів політики з залученням громадянського суспільства.

На думку Вім Лавена у політиці конфлікти проявляються різними способами, а саме: в деяких випадках сторони погоджуються щодо цілей, але не погоджуються щодо того, як їх досягти; а в інших випадках сторони не погоджуються щодо цілей; іноді сторони не погоджуються щодо фактів суперечки, що приховує будь-який потенціал для вирішення проблеми (В. Лавен, 2022).

Однак, існує загальноновизнана думка багатьох авторів щодо конструктивності та деструктивності, як двох можливих складових розвитку політичних конфліктів. Адже, політичний конфлікт може у собі нести конструктив подальших елементів розвитку політичної системи та взаємовідносин суб'єктів політики, які досягли компромісу у спірних питаннях. Разом з тим, політичний конфлікт містить небезпеку загострення протиріччя між сторонами, відсутність будь-яких елементів до відшукання компромісу та, як наслідок, проблеми у політичній системі держави або навіть глобальна ескалація ціннісних орієнтирів. «Політичні конфлікти є конструктивними, коли на виклики між сторонами вирішуються рішення, що перевершують статус-кво» (В. Лавен, 2022).

Оскільки, історичний розвиток політичних процесів демонструє, що політичний конфлікт не можливо викоринити з суспільства, оскільки сутність людини загалом суперечлива, тому варто йому приділяти увагу в науці постійно, адже конфлікти в сучасних цифровізованих умовах трансформуються у кіберпростір, який для зручності використовує переважна більшість населення, а від цієї зручності з'являються офіційні сторінки політичних діячів, партій, організацій та органів держави, які стають публічною основою для віртуального протиборства в конфлікті.

Тому, в сучасному політичному процесі виникає потреба в оцінці конфліктів, які виникають, розвиваються та вчиняють акти протиборства у кіберплощині, однак інколи в поєднанні з площиною окремої держави і політичного конфлікту у звичному форматі його розуміння.

Кіберконфлікт у політиці – це віртуальна або змішана (в поєднанні з вчинками агресії фізичними, а не віртуальними) форма протиборства між суб'єктами політики, які для досягнення цілей у володарюванні використовують сучасні інформаційні методики впливу на політичну свідомість, суспільну стабільність та державний авторитет.

Глобальний світ у сучасних технологічних процесах демонструє активну форму цифровізації суспільства, зміну проведення слідчих заходів у зв'язку з наявністю інформації про людей у відкритому доступі в інтернеті, також ряду заходів направлених на спрощення окремих форм взаємодії державних органів та населення в інформаційному просторі. Усі ці процеси вплинули на потребу публічного спілкування суб'єктів політики з суспільством через соціальні платформи, які хоча і мають обмеження у правилах користування, однак, вдало допомагають політикам у публічному спілкуванні з населенням.

Окрім того, політична площина в даному випадку трансформується в кіберплощину з використанням сучасних методик протиборства, які є в соціальних мережах (бан, кібератака, ботоферми у коментарях та ін.) у зв'язку з цим, виникає ряд новітніх професій, які формують нову систему уявлень про взаємодію, яка розвивається у кіберпросторі. «Політичне протистояння у кіберпросторі все частіше використовуються у формі кібератак та кібертероризму. Основна мета політичного протистояння вплив на політичні процеси та взаємодію між політичними лідерами та політичними групами, які наділені повноваженнями на державному та наддержавному рівні. Так, сучасні форми стримувань та противаг існують на наддержавному рівні та формують нові прояви конфліктної активності, яка проявляється не лише у нарощенні збройного потенціалу, а й нарощення кіберфахівців, які уміють працювати з системами, програмами, технікою та впливати на функціонал усіх цих складових» (Завгородня, 2022, с.149).

Так, до прикладу в Україні, відповідно до актуалізації питання кіберзагроз, діє Закон України «Про основні засади кібербезпеки в Україні», основними є об'єкти критичної інформаційної інфраструктури у формуванні кібербезпеки. Проте, на думку вчених Жаклін Шнайдер і Леннарт Машмайер кібероперації функціонують не стільки як інструменти примусу, скільки як інструменти підривної діяльності (Альберто Гомес, Шендлер, 2022).

Прихильники підривної парадигми кіберпростору стверджують, що найпотужніші цифрові ефекти виникають не через порушення критичної інфраструктури, а через ерозію суспільної довіри. Як зазначає Машмайер у недавній статті (Maschmeyer, 2022), агресори досягають своїх цілей, використовуючи опори структурної влади, які в іншому випадку забезпечили б супротивникам перевагу в традиційному просторі. Шнайдер наводить влучну аналогію для цього процесу, порівнюючи кібератаки з нашествиям термітів (Schneider, 2022). Хоча окремі операції можуть бути стратегічно незначними, кумулятивний ефект безлічі кібератак роз'їдає суспільні основи в основі демократичної держави.

Думка авторів досить доцільна в умовах повномасштабної війни в Україні, коли ворог намагається впливати на жертву за допомогою таких хаотичних атак, які несуть хаос для системи суспільно-політичного управління і, як наслідок, дестабілізацію політичних процесів та суспільну апатію до влади. Тому, нормативну складову кібербезпеки в Україні, однозначно, варто розширювати звертаючи увагу на новітні реальності політичних процесів.

Тому, Альберто Гомес М. та Шендлер Р. акцентують увагу на те, що кібератаки породжують відчуття безпорадності в спроможності уряду пом'якшити несприятливі наслідки зловмисної поведінки в кіберпросторі. Автори вважають, що інтенсивні емоційні реакції на кіберзагрози повертаються до вихідного рівня, коли респонденти дізнаються більше про інцидент. Імовірно, отримавши більше деталей про факти атаки, люди зрозуміють, що кібератаки обмежені за масштабом і не становлять настільки катастрофічної загрози, як вони очікували. Майбутнє вже не таке похмуре, і довіра до уряду відновлена (Альберто Гомес, Шендлер, 2022).

Враховуючи характеристику понять «політичний конфлікт» та «кіберконфлікт» варто виділити спільні та відмінні риси таких понять. Політичний простір пронизаний протиборством, а тому до спільних ознак варто віднести такі:

- сторони конфлікту ведуть боротьбу за владу;
- бажання суб'єктів політики досягнути ефективного впливу на опонента, його репутацію;
- використання конфлікту, як приводу до обговорення з метою відвернення уваги від реальних проблем;
- використання інформаційних «вкидів» (фейків);

- переважна частина конфліктів направлена на суспільну свідомість, реакцію на діяльність політичних діячів та зміну (недовіру) правлячої еліти;
- залучення третіх сторін (осіб) для впливу на опонента.

Разом з тим, політичний конфлікт є цілим, а кіберконфлікт є частиною, оскільки здійснює завдання покладені політичному конфлікту в цілому, але специфічним чином, тому до відмінних ознак варто віднести такі:

- використання різних методів впливу на опонента (віртуальні і фізичні);
- рівень ескалації допомагає залучити маси людей у звичайному конфлікті на майдани та на дискусії віртуальні під час кіберконфлікту (на які однозначно потрібна реакція політичної влади);
- у політичному конфлікті можливо визначити межі розвитку протиборства, в кіберконфлікті важко визначити просторові межі, практично не можливо;
- у кіберконфлікті важко визначити суб'єкти протиборства, а особливо місце знаходження хакера, який здійснює атаку (проте він є лише виконавцем замовлення) в свою чергу у привичній формі політичного конфлікту сторони публічно відомі, методи зрозумілі;
- при бажанні притягнути до відповідальності у кіберконфлікті практично не можливо, однак у звичайній формі політичного протиборства існують прецеденти в історії відповідальності політичних лідерів за анти суспільну політику;
- політичні конфлікти можуть не містити глобального впливу, в свою чергу кіберконфлікт переважно направлений на глобальні процеси, залучення великого кола осіб, структур і навіть країн.

Враховуючи специфіку спільних та відмінних рис варто відзначити, що кіберконфлікт може бути продовженням політичного конфлікту, або може бути комплекс поєднаних методів у кіберпросторі і фізичного впливу (наприклад у війні росії проти України) та навпаки політичний конфлікт може розвиватись, як наслідок кіберпротидії суб'єктів політики (наслідок онлайн оголошення про збори на мітинги).

В будь-якому разі конфлікт в політиці несе позитивну та негативну складову, адже розвиток та управління конфліктом можуть виходити за рамки дії окремих суб'єктів, а тому містити непередбачувані наслідки. Позитив конфлікту стимулює до розвитку, змін та удосконалення. Негативний аспект конфлікту його ескалація та руйнування політичних інститутів з непередбачуваним наслідком.

Тому, враховуючи сучасний стан розвитку політичних конфліктів, їх видозміну у кіберсередовищі варто відзначити, що політичні конфлікти уже не будуть мати форму, як ми звикли характеризувати, з чіткими сторонами, об'єктом протиборства та зрозумілими методами протиборства. Оскільки, зміни, які відбуваються у суспільному розвитку в даному випадку впливають на політичний розвиток взаємовідносин. Адже, політичні процеси намагаються відповідати сучасним реаліям розвитку світу, то і політичні конфлікти будуть виходити на нову площину протиборства – кібернетичну. Прогрес зачіпає розвиток політичних конфліктів таким чином, що політична діяльність глобалізується та зачіпає впливових політичних гравців та потребує їх реакції, навіть на регіональні проблеми у формі бачення вектору розвитку, щоб унеможливити фізичне розростання конфлікту, яке в інформаційному просторі стало глобальним.

Міжнародні взаємовідносини повинні реагувати на кіберконфлікти, бо вони є джерелом фізичного протиборства в світі та можуть досягти максимальної ескалації з застосуванням не лише віртуальних методів впливу. Усі межі між зародженням, розвитком та ескалацією конфліктів стираються, а механізми до впливу на них не вироблені, хоча світ активно працює над цим. Країни каталізатори прогресу уже працюють спільно над усуненням проблеми впливу політичних конфліктів та кіберконфліктів та суспільство, адже окремим країнам з цією проблемою важко боротись, якщо ви не Китай.

Тому, майбутнім поколінням уже варто працювати над новітніми формами державного управління, які однозначну будуть у нових цифро візованих державах з характеристикою жорстких форм правління (кібертиранія) та формах правління направлених на суспільну волю (кібердемократія). Адже, в залежності від форми кіберуправління буде залежати можливий вибір впливу на кіберконфлікти.

Література

- Білецька Ю. В. Політичні конфлікти у розвитку сучасної української держави. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 234-240.
- Кочубей Л. О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу. *Наукові записки*. 2008. Вип. 41. С. 16-25.
- Вім Лавен Енциклопедії насильства, миру та конфліктів (третє видання). 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/referencework/9780128203125/encyclopedia-of-violence-peace-and-conflict>.
- Завгородня Ю.В. Політичне протистояння в кіберпросторі: глобалізаційний аспект. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2022. № 40. Видавничий дім «Гельветика». С. 148-154.
- Maschmeyer L. Subversion, cyber operations, and reverse structural power in world politics. *European Journal of International Relations*. 2022. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13540661221117051>
- Schneider J. A World Without Trust. The Insidious Cyberthreat. *Foreign affairs*. 2022. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-12-14/world-without-trust?_gl=1*17
- Альберто Гомес М., Шендлер Р. Кіберконфлікт і ерозія довіри. *Мережева політика. Політика цифрового та кіберпростору*. 21 вересня 2022 р. URL: <https://www.cfr.org/blog/cyber-conflict-and-erosion-trust>

References

- Biletska Yu. V. (2013) Politychni konflikty u rozvytku suchasnoi ukrainskoi derzhavy. [Political conflicts in the development of the modern Ukrainian state] *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 50. [in Ukrainian]
- Kochubei L. O. (2008) Politychni konflikty v suchasni Ukraini: tekhnolohii zapobihannia ta spetsyfika perebihu. [Political conflicts in modern Ukraine: prevention technologies and specifics of the course] *Naukovi zapysky*. Vyp. 41. [in Ukrainian]
- Vim Laven (2022) Entsyklopedii nasylstva, myru ta konfliktiv (tretie vydannia). [Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict]. URL: <https://www.sciencedirect.com/referencework/9780128203125/encyclopedia-of-violence-peace-and-conflict> [in Ukrainian]
- Zavorodnia Yu.V. (2022) Politychne protystoiannia v kiberprostorі: hlobalizatsiinyi aspekt. [Political confrontation in cyberspace: the globalization aspect.] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filozofsko-politolohichni studii*. № 40. Vydavnychi dim «Helvetyka» [in Ukrainian]
- Maschmeyer L. (2022) Subversion, cyber operations, and reverse structural power in world politics. *European Journal of International Relations*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13540661221117051> [in English]
- Schneider J. A (2022) World Without Trust. The Insidious Cyberthreat. *Foreign affairs*. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-12-14/world-without-trust?_gl=1*17 [in English]
- Alberto Homes M., Shendler R. (2022) Kiberkonflikt i eroziia doviry. [Cyber conflict and erosion of trust] *Merezheva polityka. Polityka tsyfrovoho ta kiberprostoru*. URL: <https://www.cfr.org/blog/cyber-conflict-and-erosion-trust> [in Ukrainian]

Анотація

Завгородня Ю. В. «Кіберконфлікти» та «політичні конфлікти»: співвідношення понять. – Стаття.

Теоретичні основи наукових досліджень є базою визначення шляхів впливу на суспільно-політичну проблематику, удосконалення існуючих наукових знань та під лаштування наявних досліджень під сучасні виклики.

В умовах трансформації конфліктної активності в кіберпростір, виникає необхідність характеристики двох понять таких як: «політичний конфлікт» та «кіберконфлікт». Адже, правильна характеристика процесів протистояння у нових цифровізованих умовах важлива для політичних лідерів, політичних груп та партій. Разом з тим, існуюча система перемовин чи комунікації між конкуруючими суб'єктами політики потребує новітнього сприйняття та трактування, що адаптує політичну реальність під новітні умови спілкування в інформаційному просторі.

Основними причинами швидкої цифровізації суспільства є глобальні катаклізми, які переживає людство, у виді небезпечних видів захворювання, що потребують адаптивного процесу та превентивного характеру. Окрім того, українське суспільство постало перед небезпекою повномасштабної війни, з використанням комплексу заходів військових, економічних, політичних та інших дій, що включають кіберборотьбу агресора, яка вийшла за межі територіального протистояння сторін.

Особливість розвитку комплексного процесу протистояння на різних рівнях, а саме військовому, дипломатичному, політичному, економічному, кібернетичному, культурному, цивілізаційному конфлікт демонструє силу протистояння, яке основою своєю сформоване в політичній площині, суб'єктивній грі політиків, невизначеності та бездіяльності в надії самоліквідації конфлікту, що наслідком призвело до максимальної ескалації та потреби поглиблення наукових досліджень та їх використання у практичній діяльності.

Політичний конфлікт та кіберконфлікт мають свої особливості та співвідносяться як ціле і частина відповідно. Деталізація процесів розвитку та взаємозалежності є важливим процесом для розуміння та виявлення суб'єктів впливу в політичній площині. Дихотомія конфліктної активності в політичному процесі є проявом сучасних подій, які вилились у катастрофу для українського народу, яку варто побороти та демонструвати приклад з метою недопущення повторної ескалації з такими суб'єктами та формами протиборства.

Ключові слова: кіберпростір, політичний конфлікт, кіберконфлікт, політична свідомість, кібератака, політичне протиборство.

Summary

Zavhorodnya Yu. V. «Cyber conflicts» and «political conflicts»: the relationship of concepts. – Article.

The theoretical foundations of scientific research are the basis for determining ways of influencing social and political issues, improving existing scientific knowledge, and adapting existing research to modern challenges.

In the conditions of the transformation of conflict activity into cyberspace, there is a need to characterize two concepts such as: "political conflict" and "cyber conflict". After all, the correct characterization of the processes of struggle in the new digitalized conditions is important for political leaders, political groups and parties. At the same time, the existing system of negotiations or communication between competing political subjects needs the newest perception and interpretation, which adapts the political reality to the newest conditions of communication in the information space.

The main reasons for the rapid digitization of society are the global cataclysms that humanity is experiencing, in the form of dangerous diseases that require an adaptive process and a preventive nature. In addition, Ukrainian society was faced with the danger of a full-scale war, using a complex of military, economic, political and other measures, including the cyber struggle of the aggressor, which went beyond the territorial confrontation of the parties.

The peculiarity of the development of the complex process of confrontation at various levels, namely military, diplomatic, political, economic, cybernetic, cultural, civilizational conflict demonstrates the power of confrontation, which is fundamentally formed in the political plane, the subject game of politicians, uncertainty and inaction in the hope of self-liquidation of the conflict, which consequently led to the maximum escalation and the need to deepen scientific research and its use in practical activities.

Political conflict and cyber conflict have their own characteristics and are related as a whole and a part, respectively. Detailing the processes of development and interdependence is an important process for understanding and identifying the subjects of influence in the political plane. The dichotomy of conflict activity in the political process is a manifestation of modern events that resulted in a catastrophe for the Ukrainian people, which should be overcome and set an example in order to prevent a repeat escalation with such subjects and forms of confrontation.

Key words: cyber space, political conflict, cyber conflict, political consciousness, cyber-attack, political confrontation.

УДК 351.865(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.16>

А. В. Козьмініх

orcid.org/0000-0002-5873-1178

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. М. Прохоренко

orcid.org/0000-0002-8662-9322

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ПРОБЛЕМ КІБЕРБЕЗПЕКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Інформаційно-комунікаційні технології, стали все більш важливим аспектом глобального соціального, політичного та економічного життя протягом останніх двох десятиліть і є основою глобального інформаційного суспільства сьогодні. Їх еволюція та розвиток є перевагою для окремих особи, а також безлічі державних і приватних установ і акторів. Однак інформаційно-комунікаційні технології також створили загрозу серйозних кібератак, що було продемонстровано в останні роки через акти кібершпигунства та кіберзлочинності (Cybersecurity in the European Union, 2016).

Кіберпростір та його базова інфраструктура вразливі до широкого спектру ризиків, що виникають від кіберзагроз і небезпек. Окремі досвідчені кіберзлочинці та національні держави використовують вразливі місця для викрадення інформації та грошей і розвивають можливості, щоб переривати, знищувати або створювати загрози для надання основних послуг. Кіберпростір особливо важко захистити через низку факторів: здатність зловмисників діяти з будь-якої точки світу, зв'язки між кіберпростором і фізичними системами, а також складність зменшення вразливості та наслідків у складних кібермережах. Дедалі більше занепокоєння викликає кіберзагроза для критично важливої інфраструктури, яка все частіше піддається складним кібервторгненням, що створює нові ризики (CISA's Role). Оскільки інформаційні технології все більше інтегруються в роботу фізичної інфраструктури, зростає ризик широкомасштабних або серйозних подій, які можуть завдати шкоди або порушити роботу послуг, від яких залежить економіка та повсякденне життя мільйонів американців. У світлі ризиків і потенційних наслідків кібернетичних подій існують окремі інститути, що зміцнюють безпеку та стійкість кіберпростору, що є важливою місією внутрішньої безпеки України.

Проблема поглибленого дослідження природи та сутності елементів і концептуальних засад кібербезпеки, її ефективності визначає необхідність розробки єдиного, комплексного підходу до формування ефективних систем і механізмів кібербезпеки, необхідність розробки та запровадити кібербезпеку (Бубнов, Гусейнова, 2022, с. 758).

Від початку війни стало відомо про велику кількість кібератак на українські ресурси. Атака на Україну російських хакерів почалася за кілька хвилин до масованого вторгнення армії. Як повідомляє Reuters, США, Велика Британія та Євросоюз офіційно звинуватили РФ у здійсненні масової кібератаки 24 лютого 2022 року, яка призвела до збою в роботі супутникового інтернет-сервісу Viasat за годину до початку війни. Це спричинило знищення «десятків тисяч» супутникових терміналів (Війна росії проти України).

Також важливим фактом є те, що до початку бойових дій, після відомої кібератаки на сайти державних органів 14 січня 2021 року, виникла реальна потреба в термінових змінах та легалізації на рівні українського законодавства. Процедура Bug Bounty (залучення сторонніх спеціалістів для пошуку помилок та вразливостей у програмних продуктах, інформаційно-комунікаційних системах тощо) (Гурчинов, 2022).

Сьогодні IT-спільнота може легально легко перевірити всі необхідні державні інформаційні системи на вразливості, а сама держава вживає термінових заходів для істотного підвищення ступеня захисту таких систем.

Зазначимо, що з початком війни в Україні активізувався неофіційний громадський рух кіберопору ворогу під назвою «Кіберармія» (Боротьба з кіберзлочинністю). Звичайні люди разом з IT-фахівцями завдають нищівного удару по ворогу в кіберпросторі, атакуючи, завдаючи шкоди та зриваючи плани. У військовій ситуації кожен повинен звернути увагу на такі контрольні точки: 1. Намагайтеся вивчати та активно аналізувати слабкі місця вашого кіберзахисту, щоб зміцнювати їх щодня. В Україні хакери завжди проводять багато спецоперацій.

Таким чином, вони знаходять найслабші місця в захисті наших компаній і атакують їх за допомогою цього. Немає такого поняття, як 100% безпечна система. Варто зауважити, що чим більше я обманюю, тим гіршою буде моя мотивація. Тим, хто перебуває в зоні кіберризиків, слід обов'язково стежити за відповідними повідомленнями на різних офіційних ресурсах Держспецзв'язку та CERT-UA. Ці органи першими публікують офіційні попередження не лише про можливі кіберзагрози, а й про те, як мінімізувати їхні ризики (Комітет з питань цифрової трансформації).

Завжди потрібно пам'ятати про систему безпеки, яка залежить конкретно і абсолютно точно від кожного співробітника (Мальцева, Черниш, Штонда, 2022). Хакери можуть знищити компанію або створити її через співробітників різних компаній і викрасти їхні дані. Є особлива небезпека – військова, як і всі сили. Ця категорія людей повинна повністю звикнути до кіберпростору і прийняти його як норму повсякденного життя, щоб не мати серйозних наслідків.

Успішність запобігання кіберзлочинам, їх викриття та притягнення винних осіб до відповідальності наразі є «достатньо рідкісним явищем, якщо порівнювати з кількістю таких правопорушень» (Нікулеску, 2019).

Отже, науковий інтерес також має надання рекомендацій щодо переліку дії, необхідних для забезпечення кібербезпеки, до яких віднесено (Котух, 2020):

Створення довіри в Інтернеті. При розробці стратегії кібербезпеки рекомендують, щоб розробка політики була зосереджена на зміцненні довіри зацікавлених сторін у мережевому середовищі або на зміцненні довіри в Інтернеті. Це означає не лише надання зацікавленим сторонам (споживачам, підприємствам та уряду) довіри до онлайн-форми, але й забезпечення доступності інфраструктури. Цього можна досягти, наприклад, шляхом створення основи для захисту даних і регулювання конфіденційності, розробки національного плану управління надзвичайними ситуаціями в кіберпросторі, управління національними кризами та забезпечення захисту важливої інформації. Виникненню довіри в Інтернеті часто сприяють такі фактори: – збільшення цифрової переваги. – захист критичних активів (таких як конфіденційність, дані та інфраструктура) у кіберпросторі; – сприяння конфіденційності в Інтернеті: захист особистої інформації від несанкціонованого доступу та розголошення.

Координація, кооперація та співпраця. Враховуючи широкий спектр необхідних засобів захисту кібербезпеки, включаючи захист на індивідуальному, громадському, організаційному, національному та міжнародному рівнях, а також захист глобального кіберпростору, це не може бути виконано однією організацією. Такий захист вимагає співпраці кожного учасника, а кіберпростір вимагає колективного захисту. Це означає, що кожна організація повинна постійно працювати над підтримкою (і вдосконаленням) своїх кіберможливостей, щоб стати надійним гравцем у такій системі. Існує два типи дій, рекомендованих для координації, співробітництва та співпраці (ССС). Діяльність, пов'язану з організаційними відносинами, можна розділити на зовнішню і внутрішню. До першої категорії відноситься взаємодія з іншими організаціями через кооперацію та взаємодію. Адвокація може бути досягнута, наприклад, через альянси та партнерства з іншими організаціями, посилення можливостей кібердипломатії та м'якої сили, обміну інформацією щодо протидії загрозам, сприяння інтеграції та розподілу відповідальності шляхом посилення кіберможливостей сусідніх організацій (або впровадження третьою організацією партії). Друга категорія включає посилення внутрішньої координації в організаційній структурі організації. Цей тип діяльності призначений для

покращення зв'язку з усіма зацікавленими сторонами організації, узгодження всіх зацікавлених сторін організації з мандатом кібербезпеки та встановлення кіберуправління з чіткими ролями та обов'язками.

Профілювання кібердержави. Діяльність з профілювання передбачає встановлення цілей і відповідних ресурсів, необхідних для захисту кіберпростору, які є підготовчими діями перед наступною діяльністю. Профілювання кібердержави передбачає три дії: узгодження стратегії з основними цінностями; бюджетування та підготовка відповідних ресурсів; і формулювання припущень.

Стимулювання прогресу в напрямку підтримки впровадження Стратегії безпеки. Це означає розбудову кіберпотенціалу організації шляхом сприяння прийняттю принципів SKB. Окрім КТС, важливо враховувати діяльність, пов'язану з іншими суб'єктами кіберпростору. Обнадійливий прогрес можна розглядати як важливий аспект цих відносин, оскільки бути надійною організацією в кіберпросторі має фундаментальне значення для посилення кібербезпеки. Діяльність КТС і сприяння впровадженню взаємопов'язані. Незважаючи на те, що ССС представляє зовнішні дії у співпраці з усіма організаціями та зацікавленими сторонами, головною метою сприяння реалізації є внутрішньо орієнтовані стратегічні дії для зміцнення кібердовіри організації (WEF 2012b). Такі дії можуть приймати форму підвищення обізнаності, створення кіберкультури, інвестування в дослідження та інновації, використання інноваційних технологій, підвищення реакції на кіберпроцеси, а також навчання та навчання у сфері кібербезпеки.

Перегляньте та перегляньте. Існує також необхідність переглянути діяльність із захисту кіберпростору, щоб переконатися, що програма кібербезпеки виконує свою місію. Огляд призначений для коригування стратегії та реструктуризації програми для досягнення наміченої мети. Приклади такої діяльності включають створення аудитів і журналів, отримання відгуків, проведення самооцінювання та вдосконалення програми. Окрім створення аудитів і журналів, вам потрібно оцінити діяльність. Оцінка програми може бути проведена із залученням внутрішнього або зовнішнього аудитора.

Створення правового середовища. Правове середовище забезпечує основу для поведінки в кіберпросторі, яка проводить межу між тим, що прийнятно, а що ні. Для запобігання та припинення незаконної діяльності необхідні відповідні закони та правила. Багато ССВ консультують організації щодо визначення законної поведінки та створення правового середовища. Створення правового середовища передбачає створення законодавчої бази як основи розмежування законного та незаконного.

Для тих хакерів, які щоденно здійснюють небезпечні кібератаки на ворогів і займаються багхантингом з чітким планом покращення та зміцнення кібербезпеки України в умовах воєнного часу, щоб повністю уникнути невирішених проблем із послугами правоохоронних органів, це необхідно бути повністю готовими довести, що їх діяльність відповідає інтересам.

На думку І.Р. Мальцевої, Ю. О. Черниш, Р.М. Штонди доцільно визначено, що «мега ефективна та кваліфікована протидія загрозам національній безпеці у кіберсфері стає реальною тільки за певної умови щодо комплексного використання всього арсеналу правових засобів для найкращого забезпечення кібербезпеки. Це стосується пунктів, які діють за всіма структурованими елементами державного управління та на всіх етапах обігу інформації. Можемо сміливо стверджувати, що найкращий ефект полягає у повній взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки України».

Цього можливо досягнути шляхом використання цілісних та дієвих системних механізмів, адміністративно-правових методик та різноманітних засобів, завдяки яким здійснюються реалізації державної політики у сфері повного забезпечення кібербезпеки, як складових елементу національної безпеки України» (Мальцева, Черниш, Штонда, 2022).

Отже, державні органи, державні організації разом з українськими компаніями з кібербезпеки та найважливішими світовими виробниками рішень впровадили ешелонний кіберзахист нашої держави та бізнесу загалом. Тим не менш, необхідно продовжувати докладати зусиль, аналізувати ситуації та шукати рішення.

Література

- Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d37e1715-7526-4626-9cde-26d1f6982c17>
- Бубнов, Д. В., Гусейнова, К. С. (2022). Актуальні проблеми кібербезпеки у сучасному світі. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) Одеса : Видавничий дім, 758-761.
- Війна росії проти України почалася з кібернападу на супутники. за годину до вторгнення були знищені «десятки тисяч» терміналів Viasat-itc.ua. *ІТС.ua*. URL: <https://itc.ua/ua/novini/vijna-rosiyi-proti-ukrayini-pochalasya-z-kibernapadu-na-suputniki-za-godinu-do-vtorgnennya-buli-znishheni-desyatki-tisyach-terminaliv-viasat/>
- Комітет з питань цифрової трансформації інформує як посилити кіберзахист підприємствам та установам. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221800.html>
- Котух, Є. В. (2020). Формування систем кібербезпеки в органах публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/32.pdf
- Мальцева, І.Р., Черниш, Ю.О., Штонда, Р.М. (2022). Аналіз деяких кіберзагроз в умовах війни. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*, 4(16). URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/362/300>
- Нікулеску, Д. (2019). Кібербезпека: вразливі моменти. *Юридична газета online*. URL: <http://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbezpeka-vrazlyvi-momenti.htmlc>.
- О. Турчинов: Національний координаційний центр кібербезпеки повинен мобілізувати весь наявний потенціал для забезпечення надійного кіберзахисту країни. *Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2528.html?PRINT>
- CISA's Role in Cybersecurity. URL: <https://www.cisa.gov/cybersecurity>
- Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy (2016). 1st ed. Edition Palgrave Macmillan

References

- Borotba z kiberzlochynnistiu v umovakh dii voiennoho stanu [Fighting cybercrime under martial law]. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d37e1715-7526-4626-9cde-26d1f6982c17> [in Ukrainian].
- Bubnov, D. V., Huseinova, K. S. (2022). Aktualni problemy kiberbezpeky u suchasnomu sviti [Actual problems of cyber security in the modern world]. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia»* (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava) [The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century" (to the 25th anniversary of the National University "Odessa Law Academy" and the 175th anniversary of the Odessa School of Law)]. Odessa : Vydavnychiy dim, 758-761. [in Ukrainian].
- Viina rosii proty Ukrainy pochalasia z kibernapadu na suputnyky. za hodynu do vtorhnennia buly znyshcheni «desiatky tysiach» terminaliv Viasat-itc.ua [Russias war against Ukraine began with a cyberattack on satellites. an hour before the invasion, "tens of thousands" of Viasat-itc.ua terminals were destroyed]. *ІТС.ua*. URL: <https://itc.ua/ua/novini/vijna-rosiyi-proti-ukrayini-pochalasya-z-kibernapadu-na-suputniki-za-godinu-do-vtorgnennya-buli-znishheni-desyatki-tisyach-terminaliv-viasat/> [in Ukrainian].
- Komitet z pytan tsyfrovoi transformatsii informuie yak posylyty kiberzakhyst pidprijemstvam ta ustanovam [The Committee on Digital Transformation informs enterprises and institutions how to strengthen cyber protection]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221800.html> [in Ukrainian].
- Kotukh, Ye. V. (2020). Formuvannia system kiberbezpeky v orhanakh publichnoi vlady [Formation of cyber security systems in public authorities]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/32.pdf [in Ukrainian].
- Maltseva, I.R., Chernysh, Yu.O., Shtonda, R.M. (2022). Analiz deiakykh kiberzahroz v umovakh viiny [Analysis of some cyber threats in the conditions of war]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika* [Cyber security: education, science, technology], 4(16). URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/362/300> [in Ukrainian].
- Nikulesku, D. (2019). Kiberbezpeka: vrazlyvi momenty [Cyber security: vulnerable points]. *Yurydychna hazeta online* [Legal newspaper online]. URL: <http://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbezpeka-vrazlyvi-momenti.htmls>. [in Ukrainian].
- О. Турчинов: Natsionalnyi koordynatsiynyi tsentr kiberbezpeky povynen mobilizuvaty ves naiavnyi potentsial dlia zabezpechennia nadiinoho kiberzakhystu krainy [O. Turchynov: The National Cyber Security Coordination Center must mobilize all available potential to ensure reliable cyber protection of the country].

Ofitsiynyi sait Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Official website of the National Security and Defense Council of Ukraine]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2528.html?PRINT> [in Ukrainian].

CISA's Role in Cybersecurity. URL: <https://www.cisa.gov/cybersecurity> [in English].

Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy (2016). 1st ed. Edition Palgrave Macmillan. in English].

Анотація

Козьмініх А. В., Прохоренко А. М. Загальна характеристика особливостей та проблем кібербезпеки в сучасній Україні. – Стаття.

В статті охарактеризовано особливості та проблеми кібербезпеки в сучасній Україні. Визначено, що «мега ефективна та кваліфікована протидія загрозам національній безпеці у кіберсфері стає реальною тільки за певної умови щодо комплексного використання всього арсеналу правових засобів для найкращого забезпечення кібербезпеки. Це стосується пунктів, які діють за всіма структурованими елементами державного управління та на всіх етапах обігу інформації. Можемо сміливо стверджувати, що найкращий ефект полягає у повній взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки України. Завжди потрібно пам'ятати про систему безпеки, яка залежить конкретно і абсолютно точно від кожного співробітника. Хакери можуть знищити компанію або створити її через співробітників різних компаній і викрасти їхні дані. Є особлива небезпека – військова, як і всі сили. Ця категорія людей повинна повністю звикнути до кіберпростору і прийняти його як норму повсякденного життя, щоб не мати серйозних наслідків

Доведено, що можливо досягнути шляхом використання цілісних та дієвих системних механізмів, адміністративно-правових методик та різноманітних засобів, завдяки яким здійснюються реалізації державної політики у сфері повного забезпечення кібербезпеки, як складових елементу національної безпеки України». Зазначено, що оскільки інформаційні технології все більше інтегруються в роботу фізичної інфраструктури, зростає ризик широкомасштабних або серйозних подій, які можуть завдати шкоди або порушити роботу послуг, від яких залежить економіка та повсякденне життя мільйонів американців. У світлі ризиків і потенційних наслідків кібернетичних подій існують окремі інститути, що зміцнюють безпеку та стійкість кіберпростору, що є важливою місією внутрішньої безпеки України.

Ключові слова: кібербезпека, політика кібербезпеки, Європейський Союз, кіберпростір, кіберзлочин, кіберзагрози.

Summary

Kozminykh A. V., Prokhorenko A. M. General characteristics of the features and problems of cyber security in modern Ukraine. – Article.

The article describes the peculiarities and problems of cyber security in modern Ukraine. It was determined that "a mega-effective and qualified countermeasure against threats to national security in the cyber sphere becomes real only under certain conditions regarding the comprehensive use of the entire arsenal of legal means to best ensure cyber security. This applies to items that apply to all structured elements of state administration and at all stages of information flow. We can safely say that the best effect is the full cooperation of the subjects of Ukraine's cyber security. Always remember about the security system, which depends specifically and absolutely precisely on each employee. Hackers can destroy a company or create it through employees of different companies and steal their data. There is a special danger – military, like all forces. This category of people should fully get used to cyberspace and accept it as the norm of everyday life, so as not to have serious consequences

It has been proven that it is possible to achieve through the use of integral and effective system mechanisms, administrative and legal methods and various means, thanks to which state policy is implemented in the field of full cyber security, as a component of the national security of Ukraine." It noted that as information technology becomes increasingly integrated into the operation of physical infrastructure, the risk of large-scale or severe events that could damage or disrupt services on which the economy and daily lives of millions of Americans depend increases. In light of the risks and potential consequences of cyber events, there are separate institutions that strengthen the security and stability of cyberspace, which is an important mission of Ukraine's internal security.

Key words: cybersecurity, cybersecurity policy, European Union, cyberspace, cybercrime, cyber threats.

І. М. Милосердна

orcid.org/0000-0003-2083-9500

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Т. М. Краснопольська

orcid.org/0000-0001-5936-5889

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕС ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЦІ: МЕЖІ ПІЗНАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства, прискорення інформаційних потоків, трансформування глибинної структури інформації, посилення ролі соціальних медіа, які спрямовані на об'єднання громадян, суспільно-політичних груп та держави, поширенням та впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в різних сферах життєдіяльності, в тому числі й в політичній, все більшої актуальності набуває вивчення процесу цифровізації політики, його особливостей.

Процес цифровізації трансформує суспільство, економічну, політичну, правову сферу, встановлює новий вимір відносин, а тому постає завдання дослідження сутності та визначення впливу цифровізації в цілому, а головним чином у політичному житті. Сучасне громадянське суспільство наполягає на розбудові відкритих, прозорих відносин з державою, відкритого доступу до інформації, можливості прийняття участі у розробленні та прийнятті політичних рішень і саме в цих умовах все більшої ролі набуває процес цифровізації політики.

Впровадження цифровізації в політиці сприятиме формуванню ефективного політичного управління, досягнення кращих результатів для громадян та для розбудови демократичної держави.

Метою статті є аналіз уявлень щодо феномену «цифровізація» та визначення сутності та особливостей процесу цифровізації в політиці в сучасних умовах.

«Цифровізація» – це термін, який отримав широке застосування в різних сферах життєдіяльності, проте в сучасній науці не існує його чіткого визначення. Згідно із визначенням, поданому у «Oxford Learner's Dictionaries» «цифровізація це процес перетворення даних у цифрову форму, яка може бути легко прочитана та оброблена комп'ютером» (Oxford Learner's Dictionaries). Широке визначення поняття «цифровізація» було сформовано Р. Катцом (Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань торгівлі та розвитку), за яким воно визначається як «соціальна трансформація, яка викликана масовим застосуванням цифрових технологій для створення, оброблення, обміну та передачі інформації» (Katz, 2015).

Згідно із Ніколасом Негропonte, цифровізація буде «визначати те, що ми бачимо та чуємо... змінить природу засобів масової інформації від процесу підштовхування бітів до людей, до процесу, які дозволятимуть людям (або їх комп'ютерам) підштовхувати їх» (Negoronte, 1995). Він також зазначає, що чотири потужні якості цифрового світу невблаганно вестимуть до тріумфу: децентралізація, глобалізація, гармонізація, розширення можливостей.

На думку Д. Тапскотта нові технології виступають способом створення та продажу різних продуктів та послуг, формування нової структури підприємства, які перетворюються на широкомасштабний цифровий реінжиніринг підприємства (Tapscott, 1994).

Запропоновані визначення свідчать, що процес цифровізації характеризується спрямованістю на суспільство, на покращення його становища, розбудови в умовах впровадження

цифрових технологій. Поширення мегатренду цифровізації відбувається й в політичному вимірі, яке проявляється у застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій в політичному процесі, державному управлінні та політичній комунікації.

Слід зазначити, що якщо цифровізація політики в теоретичному аспекті представляє собою новий напрямок дослідження, то в практичному плані вона не є раптовим явищем. Так, ще Е.Тоффлер у роботі «Третя хвиля» зазначає, що прискорена зміна суспільства призводить до ускладнення системи уряду. В умовах третьої хвилі інформатизації «формується нова система розподілу влади, в якій нація як така втрапить своє значення, проте більш важливу роль набудуть інші інститути – від транснаціональних корпорацій до місцевих органів влади» (Toffler, 1980). Фактично процес інформатизації в політиці можна спостерігати з формуванням ідей про електронну демократію. Основою електронної демократії є участь громадян у здійсненні влади таким чином, щоб широка громадськість могла ефективно впливати на прийняття політичних рішень (Freeman, 2013). Електронна демократія «включає розширення участі, оновлення комунікаційної взаємодії, оптимізацію управлінських механізмів, оперативність реагування, гнучкість регулювання» (Кормич & Кормич, 2022, с. 5).

Прояв процесу цифровізації в політиці можна спостерігати в тому, що політичні суб'єкти спочатку виступали як пасивні учасники, які для отримання актуальної та широкої інформації використовували нові канали інформації (в т.ч. Інтернет), а з часом вони почали використовувати нові ІКТ для досягнення своїх цілей, наприклад, через створення власних веб-сайтів. Веб-сайти, перш за все, стали новою платформою передвиборчих кампаній, за їх допомогою політики не тільки висвітлювали свої політичні ідеї, програми політичних партій, а здійснювали й більш агресивну передвиборчу кампанію, як відповідь своїм опонентам. Наступним кроком поширення застосування нових технологій можна вважати прихід суб'єктів політики в нове комунікаційне середовище – соціальні мережі та додатки («apps») Twitter, Facebook, Snapchat, Periscope, які спочатку використовувалися більшою мірою як нова, додаткова площадка передвиборчої кампанії, а сьогодні в соціальних мережах наявні сторінки не тільки політиків, політичних партій але й державних установ. Слід також підкреслити, що в умовах процесу цифровізації в політиці соціальні мережі підсилюють наш голос, вони дають можливість й відокремити певних осіб від дискусії, якщо вони відстоюють іншу думку, але в даному випадку це сприяє поглибленню політичної поляризації (Kormych & Kormych, 2019). Платформи соціальних мереж відстежують та керують контентом через алгоритмічне сортування інформації, що також впливає на розвиток демократичного процесу.

Але слід зазначити, що потенціал онлайн-платформ у формуванні публічної сфери залежить не лише від технологій, а й від політичної культури суспільства (McChesney, 1995). В цілому, можна погодитися з тим, що розвиток Web 2.0 сприяв оживленню розвитку соціальних медіа, створював нові можливості для двосторонньої взаємодії, створення онлайн-платформ для висловлення суспільної думки та суспільних обговорень. Фактично Web 2.0 виступило як демократизація цифрових технологій, а ідеальним демократичним процесом є процес за участю всіх зацікавлених сторін. Можна говорити, що Інтернет виступає додатковим інструментом, який підвищує рівень політичної участі громадян, він певною мірою впливає на політичну поведінку громадян, але останнє відбувається за умови, якщо громадянин застосовує свої знання, отримані з Інтернету, у політичну діяльність.

Але, слід враховувати й той факт, що в умовах політичної кризи, веб сам по собі не може стати її вирішенням. Незважаючи на відкриту, вільну та горизонтальну комунікацію, бар'єри між плітками, фальшивою і цінною політичною інформацією стають дедалі більш розмитими. Як наслідок: політикам стає дедалі важче покладатися на інформаційні інструменти (Castells, 2001).

Ще одним проявом трансформації політики під впливом процесу цифровізації можна вважати створення електронного уряду (e-government), який представляє собою «більше, ніж просто впровадження ІКТ систем, які б трансформували уряд до надання послуг в режимі онлайн, а це повна реорганізація державного сектору за допомогою використання ІКТ (Hunnius, Schuppan, 2013).

У. Лофстедт зазначає, що електронний уряд концептуалізується через різні поняття: управління та організація, електронна демократія (e-democracy), взаємодія, електронна безпека (e-security), електронні послуги (e-services).

Сьогодні громадяни не тільки надають перевагу цифровим послугам і взаємодії з органами влади, але мають можливість через цифрові послуги більше залучатися у роботу уряду. Але як зазначають Б. Коридон, В. Ганесан та М. Лундквіст переведення уряду на цифрові технології потребує уваги до двох основних аспектів. Перше - це основні можливості які уряди використовують для взаємодії з громадянами та бізнесу та виконання своєї роботи: методи та інструменти, які вони використовують для надання послуг, процеси, які вони впроваджують, їхній підхід до прийняття рішень, а також обмін і публікація корисних даних. По-друге, організаційні чинники, які підтримують уряди в забезпеченні цих можливостей: стратегія, управління та організація, лідерство, таланти і культура, технології (експонат).

Можна також погодитися з М. Бакус, що в умовах поширення процесу цифровізації в політиці застосування e-government є вузьким, а більше можливостей надається у функціонуванні електронного урядування (e-governance), яке є ширшим за обсягом і охоплює регулювання, прозорість операцій та контроль як з боку громадян, так і з боку урядів. Крім цього, електронне урядування спрямоване на постійне вдосконалення послуг, участь зацікавлених сторін у формуванні політики та прийнятті рішень з використанням ІКТ та пов'язаних з ними каналів для кращого управління (Backus, 2001).

Варто зазначити, що електронне урядування складається з трьох компонентів, які є дуже важливими для громадян: електронне адміністрування, яке спрямоване на покращення урядових процесів; електронні громадяни та електронні послуги; електронне суспільство, яке покликано для налагодження взаємодії з громадянським суспільством та всередині нього.

Фактором, який сприяв поширенню ідей щодо впровадження як електронного уряду, так й електронного урядування був розвиток Web 2.0, який, як зазначалося, забезпечує двосторонню комунікацію, а також створює широкі перспективи. Так громадяни отримують можливість прийняття участі в онлайн-ових урядових пропозиціях через Really Simple Syndication (RSS) подкасти, блоги, чати та інші додатки, які покращують послуги електронного уряду.

В умовах трансформації політики під впливом ІКТ разом з формуванням електронної демократії, електронного уряду та електронного урядування відбувається формування цифрової бюрократії, яка передбачає створення та впровадження нових алгоритмів взаємодії суб'єкта та об'єкта політико-управлінської діяльності. В таких умовах цифрова бюрократія певною мірою може сприяти зниженню впливу неефективних реформ в різних сферах життєдіяльності. Так, в Україні для посилення взаємодії та розвитку відносин держава-громадянин, в умовах діджиталізації та онлайн можливостей, відбувається формування онлайн-простору через законодавчу ініціативу «Держава в смартфоні» та «Держава і Я» (ДіЯ). Слід зазначити, що Україна обрала курс на входження до загальносвітового інформаційного простору, побудову інформаційного суспільства, розвиток електронної демократії. Так згідно із Концепції розвитку електронної демократії в Україні від 2017 р. «основною метою є формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами» (Про схвалення концепції розвитку електронної демократії в Україні, 2017).

Але тут необхідно пам'ятати про можливі ризики: загрози кібербезпеці, збереження персональних даних та державної таємниці. В цілому можна говорити про існування та необхідність дотримання декількох принципам, які сприятимуть створенню урядами технологічних систем стійкішими. По-перше, непрактично захищати технологічні системи від кожного можливого злону. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій кожен день виникають нові загрози, вирішення яких потребують значних затрат, а урядам в таких умовах необхідно визначити важливість кожного зі своїх інформаційних активів і встановити конкретні цілі для їх захисту. З урахуванням цих цілей уряди можуть розробити і впровадити засоби

контролю для своїх операцій та технологічні системи, які дадуть їм змогу досягти своїх цілей кібербезпеки з прийнятними витратами. Це зазвичай означає виділення додаткових ресурсів на захист найбільш чутливої та цінної інформації.

Другий принцип полягає у приділенні уваги компромісам між цілями кібербезпеки, засобами, доступними для заходів безпеки, і, що менш очевидно, готовності державних відомств адаптуватися до нових вимог безпеки. Необхідність у нових засобах захисту вказує на третій принцип ефективної кібербезпеки для уряду: обмін знаннями та співпраця з приватним сектором можуть зробити плани кібербезпеки ефективнішими та більш практичними. Обмінюючись тим, що вони дізнаються про кіберзагрози, а також про заходи безпеки і заходи у відповідь, а також співпрацюючи в розробці своїх планів безпеки, коли це має сенс, державні та організації приватного сектору можуть краще захищати себе від ризиків, з якими вони стикаються разом, і тим самим захищаючи інтереси своїх клієнтів (Corydon, Ganesan, Lundqvist, 2016).

В умовах процесу цифровізації політики можна говорити ще про такі форми електронної взаємодії: електронні консультації, в межах яких думки громадян вважаються важливими і є двостороннім процесом з різних питань за участю Уряду та зацікавлених сторін; електронна участь входить до підгрупи е-демократії та під загальну парасольку е-консультацій та електронного урядування. І до е-участі відносяться громадяни, які активно залучаються до формування політики, визначаючи її зміст та процесуальних аспектів; формування політики, тобто мова йде про процес вироблення політики, який включає підготовку, реалізацію та оцінку і являє собою цикл діяльності, результати якої використовуються при формуванні порядку денного та розробки політики. (OECD, 2003).

Новою формою політичної участі в умовах трансформації політики під впливом ІКТ можна вважати урядовий краудсорсинг (crowdsourcing: crowd – «натовп» та sourcing – «використання ресурсів»). Краудсорсинг можна визначити як «дія, за якої організація бере на себе функцію, яку колись виконувала власними співробітниками організації, та передає її на аутсорсинг людям за межі організації (натовпу) через відкритий онлайн-запит (Howe, 2006). Фактично краудсорсинг сприяє вирішенню як постійних, так й нових, питань та проблем, які неможливо вирішити традиційними бюрократичними засобами.

Краудсорсингові платформи «можуть розширити можливості громадян, створити легітимність уряду перед народом та підвищити ефективність державних послуг та товарів» (Liu, 2017). Слід також взяти до уваги, що оскільки краудсорсинг може бути здійснений з використанням соціальних мереж та співтовариств через Інтернет, то це дозволяє йому долати час та простір як фактори, які його обмежують, а також й витрати, які мають державні установи, в умовах вирішення суспільно-політичних проблем. Але необхідно зазначити, що краудсорсинг не обмежується лише високорозвинутими державами, для яких характерним є високий рівень розвитку ІКТ. Його впровадження можна спостерігати й в державах, що розвиваються у формах народних консультацій, координації зусиль щодо надання допомоги в контексті стихійних лих та громадянських війн, моніторингу порушення прав людини, моніторингу виборів, створення петицій, висування законодавчих ініціатив, участі у попередженні та протидії корупції та інше.

Отже, публічні обговорення щодо отримання ідей та пропозицій об'єднуються на спеціальних платформах в Інтернет-просторі та сприяють коректуванню пріоритетів в сфері державного управління, що дозволяє здійснювати ефективний розподіл ресурсами та формування «банку ідей», які в подальшому можуть бути реалізовані. Основними учасниками краудсорсингу виступають недержавні утворення: суспільно-політичні об'єднання, бізнес-асоціації, благодійні фонди.

Певний досвід застосування краудсорсингових платформ належить США та країнам ЄС. В США розвиток краудсорсингу відбувається через співпрацю влади та суспільства для вирішення актуальних завдань, зосереджуючи увагу на конкуренції ідей для обрання більш ефективного рішення на базі платформи Challenge.gov (<https://www.challenge.gov>). Ще однією платформою краудсорсингу в США є We the People (<https://constitutioncenter.org/the-constitution/preamble>), яка сприяє безпосередній взаємодії громадян з президентом, для розміщення звернень до нього, тобто для забезпечення права на створення петицій.

В Великобританії функціонування краудсорсингу визначають роботою соціальної мережі Jolitics, яка виступає як онлайн-платформа парламенту та дає можливість громадянам та групам інтересів ініціювати законодавчі ініціативи. Також для розміщення петицій урядом держави було створення порталу Number 10 (<https://www.gov.uk/government/organisations/prime-ministers-office-10-downing-street>), на якому можна висувати альтернативи ідеї щодо актуальних питань, з метою організації ефективної взаємодії з опозицією із застосуванням Інтернету.

У Польщі реалізація краудсорсингу відбувається на базі платформи «Dobre pomysły» (<https://www.dobrepomysly.org>), яка надає можливість здійснювати громадський моніторинг надання послуг державними органами, інститутами громадянського суспільства з постійним, періодичним чи одиничним спостереженням за якістю надання адміністративних послуг з метою покращення їх надання.

В Україні розвиток краудсорсингу відбувається більшою мірою на місцевому рівні та з метою модернізації, громадської експертизи:

– Проект «Розумне місто» виступає як інструмент розвитку взаємодії та співробітництва між владою, громадянами та бізнесом;

– Громадянська платформа «Нова країна» (<https://novakraina.org>), яка започаткована в багатьох містах України з метою залучити громадян до процесів формування місцевої політики та розвитку власної громади.

Проте існує й певна загроза масового краудсорсингу, він може перевантажити уряди, обмежуючи їхню здатність справедливо та вдумливо розглядати ідеї. Якщо це так, то це може призвести до ще більшого відчуження громадян від політичних інститутів, ніж зараз. Щоб запобігти цьому, необхідно, щоб очікування від процесу були чітко сформульовані та дотримувалися установами, які їх реалізують. Крім того, зростання процесу цифровізації демократичних процесів може зменшити відносну силу політичних голосів деяких громадян. Так, літні громадяни та ті, хто не має вільного доступу до Інтернету, можуть бути обмежені в можливості брати участь у даному процесі. І тут виникає ще одна проблема в межах трансформації політики під впливом ІКТ: поява та розвиток цифрової нерівності, тобто наявності або доступу до цифрових медіа. Припущення щодо наявності такого розриву вже виступає фактом, який необхідно подолати.

Таким чином, в умовах зростання ролі ІКТ в сучасному житті та процесу цифровізації політики відбувається трансформація політичних інститутів, з'являються та стрімко розширюються нові можливості політичної участі громадян та їх взаємодії з владою. Темпи та складність процесу цифровізації в політиці можуть розмивати та ускладнювати межі між державним та приватним секторами. Трансформація політики в умовах цифровізації представляє собою інтеграцію цифрових технологій, які змінюють методи роботи та надання нових можливостей громадянам та зацікавленим групам: швидкі темпи інформованості щодо діяльності органів влади, участь у відкритих обговореннях актуальних питань, електронні консультації та електронна участь, які підтримуються державою через створення співробітництва в межах інформаційного простору.

Література

Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації від 8 листопада 2017 р. № 797-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text>

Backus M. E-governance and developing countries: introduction and example. Research report № 3. 2001. URL: <https://bibalex.org/baifa/Attachment/Documents/119334.pdf>

Castells M. The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford University Press. 2001.

Corydon Bjarne, Ganesan Vidhya, Lundqvist Martin. Digital by default: A guide to transforming government. 2016. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/public%20and%20social%20sector/our%20insights/transforming%20government%20through%20digitization/digital-by-default-a-guide-to-transforming-government-final.pdf>

Digitalization. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=Digitalization>

- Freeman J. Local e-government and citizen participation: Case studies from Australia and Italy. *E-Government Success Around the World: Cases, Empirical Studies, and Practical Recommendations*. Hershey, Pennsylvania: IGI Global. 2013. URL : https://dro.deakin.edu.au/articles/chapter/Local_e-government_and_citizen_participation_case_studies_from_Australia_and_Italy/20908777
- Howe J. The Rise of Crowdsourcing. *Wired Magazine* 14. 2006. URL : <https://www.wired.com/2006/06/crowds/>
- Hunnius S., Schuppan T. Competency Requirements for Transformational E-Government. *46th Hawaii International Conference on System Sciences*. 2013. p. 1664-1673. URL : <https://www.computer.org/csdl/proceedings-article/hicss/2013/4892b664/12OmNy50g8S>
- Katz Raúl L. The Transformative Economic Impact of Digital Technology. The United Nations commission on science and technology for development. *18th SESSION 4–8 May 2015*. Geneva. URL : https://unctad.org/system/files/non-official-document/ecn162015p09_Katz_en.pdf
- Kormych L., Kormych A. E-democracy and enhancing public administration in Ukraine: the issues of transition. In *State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. pp. 52-70. <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>
- Кормич Л.І., Кормич А.І. Вдосконалення публічного управління в Україні в контексті діджиталізації: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми політики*, 2022. № 69, С. 5–12. <http://dx.doi.org/10.32837/app.v0i69.1295>
- Liu Helen K. Crowdsourcing Government: Lessons from Multiple Disciplines. *Public administration review*. 2017. Vol. 77. Is.5. p 656-667. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/puar.12808>
- Löfstedt U. E-government-assessment of current research and some proposals for future directions *International Journal of Public Information Systems*. 2005. vol. 1, no. 1. p. 39-52. URL : <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A2049&dswid=-3309>
- McChesney R. The Internet and US Communication Policy-Making in Historical and Critical Perspective. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 1995. Vol. 1(4). URL: <https://academic.oup.com/jcmc/article/1/4/JCMC142/4584372>, pp. 105- 106
- Negroponte N. Being Digital. NY : Knopf. 1995. URL : <https://static1.squarespace.com/static/57b0be1c579fb3136382b62d/t/57c8e7c837c5815308cb06a9/1472784328248/Negroponte-N.-Being-Digital.pdf>
- OECD. Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement. France. Paris. 2003. URL : <http://www.oecd.org/gov/digital-government/35176328.pdf>
- Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence. NY : McGraw-Hill. 1994.
- Toffler A. The Third Wave New York : WILLIAM MORROW AND COMPANY, INC. 1980. URL : https://ia801301.us.archive.org/26/items/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler.pdf

References

- Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii vid 8 lystopada 2017 r. № 797-p URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text> [in Ukrainian].
- Backus M. (2001) E-governance and developing countries: introduction and example. Research report № 3. URL: <https://bibalex.org/baifa/Attachment/Documents/119334.pdf> [in English].
- Castells M. (2001). The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford University Press. [in English].
- Corydon Bjarne, Ganesan Vidhya, Lundqvist Martin (2016) Digital by default: A guide to transforming government. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/public%20and%20social%20sector/our%20insights/transforming%20government%20through%20digitization/digital-by-default-a-guide-to-transforming-government-final.pdf> [in English].
- Digitalization. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=Digitalization> [in English].
- Freeman J. (2013) Local e-government and citizen participation: Case studies from Australia and Italy. *E-Government Success Around the World: Cases, Empirical Studies, and Practical Recommendations*. Hershey, Pennsylvania: IGI Global. URL: https://dro.deakin.edu.au/articles/chapter/Local_e-government_and_citizen_participation_case_studies_from_Australia_and_Italy/20908777 [in English].
- Howe J. The Rise of Crowdsourcing. *Wired Magazine* 14. 2006. URL: <https://www.wired.com/2006/06/crowds/> [in English].
- Hunnius S., Schuppan T. Competency Requirements for Transformational E-Government. *46th Hawaii International Conference on System Sciences*. 2013. p. 1664-1673. URL: <https://www.computer.org/csdl/proceedings-article/hicss/2013/4892b664/12OmNy50g8S> [in English].

- Katz Raúl L. The Transformative Economic Impact of Digital Technology. The United Nations commission on science and technology for development. 18th SESSION 4–8 May 2015. Geneva. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/ecn162015p09_Katz_en.pdf [in English].
- Kormych L., Kormych A. (2019) E-democracy and enhancing public administration in Ukraine: the issues of transition. In *State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, pp. 52-70. <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>
- Kormych L., Kormych A. (2022) Improvement of public administration in Ukraine in the context of digitalization: theoretical aspect. *Aktualni problemy polityky*, no. 69, pp. 5–12. <http://dx.doi.org/10.32837/app.v0i69.1295>
- Liu Helen K. Crowdsourcing Government: Lessons from Multiple Disciplines. *Public administration review*. 2017. Vol. 77. Is.5. p 656-667. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/puar.12808> [in English].
- Löfstedt U. E-government-assessment of current research and some proposals for future directions *International Journal of Public Information Systems*. 2005. vol. 1, no. 1. p. 39-52. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A2049&dswid=-3309> [in English].
- McChesney R. The Internet and US Communication Policy-Making in Historical and Critical Perspective. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 1995. Vol. 1(4). URL: <https://academic.oup.com/jcmc/article/1/4/JCMC142/4584372>, pp. 105- 106 [in English].
- Negroponte N. (1995) *Being Digital*. NY: Knopf. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57b0be1c579fb3136382b62d/t/57c8e7c837c5815308cb06a9/1472784328248/Negroponte-N.-Being-Digital.pdf> [in English].
- OECD (2003). *Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement*. France. Paris. URL: <http://www.oecd.org/gov/digital-government/35176328.pdf> [in English].
- Tapscott D. (1994) *The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence*. NY: McGraw-Hill. [in English].
- Toffler A. (1980) *The Third Wave* New York: WILLIAM MORROW AND COMPANY, INC. URL: https://ia801301.us.archive.org/26/items/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler.pdf [in English].

Анотація

Миросердна І. М., Краснопольська Т. М. Процес цифровізації в політиці: межі пізнання та особливості трансформації. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу уявлень щодо феномену «цифровізація» та визначення сутності та особливостей процесу цифровізації в політиці. Встановлено, що процес цифровізації в політиці можна спостерігати з формуванням ідей про електронну демократію. Використання методів електронної демократії сприяють укріпленню віри до державних інститутів та приближення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Встановлено, що технології Web 2.0 виступили як демократизація цифрових технологій, а ідеальним демократичним процесом є процес за участю всіх зацікавлених сторін. Web 2.0 створював нові можливості для двосторонньої взаємодії через онлайн-платформи для висловлення суспільної думки та суспільних обговорень. Кроком поширення застосування ІКТ можна вважати прихід суб'єктів політики в нове комунікаційне середовище – соціальні мережі та додатки («apps») Twitter, Facebook, Snapchat, Periscope, які спочатку використовувалися як додатковий майданчик передвиборчої кампанії. Сьогодні в соціальних мережах представлені сторінки не тільки політиків, політичних партій, але й державних установ як платформа їх співробітництва з громадянами в межах інформаційного простору. У статті зазначається, що проявом трансформації політики в умовах процесу цифровізації є створення електронного уряду (e-government), електронного урядування (e-governance), цифрової бюрократії, електронних консультації, електронної участі. В статті визначено, що новою формою політичної участі під впливом ІКТ можна вважати урядовий краудсорсинг, який сприяє вирішенню як питань та проблем, які неможливо вирішити традиційними бюрократичними засобами. Встановлено, що впровадження краудсорсингу можна спостерігати у формах народних консультацій, моніторингу порушення прав людини, моніторингу виборів, створення петицій, участі у попередженні та протидії корупції та інше.

Ключові слова: цифровізація, електронна демократія, електронний уряд, електронне урядування, цифрова бюрократія, електронна участь, краудсорсинг.

Summary

Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M. **The process of digitalization in politics: the limits of knowledge and features of transformation.** – Article.

The article is devoted to the analysis of ideas about the phenomenon of «digitalization» and the definition of the essence and features of the digitalization process in politics. It is established that the process of digitalization in politics can be observed with the formation of ideas about e-democracy. The use of e-democracy methods helps to strengthen faith in state institutions and bring citizens closer to the political decision-making process. It has been established that Web 2.0 technologies have acted as a democratization of digital technologies, and the ideal democratic process is a process involving all stakeholders. Web 2.0 created new opportunities for two-way interaction through online platforms for expressing public opinion and public debate. A step in the spread of the use of ICTs can be considered the arrival of political actors in a new communication environment - social networks and applications ("apps") Twitter, Facebook, Snapchat, Periscope, which were initially used as an additional platform for the election campaign. Today, social networks present pages not only of politicians, political parties, but also of state institutions as a platform for their cooperation with citizens within the information space. The article notes that the manifestation of policy transformation in the context of the digitalization process is the creation of electronic government (e-government), e-governance, digital bureaucracy, electronic consultations, electronic participation. The article identifies that government crowdsourcing can be considered a new form of political participation under the influence of ICT, which contributes to solving issues and problems that cannot be solved by traditional bureaucratic means. It is established that the implementation of crowdsourcing can be observed in the forms of popular consultations, monitoring of human rights violations, election monitoring, petitioning, participation in preventing and combating corruption, etc.

Key words: digitalization, e-government, e-governance, digital bureaucracy, e-participation, crowdsourcing.

К. В. Савон

orcid.org/0000-0001-5624-7262

аспірантка кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Інформаційна епоха змінила роль громадянського суспільства, неминуче утворивши нові поняття та процеси. З огляду на суспільно-політичні реалії, можливим є дослідження ролі громадянського суспільства у розбудові електронної держави. Електронна демократія, електронна держава, електронний уряд – достатньо нові поняття, які досліджували такі вчені як: Л. І. Кормич, А. І. Кормич та інші. Дослідження громадянського суспільства були проаналізовані в працях П. Адман, Л. Рехвіашвілі, Й. Шостек, Д. Орлової, А. Славицької, Н. Білак, І. Козій. Варто зазначити, що ці процеси вивчаються вченими з огляду на національну площину, так як політична практика часто вносить свої корективи.

Слід розглянути різницю між такими поняттями як «відкритий уряд» та «електронний уряд», для більш чіткого розуміння тематики дослідження. Відкритий уряд тяжіє до культури управління (INTERLINK EU Project). Відкритий уряд може використовувати і традиційні форми комунікації між громадянином та представником державної влади, однак ставлячи за мету змінити відношення, образ представницького органу. Профінансований програмою Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» проект Interlink пов'язує тлумачення відкритого уряду з принципами “прозорості, підзвітності та участі, які сприяють демократії та інклюзивному зростанню” (INTERLINK EU Project). Тобто, відкритий уряд – це про зміну принципів роботи органів влади. Тоді як електронний уряд використовує надбання ІКТ і залежить від девайсів та доступу до Інтернету, надаючи державні послуги громадянам та іншим особам в новій цифровій формі. Без цифрових навичок складно досягнути переваги електронного уряду, тож багато користувачів і з даною проблематикою можуть відчувати певну “закритість” та незрозумілість процесів, що може призводити до пасивної участі цих громадян в розбудові електронної демократії в державі. В обох процесах роль громадянського суспільства є невід’ємною, бо тільки з активною залученістю громадян та осіб, які користуються електронними послугами можлива електронна демократія. Електронний уряд та відкритий уряд мають на меті зниження корупції, укріплення іміджу держави як сервісної. Для розуміння концепції проекту INTERLINK також наводять визначення спільного виробництва (Co-Production) для тлумаченням своєї діяльності. «Спільне виробництво – це практика надання державних послуг, у якій громадяни беруть участь у створенні державної політики та послуг. Воно дуже відрізняється від традиційних моделей надання послуг, оскільки принципово змінює відносини між постачальниками послуг і користувачами; підкреслює людей як активних агентів, а не пасивних споживачів; і, значною мірою завдяки цьому альтернативному процесу, воно, як правило, призводить до кращих, більш профілактичних результатів у довгостроковій перспективі» (INTERLINK EU Project). Процес спільного виробництва – це також і про спільну відповідальність, бо залучення громадських організацій в державні процеси веде до прийняття певних політичних рішень. Коли на практиці ці процеси популярні і важливі для отримувачів послуг – це підвищує імідж держави, підіймаючи її рейтинги, а разом з цим її престижність. Разом з тим ведучи державу до електронної.

Сьогодні світ має можливість сприймати інформацію швидко, просто та зручно. Однак разом з простотою подання інформації постають певні проблеми, які описують науковці Л. І. Кормич та А. І. Кормич. До певних складнощів електронної демократії вчені відносять певні реалії, деякі з яких було проаналізовано: впровадження електронних можливостей без належної «електронної готовності», електронна демократія з формальною участю громадськості та місце отримувача послуг електронного урядування з позиції споживача (Кормич, 2022, с. 10).

Невід'ємною складовою розвинутого громадянського суспільства є самосвідомість. Адже самосвідомість рефлексує з національною ідентичністю, що також є необхідною складовою громадянського суспільства. При дослідженні електронної демократії важливо проаналізувати наскільки присутнє загальне розуміння демократії. Д. Орлова та Й. Шостек у 2021 році досліджували та порівнювали розуміння демократії та «хорошого громадянина» (good citizenship) в периферійних регіонах України. Перш за все, респонденти асоціювали демократію зі свободою, деякі асоціювали демократію з сильною економікою та соціальним захистом. «Необхідність залучення громадян до демократії була визнана більшістю фокус-груп, але відносно небагато учасників говорили про традиційно визнані форми політичної участі» (Szostek, 2022, р. 14). Тож науковці прийшли до висновку, що розуміння демократії досить утопічне та може вести до розчарувань, через незрозумілість механізмів демократії (Szostek, 2022, р. 15). Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну подібні дослідження потребують нових даних. Однак певні тенденції можуть зберігатися і зараз, а нові електронні можливості в отриманні державних послуг можуть бути новою ознакою демократії в Україні. Бо для багатьох людей сприйняття бюрократичних процесів пов'язано з радянським минулим, що автоматично пов'язується з недемократичним режимом. Проте електронне урядування не призводить до фундаментального розуміння демократії, де особлива увага приділена ролі розвинутого громадянського суспільства.

З огляду на спірність поняття, дискусії щодо «громадянського суспільства» у наукових колах тривають, але Л. Рехвіашвілі у своїй роботі надає саме таке визначення громадянського суспільства: «Громадянське суспільство стало ключовим, гегемоністським скороченням, що позначає все політичне, всі види політизованого соціального життя за межами держав і ринків» (Rekhviashvili, 2022, р. 2). Разом з тим популярності набуває поняття «політичного суспільства», особливо в аналізі Східної Європи, як виклик на те, що іноді влада сприймає певний організований опір громадян як маргіналізований і невидимий (Rekhviashvili, 2022, р. 12).

А. Славицька, Н. Білак та І. Козій через аналіз нормативної бази приходять до висновку, що інститути громадянського суспільства в Україні активізували свою діяльність починаючи з 2010 року з Постанови Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (Славицька, 2022, р. 197). Веб-платформа Європейський Простір, яка своєю діяльністю націлена на підтримку громадянського суспільства в Україні, вбачає пік початку реєстрації громадських організацій починаючи з 2012 року (Зайченко, 2018). Загалом події в Україні починаючи з 2013 року деякими аналітиками трактуються як посилення громадянського суспільства.

Позитивні тенденції у сприйнятті та залученості суспільства прослідковуються у актуальних результатах соціальних опитувань. «У порівнянні з результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи», отриманими у серпні 2021 року, станом на серпень 2022 року серед українців зріс баланс довіри до всіх державних органів та соціальних інститутів, які були включені в опитування. Виняток – низька довіра до політичних партій. Зростання суспільної довіри свідчить про високий рівень соціальної згуртованості громадян. Станом на серпень 2022 року, найбільший позитивний баланс довіри мають: ЗСУ (91%), ДСНС (82%), Національна гвардія (81%), волонтерські організації (77%), Прикордонна служба (74%), добровольчі загони (73%) та Президент України (71%). Громадським організаціям довіряє 44% респондентів, церкві 42%» (Соціологічне опитування Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова, 2022). За рік довіра до волонтерських організацій зросла майже вдвічі, тоді як довіра до громадських організацій зросла майже в 4 рази. Довіра до добровольчих загонів зросла більше ніж в 3 рази (Соціологічне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова, 2022).

Вчений П. Адман аналізуючи Швецію доходить до висновку, що «виявлено значний і позитивний вплив організаційної участі на загальну довіру» (Adman, 2020, р. 37). Адже довіра виникає через власну громадську участь, чим може слугувати сучасний приклад України. Таким чином, довіра та розуміння важливості громадянського суспільства серед громадян України зростає. В сучасних реаліях українське суспільство переживає історичний сплеск участі громадян в житті держави: волонтерство, благодійні організації, спілкування з медіа

та закордонною аудиторією, вихід на мітинги – що є підтвердженням політичної зрілості. Публічна дипломатія, яка також включає в себе цифрову, використовується зараз не тільки формальними соціальними інститутами, а також і неформальними. Науковці, практики, військові, експерти та інші задіяні громадяни дають коментарі, готують доповіді, збирають круглі столи для іноземної аудиторії, тим самим використовуючи публічну дипломатію для досягнення державних цілей. В становленні та укріпленні громадянського суспільства в Україні західні партнери завжди мали великий вплив, допомагаючи фінансуванням та консультаціями. Багато українських ініціатив, досліджень та організацій були створені завдяки міжнародним неурядовим організаціям, які діють і сьогодні.

Тож роль громадянського суспільства в Україні в контексті оцифрування буття веде до його розвитку, а разом з тим до електронної держави. Але є певні негативні аспекти, що можуть знижувати ефективність електронної взаємодії. А розуміння демократії та її відокремлення від інших режимів серед українців потребує нових досліджень.

Література

Adman P. Swedish exceptionalism? Investigating the effect of associational involvement on generalized trust with panel data. *Journal of Civil Society*. 2020. 16:1, 35-43, DOI: 10.1080/17448689.2020.1721723

INTERLINK EU Project. URL: <https://interlink-project.eu/>

Кормич Л. І., А. І. Кормич Вдосконалення публічного управління в Україні в контексті діджиталізації: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 5-12. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1295>

Rekhviashvili L. We need to talk about political society: subaltern resistances beyond civil society in Eastern Europe and Eurasia, *Central Asian Survey*, 2022. DOI: 10.1080/02634937.2022.2113033

Результати соціологічного опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 12 серпня 2022 року за грантової підтримки Університету Бремена та Міжнародного фонду «Відродження». URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

Slavytska, Antonina, Nataliia Bilak, and Iryna Kozii. "CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: DIFFERENTIATION OF PROFILE CHARACTERISTICS", *Baltic Journal of Economic Studies*, 2022. 8 (3), 197-204. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-197-204>

Szostek J. & Orlova D. Understandings of democracy and "good citizenship" in Ukraine: utopia for the people, participation in politics not required, *Post-Soviet Affairs*, 2022. DOI: 10.1080/1060586X.2022.2084280

Зайченко С. Громадянське суспільство України Цифри і факти. *Європейський простір*. 2018. URL: <https://euprostitir.org.ua/stories/133521> (дата звернення: 26.10.2022)

References

Adman P. (2020) Swedish exceptionalism? Investigating the effect of associational involvement on generalized trust with panel data, *Journal of Civil Society*, 16:1, 35-43, DOI: 10.1080/17448689.2020.1721723

INTERLINK EU Project. URL: <https://interlink-project.eu/>

Kormych L. I., A. I. Kormych (2022) Vdoskonalennja publichnogho upravlinnja v Ukrajinі v konteksti didzhytalizacij: teoretychnyj aspekt [Improvement of public administration in Ukraine in the context of digitalization: theoretical aspect], *Aktualjni problemy polityky*, Vyp. 69. S. 5-12. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1295> [in Ukrainian]

Rekhviashvili L. (2022): We need to talk about political society: subaltern resistances beyond civil society in Eastern Europe and Eurasia, *Central Asian Survey*, DOI: 10.1080/02634937.2022.2113033

Rezultaty sociologhichnogho opytuvannja, shho provodylosja Fondom «Demokratychni inicyatyvy» imeni Iljka Kucheriva razom iz sociologhichnoju sluzhboju Centru Razumkova z 5 po 12 serpnja 2022 roku za ghrantovoji pidtrymky Universytetu Bremena ta Mizhnarodnogho fondu «Vidrodzhennja». URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi> [in Ukrainian]

Slavytska, Antonina, Nataliia Bilak, and Iryna Kozii (2022) "CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: DIFFERENTIATION OF PROFILE CHARACTERISTICS", *Baltic Journal of Economic Studies* 8 (3), 197-204. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-197-204>

Szostek J. & Orlova D. (2022): Understandings of democracy and "good citizenship" in Ukraine: utopia for the people, participation in politics not required, *Post-Soviet Affairs*, DOI: 10.1080/1060586X.2022.2084280

Zajchenko S. (13.04.2018) Ghromadjansjke suspiljstvo Ukrajinjy Cyfry i fakty. [Civil society in Ukraine : figures and facts]. *Jevropejskijj prostir*. URL: <https://euprostitir.org.ua/stories/133521> (data zvernennja: 25.10.2022) [in Ukrainian]

Анотація

Савон К. В. Громадянське суспільство: національна специфіка. – Стаття.

У статті розглядається місце громадянське суспільство в Україні в контексті електронної демократії. З огляду на суспільно-політичні зміни було обрано досліджувати громадянське суспільство через цифрові процеси. Мета статті полягає у розумінні національних особливостей становлення сучасного громадянського суспільства. А також у розгляді історичних зрушень та зміни відношення до громадянського суспільства серед громадян України. Розглянуто поняття електронного уряду та відкритого уряду. Ознаки відкритого уряду, які зближують його з електронним урядом були представлені. Також були наведені спільні цілі, які зближують відкритий уряд та електронний уряд. Було надано визначення поняття «спільного виробництва», яку надав профінансований програмою Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» проєкт INTERLINK EU, для теоретичного підґрунтя дослідження. Розглянуто результати проведеного дослідження Й. Шостек та Д. Орлової, які показали загальне розуміння демократії серед периферійних регіонів України станом на 2021 рік. Результати показали, що респонденти найчастіше пов'язують демократію із свободою. А також були розкриті певні проблеми з усвідомленням участі громадян в розбудові демократичної держави. Розкрита концепція громадянського суспільства. З'ясовано, що громадянське суспільство активізувалося в Україні у 2010 році з прийняттям відповідного нормативного акту. А кількість громадських організацій у 2012 році значно зростає. Після 2013 року більшість аналітиків відзначає посилення ролі громадянського суспільства в Україні. А свіжі результати соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова, показали збільшення довіри до громадських організацій та волонтерських організацій та добровільних загонів. Рівень довіри значно збільшився, а разом з тим, були виявлені причини цього. Приклади сучасних проявів громадянського суспільства в Україні було наведено. Виявлено кореляцію між участю в різних інститутах громадянського суспільства та довірою до них. Крім того, були виявлені певні можливі проблеми у сфері електронної демократії та можливі наступні дослідження.

Ключові слова: громадянське суспільство, Україна, електронний уряд, цифрова дипломатія.

Summary

Savon K. V. Civil society: national specifics. – Article.

The article discusses the role of civil society in Ukraine within the framework of electronic democracy. The study of civil society in social and political conditions has been chosen through digital processes. The purpose of the article is understanding the national characteristics of the formation of modern civil society. And also in the consideration of historical shifts and changes in the attitude to civil society through citizens. Also, certain problems with the awareness of citizens' participation in the development of a democratic state were revealed. The concepts of electronic government and open government were considered. Features of open government that bring it closer to electronic government were presented. Common goals that bring open government and electronic government together have also been cited. Also the concept of "co-operations" was determined, which was given by the project that has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and Innovation programme INTERLINK EU for the theoretical background of the study. The results of the research conducted by J. Shostek and D. Orlova, which showed a general understanding of democracy among the peripheral regions of Ukraine as of 2021, were considered. The results showed that the respondents were connecting democracy with freedom. The concept of civil society as disclosed. It was found that civil society started activities in Ukraine in 2010 with approved some normative acts. And the number of public organizations increased significantly in 2012. Strengthening the role of Ukrainian civil society was registered by many analysts after 2013. And recent results of a sociological survey conducted by the Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives" and the sociological service of the Razumkov Center showed an increase in trust in public organizations and volunteer organizations and voluntary units. The level of trust increased significantly, and at the same time, the reason was revealed. Examples of modern manifestations of civil society in Ukraine were given. The correlation between participation in different institutions of civil society and trust to them was detected. In addition, some possible problems in the fields of electronic democracy have been detected and the future studies are possible.

Key words: civil society, Ukraine, electronic government, digital diplomacy.

А. О. Сіленко

orcid.org/0000-0001-9420-0019

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри філософії, історії, політології
Одеського національного економічного університету*

М. В. Сіленко

*студент факультету міжнародної економіки
Одеського національного економічного університету*

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ПОЛІТИЧНИМИ, ВИРОБНИЧИМИ ТА ОСВІТНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Актуальність статті обумовлена тим, що інформаційні технології (ІТ) стали найважливішим засобом підвищення ефективності управління практично у всіх сферах людської діяльності. Завдяки новим інформаційним технологіям стало можливим оптимізувати та раціоналізувати управлінську функцію за рахунок застосування нових засобів збирання, передачі та перетворення інформації.

Причому на відміну від енергетичних, транспортних та хімічних технологій, ІТ не мають жорстких ресурсних та екологічних обмежень, що вносить у процес свою специфіку. У інформаційних технологіях набагато вища, ніж у інших технологіях, швидкість оновлення: нові покоління інформаційних технологій змінюють одне одного кожні 3-5 років. Можливо, тому інтелектуальне освоєння наслідків такого швидкого розвитку не встигає за зростанням інформації, що отримується і переробляється.

З розвитком інформаційних технологій зростають прозорість світу, швидкість та обсяг передачі інформації між елементами світової системи, з'являється ще один інтегруючий світовий фактор.

Мета статті – розглянути роль інформаційних технологій в управлінні основними сферами життя: політичної, економічної та соціальної. Завдання статті: проаналізувати роль інформаційних технологій у політиці, у виробництві та освіті.

Застосування інформаційних технологій у політичних процесах присвячені роботи С. Денисенко, О. Дубаса, В. Коляденка, О. Мітко, В. Недбая, І. Шишименка та ін. Ступінь впливу інформаційних технологій на продуктивність досліджували Г. Лавман, С. Роуч, У. Боуен та ін., роль інформаційних технологій у процесі зростання економіки – М. Кастельс, П. Хіманен та ін. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у сучасній концепції дистанційного навчання досліджували І. Гевко, О. Невмержицька, Р. Гурін, Н. Крук, І. Дичківська, О. Шевцов, В. Кухаренко та інші.

У політиці величезний потенціал ІТ використовується як для збору суспільно необхідної інформації, так й для ефективного маніпулювання людьми, їх свідомістю.

З розвитком засобів інформації та комунікації, що оперують, трансформують, дозують інформацію, створюється можливість якогось інформаційного управління суспільством, в якому влада заснована та здійснюється шляхом панування над управлінням інформаційними потоками. Питання влади все частіше ставиться як питання інформації: хто керує її організацією, розподілом її потоків та її дозуванням, той реально керує і самим суспільством.

Інформаційні технології формують специфічне інформаційне поле, що стає потужним засобом здійснення та проведення владних стратегій. Інформаційне поле так само невидимо для безпосереднього спостереження, як гравітаційне або електромагнітне, але воно здатне структурувати все, що виявляється «всередині» його, за певними лініями та напрямками.

«Всередині», що перебуває, трансформується вже в силу самого свого знаходження в цьому полі. Невидиме управління не викликає протесту, бо складається враження, ніби людина всі рішення ухвалює виключно вільно і лише сама.

Влада як би об'єктивується, непомітно стаючи функцією інформаційних мереж. В інформаційний простір вкидаються ідеї, що створюють відповідний настрій та мотивацію; це здатне реально змінити ситуацію у суспільстві, створивши психологічний вектор розвитку у її заданому напрямку.

Таким чином, управління може здійснюватися не через реальні зусилля та реальну зміну ситуації, але через формування ідей, що опанували масу і стали силою. Якісно новий рівень сучасних інформаційних технологій дозволяє вже у глобальних масштабах оперативно впливати на масову свідомість, формувати та безперешкодно контролювати її.

Зрушення у сфері інформації відбуваються досить значні і згодом вони стануть ще більш вражаючими. Вже сьогодні проблеми «комп'ютерної», «мікроелектронної», «інформаційної» революції стали об'єктом дослідження у всіх розвинених країнах світу. У зв'язку з цим виникають проблеми у повсякденній практиці, оскільки створюються нові галузі, пов'язані з виробництвом та переробкою інформації, розширюється сфера інформаційних послуг, трансформується система телекомунікацій. Все це впливає насамперед на технологічні виробничі процеси індустріально розвинених країн світу.

Досвід цих країн показує, що інфокомунікаційні технології не просто виконують допоміжні функції діяльності підприємств і органів влади, а стали їх невід'ємним компонентом. Більше того, можна говорити про наявність зв'язку між їх розвитком та здатністю різних організаційних структур вирішувати свої завдання: підвищувати конкурентоспроможність – для комерційних структур, ефективніше задовольняти потреби суспільства – для органів державної влади та місцевого самоврядування. Інформаційні технології видозмінюють трудові відносини та процеси бізнесу на підприємствах. Внутрішня інформаційна мережа дозволяє організації швидко і гнучко реагувати на побажання клієнтів, що часто змінюються, що можливо лише в тому випадку, якщо співробітники володіють реальною інформацією.

Але, як люблять говорити західні економісти, комп'ютери відносяться до тих винаходів, які покращують якість нашого життя, але не мають значного впливу на зростання національного добробуту.

Наприкінці ХХ століття у різних країнах почали досліджувати ступінь впливу інформаційних технологій на продуктивність праці. Гіпотезою їх дослідження стало положення про те, що чим більше інформаційних технологій буде впроваджено у виробництво, тим вища продуктивність праці.

Так, рівень впливу інформаційних технологій на продуктивність досліджували Г. Лавман, С. Роуч та інші. Гарі Лавман, вивчивши дані 60 найбільших виробничих підприємств, довів, що немає наявності впливу інформаційних технологій на зростання продуктивності праці. (Loveman, 1994; Roach, 1987).

Ще раніше в економічній ефективності комп'ютерної техніки засумнівався Вільям Боуен. Причину відсутності зростання продуктивності він бачив в інертності підприємств, які не коригували свої виробничі процеси з поправкою на впровадження інформаційних технологій (Bowen, 1989).

Таким чином, очікування на те, що зростання інвестицій в інформаційні технології різко підвищить продуктивність праці, не виправдалися. Більш того, цей факт став теоретичною основою для опису економістами «парадоксу продуктивності ІТ».

Широку популярність цей феномен отримав завдяки лауреату Нобелівської премії за фундаментальні дослідження в галузі теорії економічного зростання Роберту Солоу, який сказав, що комп'ютерне століття помітне скрізь, тільки не в статистиці продуктивності (New York Time, 1987).

Ще одним парадоксом, над яким «ламають» голови сучасні економісти, є та обставина, що стрімкий розвиток інформаційних технологій відбувся у період повільного розвитку економіки.

Однак подальший розвиток інформаційних технологій продемонстрував помилковість висновку Роберта Солоу.

Особливо яскраво значення інформаційних технологій для соціально-економічного розвитку суспільства продемонстрував видатний дослідник інформаційного суспільства та нової економіки Мануель Кастельс. Він наголошував на ролі інформаційних технологій не тільки у використанні, але й оцінював їх як сам процес розвитку.

Обґрунтовуючи тезу про те, що створення, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади, назвав постіндустріальне суспільство Інформаційним та Мережевим. Життя підтвердило правоту Кастельса. У мережевому суспільстві всі процеси здійснюються за мережевим принципом. Мережеві структури динамічні та відкриті до інновацій.

Суть мережевої структури у мережевих та віртуальних корпораціях полягає у розподілі основних функцій між окремими підрозділами та організаціями. Зв'язок центрального офісу з підрозділами здійснюється з використанням електронних засобів та глобальної мережі передачі даних, електронної пошти та відеоконференцій. В даний час деякими фірмами практикується процедура голосування та опрацювання результатів з використанням мережевих технологій. При цьому для ідентифікації та захисту результатів голосування застосовується технологія цифрового підпису.

Цікавим фактом є те, що вперше мережеві технології застосували не великі комп'ютерні фірми, а компанія Nike – лідер американського ринку з виробництва та продажу спортивного одягу та інвентарю.

Найважливіше значення інформаційних технологій у процесі зростання економіки М. Кастельс із П. Хіманеном підтвердили в результаті дослідження фінської держави добробуту у своїй роботі «Інформаційне суспільство та держава добробуту: фінська модель». Причину стрімкого зростання фінської економіки за рахунок інновацій та інформаційних технологій вчені побачили у поєднанні принципів розвитку держави добробуту та інформаційного суспільства. Саме фінська нова інформаційна економіка, орієнтована на виробництво інформаційних технологій, на думку вчених, забезпечили громадян країни цілим спектром соціальних програм, що включають безоплатну освіту на всіх рівнях, медичну страховку та різноманітні соціальні виплати.

З появою можливості безготівкової електронної оплати товарів і послуг та використання глобальної мережі для проведення транзакцій по всьому світу виник такий унікальний феномен як «електронна комерція». Як зазначають М. Уорнер і М. Вітцель, світу, в якому користувачі глобальної мережі могли лише читати інформацію, більше немає. Щодня Інтернет все більше стає сферою ведення бізнесу. Інтернет-послуги, Інтернет-магазини, Інтернет-банкінг, і це ще не все. В результаті споживач стає більш доступним, темп роботи більш прискореним, товари та послуги продаються без торгових фірм, продавці не бачать покупця і не витрачають часу на операції завантаження-розвантаження товару.

Існує думка, що електронна комерція – це лише продажі в Інтернеті. Однак, це не так. Електронна комерція починається там, де з'являються засоби автоматизації бізнесу та використовується глобальна мережа для ділових застосувань.

Усвідомлення вищим менеджментом підприємств необхідності електронної торгівлі стало наслідком умов конкурентної боротьби. Стало ясно, що в нинішній ситуації виграє лише той, хто вчасно чи навіть раніше за інших впровадив ефективні методи управління бізнесом, побудовані на високих інформаційних технологіях. Особливу роль в організації управління підприємством та задоволенні попиту споживачів останнім часом стали відігравати інформаційні технології управління класу ERP (Enterprise Resource Planning), рішення з управління купівельним попитом класу CRM (Customer Relation Management), технології обліку руху товарів EDI (Electronic Data Interchange), а також запровадження моделі аутсорсингу основних бізнес-процесів підприємства.

Необхідність впровадження таких технологій викликана не тільки внутрішніми потребами підприємства, але й продиктована споживачами. Проте наявна статистика свідчить, що не всі підприємства електронної торгівлі приділяють належну увагу впровадженню та розвитку сучасних методів управління підприємством.

Віртуальні організації увійшли до нашого життя незалежно від нашої волі та свідомості. Все це породило безліч можливостей, але також і безліч проблем, починаючи від додаткових витрат на технології і закінчуючи новими методами управління.

Так, важливою проблемою є те, що мережева структура не дає змоги ефективно керувати всіма процесами. Керівники підприємств неспроможні контролювати хід виконання роботи, оскільки більшість підлеглих видалено географічно і зв'язок із ними лише дистанційний.

Те саме стосується і суміжників, яких не можна контролювати через їх віддаленість від керівництва віртуальної корпорації. Віртуальний характер організації підвищує плинність кадрів, оскільки співробітники не мають відчуття стабільності в діяльності.

Також постає проблема з рівнем підготовки менеджерів, які мають бути готові до роботи у різних країнах. І хоча такі основні функції управління, як планування, організація, лідерство, контроль, не змінюються, здійснювати їх необхідно в різних соціокультурних, економічних та правових умовах, залежно від країни, де відбуваються операції компанії.

І все-таки, сучасні управлінські технології змінюють способи взаємодії компаній зі своїми співробітниками, партнерами та постачальниками. Впровадження технологій інформаційного суспільства знижує вартість транзакцій і дистрибуції, перебудовує взаємини компаній зі своїми клієнтами, підвищує конкуренцію між постачальниками і полегшує доступ до них потенційним клієнтам.

Таким чином, підходи, орієнтовані на споживачів, особливу увагу до клієнта, скорочення витрат та індивідуалізації товарної пропозиції, і, звичайно ж, застосування сучасних інформаційних технологій в управлінні – все це є одним із найважливіших факторів ефективності підприємства, основою для створення конкурентоспроможних моделей бізнесу ХХІ століття.

Важко переоцінити роль інформаційних технологій у управлінні освітою. Умовно його можна поділити на три рівні: управління системою освіти, що здійснює орган державної виконавчої влади, управління навчальним закладом, який безпосередньо здійснює його керівництво та управління процесом навчання учнів, яким керує викладач.

Впровадження інформаційних технологій у процес підвищення якості освіти відкриває для учасників освітнього процесу нові можливості.

Для студентів: індивідуальна траєкторія навчання, що розкриває їх здібності та таланти; розширення доступу до освітньої інформації, у тому числі до навчально-методичного забезпечення дисциплін; вдосконалення навчальних програм, що необхідне в умовах конкуренції навчальних закладів, і, звичайно ж, для залучення студентів; посилення практичної компоненти у загальному обсязі підготовки фахівців та ін.

Для викладачів: знаходження у тренді сучасних методів навчання, посилення мотивації студентів до навчання, використання мультимедійних технологій, широкий доступ до теоретичних та методичних матеріалів; підвищення якості підготовки до лекцій та практичних занять; вдосконалення системи контролю знань студентів та ін.

Основна управлінська роль викладача у тому, що він є модератором інформаційного взаємодії. Його завданням є вибір найкращих методик та інформаційних технологій для забезпечення ефективності процесу передачі знань студентам.

Детальний аналіз інформаційних технологій, які найчастіше використовуються у навчальному процесі, добре подано у статті О. Кравченка про роль інформаційних технологій у сучасному освітньому просторі. Автор справедливо зазначає, що застосування комп'ютера допомагає і викладачеві, і студенту контролювати процес освоєння нового навчального матеріалу, формувати необхідні знання. У студентів розвиваються навички самоконтролю, спільної роботи, попередження, виявлення та виправлення помилок (Кравченко).

Як справедливо вважають українські фахівці-педагогі, «Використання дистанційних технологій розкриває можливості позитивного впливу на підвищення рівня якості освіти, забезпечує реалізацію потреб майбутніх фахівців в освітніх послугах, підвищує професійну мобільність та активність». (Гевко, Невмержицька, 2019).

Звичайно ж, є й нові проблеми у зв'язку із запровадженням ІТ в освіту, зокрема, дистанційного навчання. Віддаючи належне ролі технологіям дистанційної освіти, особливо в умовах пандемії Covid-19 та російської агресії проти України, слід враховувати їх недоліки. «Система освіти, що впроваджує дистанційні технології навчання, з одного боку, розширює доступ різних верств населення до якісної освіти, з іншого, створення інформаційних баз даних створює загрозу конфіденційності учнів та викладачів. Також слід враховувати, що процес дистанційного навчання залежить від технічних засобів. Низька якість Інтернет-підключення здатна перервати найпрекраснішу лекцію та практичне заняття. Здобуття освіти виключно дистанційним способом позбавляє студентів та викладачів спілкуватися в неформальній сту-

дентській обстановці, яка може бути поштовхом до нових відкриттів та винаходів» (Silenko, Bezrodna, Nikogosyan, 2020).

Зміцненню позицій дистанційної освіти у системі української вищої школи перешкоджають низький рівень проникнення Інтернету; соціальна нерівність, внаслідок якої дистанційне навчання більш доступне студентам із забезпечених сімей; недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення Університетів; дистанційне навчання розраховане на самостійну підготовку студентів, тому ефективність навчального процесу багато в чому залежить від рівня самодисципліни та мотивації студента; відсутність безпосереднього контакту з викладачем, який потрібний для коригування освітнього процесу; обмежені можливості для ідентифікації студента під час виконання контрольних заходів. (Сіленко, Крук, 2022).

Вищевикладене дозволяє зробити висновки про те, що інформаційні технології якісно змінили життя суспільства. Насамперед, мова йде про комплекс нових технологій та комп'ютерної техніки, зокрема із застосуванням мікропроцесорів, оскільки колишнє покоління комп'ютерів майже не впливало на виробничі процеси та суспільні відносини. Використання ж мікропроцесів внесли нові принципи організації у всі сфери людської діяльності, що надає новий імпульс автоматизації виробництва, істотно змінює характер праці. Ці зміни настільки значущі, що деякі західні соціологи віднесли їх до рангу "інформаційної революції", яка після другої промислової революції знову здатна радикально змінити капіталістичне суспільство.

Інформаційне політичне управління суспільством дозволило підвищити рівень та якість процесу прийняття рішень, удосконалити систему взаємодії органів державної влади. Внаслідок чого органи влади отримали документацію в електронній формі, автоматизований обмін інформації з іншими органами влади, у межах своїх повноважень – доступ до інформації інших органів влади. Усе це дозволило прискорити процес узгодження рішень, прийнятих різних рівнях управління.

Реформа методів управління підприємствами на основі впровадження інформаційних технологій призвела не лише до розбудови організації процесу автоматизації управлінської діяльності, а й поширення нових форм реалізації цієї діяльності. Наука стає безпосередньою виробничою силою суспільства. Дистанція між науковим відкриттям та його впровадженням у виробництво дедалі більше скорочується.

Проаналізовано вплив інформаційних технологій на освітній процес. Зроблено висновок про те, що викладач вищої школи стає модератором процесу передачі знань, створення мотивуючого інформаційного середовища для здобуття знань студентами. Головним у цьому процесі є те, що значно зростає роль наукового знання та інформації.

Нові інформаційні технології, що ґрунтуються на використанні інформатики та впровадженні досягнень науки і техніки, відкривають нові можливості для розвитку особистості, становлення нових відносин людини із громадськістю та природою.

Література

- Гевко І, Невмержицька О. Роль інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній концепції дистанційного навчання. *Молодь і ринок*. 2019. № 2 (169). С. 41-45.
- Кравченко О. Роль інформаційних технологій в сучасном освітньому просторі. URL: <https://naurok.com.ua/rol-informaciynih-tehnologiy-v-suchasnomu-osvitnomu-prostori-135431.html>
- Сіленко А.О., Крук Н.В. Дистанційна освіта: альтернатива чи додаткові можливості для традиційної освіти? *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. Вип. 69. Одеса : Астропринт, 2022. С. 94-100.
- Alla Silenko, Vira Bezrodna, and Olga Nikogosyan. 2020. 'Digital Economy as a Factor in the Development of a Social State'. *Baltic Journal of Economic Studies* 6(5): 155–62. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/937>
- Loveman G. An Assessment of Productivity Impact of Information Technologies, pp. 84-110. *Information Technology and the Corporation of 1990 s*. Oxford : Oxford University Press, 1994. 532 p.
- Roach S. America's Technology Dilemma: a Profile of the Information Economy: Morgan Stanley Special Economic Study, 1987, 29 p.
- Bowen W. Computers in the human context: information technology, productivity, and people. *Fortune*, January 1989. Pp. 267-271.
- Solow R. We'd Better Watch Out. *New York Times Book Review*. 12 July 1987. P. 36.

References

- Gevko I, Nevmerzhitska O. (2019) The role of information and communication technologies in the modern concept of distance learning. *Youth and the market*, No. 2 (169). P. 41-45.
- Kravchenko O. The role of information technologies in the modern educational space. URL: <https://naurok.com.ua/rol-informaciynih-tehnologi-v-suchasnomu-osvitnomu-prostori-135431.html>.
- Silenko A.O., Kruk N.V. (2022) Distance education: alternative or additional opportunities for traditional education? *Actual problems of politics: Collection of scientific papers*. Odesa : Astroprint, Issue 69. P. 94-100.
- Alla Silenko, Vira Bezrodna, and Olga Nikogosyan (2020) 'Digital Economy as a Factor in the Development of a Social State'. *Baltic Journal of Economic Studies* 6(5): 155-62. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/937>.
- Loveman G. (1994) An Assessment of Productivity Impact of Information Technologies. P. 84-110. *Information Technology and the Corporation of 1990 s*. Oxford : Oxford University Press.
- Roach S. (1987) America's Technology Dilemma: a Profile of the Information Economy : Morgan Stanley Special Economic Study.
- Bowen W. (1989) Computers in the human context: information technology, productivity, and people. *Fortune*, January. P. 267-271.
- Solow R. (1987) We'd Better Watch Out. *New York Times Book Review*. 12 July 1987. P. 36.

Анотація

Сіленко А. О., Сіленко М. В. Роль інформаційних технологій в управлінні політичними, виробничими та освітніми процесами. – Стаття.

В статті проаналізована роль інформаційних технологій в управлінні основними сферами суспільного життя: політичною, економічною та соціальною. Показано, що інформаційні технології формують специфічне інформаційне поле, яке стає потужним засобом реалізації та проведення владних стратегій.

Обґрунтовано, що створення, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продукції та влади.

Внутрішнє впровадження технологій інформаційного суспільства знижує вартість транзакцій і дистрибуції, перебудовує відносини компанії зі своїми клієнтами, підвищує конкуренцію між постачальниками і забезпечує доступ до потенційних клієнтів.

Аргументовано, що впровадження якості інформаційних технологій у процес підвищення рівня освіти відкриває для учасників освітнього процесу нові можливості. Для студентів: індивідуальна траєкторія навчання, що розкриває їх здібності та таланти; розширення доступу до освітньої інформації, в тому числі, до навчально-методичного забезпечення дисциплін; вдосконалення навчальних програм, які необхідні в умовах конкуренції навчальних закладів, і звичайно ж, для залучення студентів; посилення практичної компоненти в загальному обсязі підготовки спеціалістів та ін. Для викладачів: наявність в тренді сучасних методів навчання, посилення мотивації студентів до навчання, використання мультимедійних технологій, широкий доступ до теоретичних і методичних матеріалів; підвищення якості підготовки до лекцій і практичним заняттям; вдосконалення системи контролю знань студентів та ін.

Зроблений висновок про те, що нові інформаційні технології, що ґрунтуються на використанні інформатики й впровадженні досягнень науки й техніки, відкривають нові можливості для розвитку особистості, становлення нових відносин людини із суспільством і природою.

Ключові слова: інформаційні технології, управління, влада, зростання продуктивність праці, освіта.

Summary

Silenko A. O., Silenko M. V. The role of information technologies in the management of political, industrial and lighting processes. – Article.

The article analyzes the role of information technology in the management of the main areas of public life: political, economic and social. It is shown that information technologies form a specific information field, which becomes a powerful tool for the implementation and implementation of power strategies. It is substantiated that the creation, processing and transmission of information have become fundamental sources of productivity and power. The introduction of information society technologies reduces the cost of transactions and distribution, rebuilds the relationship of companies with their customers, increases competition between suppliers and makes it easier for potential customers to access them.

It is argued that the introduction of information technology in the process of improving the quality of education opens up new opportunities for participants in the educational process. For students: an individual learning path that reveals their abilities and talents; expanding access to educational information, including

educational and methodological support of disciplines; improvement of curricula, which is necessary in a competitive environment of educational institutions, and of course, to attract students; strengthening the practical component in the total volume of specialist training, etc. For teachers: keeping up with the trend of modern teaching methods, strengthening students' motivation for learning, the use of multimedia technologies, wide access to theoretical and methodological materials; improving the quality of preparation for lectures and practical exercises; improvement of the student knowledge control system, etc.

It is concluded that new information technologies, based on the use of informatics and the implementation of scientific and technical achievements, open up new opportunities for the development of the individual, the formation of new relations between man and society and nature.

Key words: information technologies, management, power, labor productivity growth, education.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 336.1: 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.20>

А. В. Гарбінська-Руденко

orcid.org/0000-0002-3668-8236

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Державного податкового університету

О. А. Коцюба

orcid.org/0000-0002-4811-044X

здобувач

Державного податкового університету

О. Р. Небесна

orcid.org/0000-0001-5596-4024

здобувач

Державного податкового університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ НАПРЯМКІВ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Бюджетна система є ключовою та важливою ланкою у фінансовій системі кожної держави, в тому числі і України. Починаючи з 24 лютого 2022 року наша держава проходить через складні випробування, що торкаються кожного сектору суспільного життя, та змінюють звичний до війни порядок функціонування бюджетної системи. Із введенням воєнного стану усі види правовідносин докорінно змінили свою орієнтацію, а особливо це відобразилось на напрямках бюджетної політики. Вони стали ще більше націлені на забезпечення ефективного фінансування сектору оборони та соціального захисту населення, що потерпає від наслідків війни. Одним із пріоритетних завдань вищих органів державної влади в теперішніх умовах стало і залучення фінансових ресурсів за рахунок міжнародної підтримки нашої держави. Вироблення дієвих напрямків бюджетної політики в умовах воєнного стану є важливим завданням державного управління, що потребує детального аналізу та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми правового регулювання бюджетних відносин та здійснення бюджетного процесу, його особливостей, зміни та переорієнтації в умовах воєнного стану у своїх працях висвітлювали С. Бей, Н. Воротіна, І. Оніщук, М. Карлін, питання бюджетної політики в умовах воєнного стану досліджували такі науковці як Т. Канєва, А. Нестеренко, Л. Шкварчук та інші.

Метою даного дослідження є аналіз заходів бюджетної політики як складових фінансової безпеки держави в сучасних умовах, характеристика актуальних загроз та ризиків для бюджетної системи України в період війни, а також огляд ключових норм бюджетного законодавства, що забезпечують функціонування бюджетної системи в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У період дії воєнного стану соціальний та економічний розвиток держави вимагає від уряду нашої країни застосування досить прогресивних методів, а також форм та принципів управління державними доходами та видатками між рівнями

бюджетної системи. Економічний стан України напряму пов'язаний з оптимальним забезпеченням формування та виконання бюджетів всіх рівнів. Від бюджетної політики країни та дієвості її заходів залежить також і реалізація бюджетного процесу.

Бюджетна політика – це важливе знаряддя впливу на розвиток як економіки, так і соціальної сфери. Завдяки їй держава, розподіляючи і перерозподіляючи валовий внутрішній продукт, реалізує вплив на утворення структури виробництва, результати господарювання, проведення суспільних перетворень. В умовах трансформаційної економіки вплив бюджетної політики на зростання економіки підвищується, оскільки її заходи стають головним інструментом регулювання актуальних соціальних та економічних процесів.

Чугунов В. зазначає, що основна мета бюджетної політики є інтеграція бюджетного планування в процес формування і реалізації довгострокової стратегії суспільного розвитку країни, через упровадження принципів програмно-цільового планування і перехід до програмного бюджету. Важливим напрямом удосконалення бюджетної політики, на думку вченого, має стати перехід до середньострокового бюджетного планування, передусім, встановлення зв'язку річного та середньострокового бюджетного планування та впровадження програмно-цільового методу бюджетування з дотриманням розмірів і умов оплати праці працівників бюджетної сфери, прожиткового мінімуму, зміни тарифів на енергоносії, інших показників, необхідних для планування видатків за бюджетними програмами, термін виконання яких більше одного року. Визначальним у цьому напрямі стане підвищення ефективності видатків, що відбуватиметься на основі визначення їх пріоритетності та оцінки ступеня досягнення очікуваних результатів (Чугунов, 2022, с. 90).

Основні напрямки бюджетної політики в останні роки мали на меті стабілізувати національну економіку та сформувані сприятливе макроекономічне середовище, здійснювати результативну бюджетно-податкову політику, дотриматися фінансової дисципліни, підвищувати рівень прозорості та раціональності бюджетного процесу.

Канева Т. пише, що від ефективності та обґрунтованості бюджетної політики держави залежать темпи економічного зростання, підвищення добробуту населення, рівень вітчизняного виробництва, конкурентно-спроможність та розвиток міжнародного партнерства. У складний період воєнного стану надзвичайно важливо швидко і зважено здійснювати бюджетну політику, фінансувати пріоритетні цілі – оборону держави та соціальне забезпечення (Канева, 2022, с. 106).

Варто відмітити, що оцінку продуктивності бюджетної політики потрібно здійснювати на основі таких критеріїв як фіскальної результативності бюджетної політики та її соціальної, економічної ефективності.

Також важливу роль у процесі розвитку економіки регіонів відіграє впровадження результативної бюджетної політики. Оскільки взаємозв'язок місцевих і державних бюджетів є очевидним, саме нестача фінансових ресурсів та їх нестабільність у органах місцевого самоврядування може стати причиною проблем загальнодержавної ваги (Петричко, 2016, с. 578).

В умовах воєнного стану надзвичайно важливо забезпечити оперативне, належне та безперервне виконання місцевих бюджетів. Для забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери та життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період дії воєнного стану, уряд з центральними органами виконавчої влади прийняли низку швидких, ефективних та оперативних рішень. В бюджетне законодавство внесено низку змін, які були прийняті у період дії воєнного стану. Серед таких змін є зміни до місцевих бюджетів, перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, встановлена пріоритетність здійснення видатків органами Державної казначейської служби України, скасування обмежень щодо максимального розміру резервного фонду, не застосовується дотримання термінів подання звітності про виконання місцевих бюджетів та річного звіту, скасована норма щодо складання Бюджетної декларації та прогнозів місцевих бюджетів, кошти державного дорожнього фонду спрямовуються на розвиток та утримання автомобільних доріг, випуск облігацій внутрішньої державної позики, передачу коштів між бюджетами здійснюється без укладення договорів та перерахування коштів з місцевого бюджету до державного бюджету для здійснення заходів загальної мобілізації та з метою відсічі збройної агресії російської федерації.

У Бюджетній декларації на 2022–2024 роки затверджено, що з огляду на всі внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на стан економіки нашої країни, пріоритетними напрямками бюджетної політики є стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, посилення обороноздатності і безпеки держави, розвиток агропромислового комплексу, формування чистого та безпечного довкілля, збереження та відновлення природних екосистем, розвиток адміністративних послуг та їх цифровізацію, інформатизацію суспільства, сприяння розвитку IT-бізнесу, підвищення рівня цифрової грамотності українців, посилення енергонезалежності, створення ефективної та досконалої системи здійснення соціальної підтримки та пенсійного забезпечення населення, розвиток системи соціального захисту ветеранів війни, забезпечення якісної, сучасної і доступної середньої освіти, розбудову безпечної та інклюзивної системи освіти, створення сучасної системи професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечення якості вищої освіти, забезпечення доступу до основних медичних послуг та підвищення рівня прозорості в управлінні державними фінансами. (Бюджетна декларація на 2022–2024 роки).

Для кращого розуміння динамічних змін в напрямках бюджетної політики варто провести порівняння Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 2 грудня 2021 року та Проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2023 рік» від 14 вересня 2022 року. Першу помітну відмінність мають статті 5 у двох документах, де вказується, що на 31 грудня 2022 року визначається граничний обсяг державного боргу в сумі 3.644.896.972,9 тис. гривень (Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік», № 1928-IX, від 2 грудня 2021), тоді як на 31 грудня 2023 року граничний обсяг державного боргу в сумі 6.406.013.451,2 тис. гривень (Проект Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік», № 8000, від 14 вересня 2022 року). Така помітна різниця у розмірі державного боргу майже у два рази цілком пояснюється постійними залученнями нових запозичень нашою державою, що пов'язано, в першу чергу, з повномасштабною війною та необхідністю боронити суверенну державну територію. Хоча, звичайно, що таке стрімке нагромадження державного боргу, що дорівнює розміру внутрішнього валового продукту, є доволі загрозливою тенденцією, але, в умовах війни, є цілком закономірним.

Бей С. зазначає, що 15 серпня 2022 року на своєму сайті Міністерство фінансів України проінформувало, що Верховна Рада України схвалила зміни до держбюджету на 2022, якими збільшила видатки загального фонду держбюджету на 270,2 млрд грн з метою зміцнення обороноздатності за рахунок здійснення додаткових внутрішніх запозичень, збільшивши їх з 523,9 млрд грн до 794,1 млрд гривень. Додаткові видатки загального фонду державного бюджету будуть спрямовані на національну безпеку та оборону – 269,5 млрд грн, мобілізаційну підготовку галузей національної економіки України – 10,3 млн грн та поповнення резервного фонду державного бюджету – 715,7 млн гривень.

Збільшення цих видатків сприятиме реалізації заходів щодо забезпечення державного суверенітету, підвищення обороноздатності і безпеки держави, подолання негативних наслідків, спричинених широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України (Бей, 2022, с. 43).

У статті 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» та Проекті Закону України «Про Державний бюджет на 2023 рік» закріплюється, що рівень прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць становить 2589 гривень, а також відповідно до статті 8 закріплюється розмір мінімальної заробітної плати – 6700 гривень. В даному випадку, вважаємо, що така стабільність не є позитивним процесом, оскільки рівень цін значно зростає, що підтверджують і дані Державної служби статистики України, де вказується, що базовий індекс споживчих цін (БІСЦ) у вересні 2022р. порівняно із серпнем 2022 р. становив 102,4%, а з початку року – 117,8% (Державна служба статистики України, 11.10.2022).

Як зазначає Бей С., уряд постійно веде переговори із пошуку та залучення додаткових можливостей фінансової підтримки міжнародних партнерів у вигляді кредитування, гарантій за кредитами і грантів для стабілізації економіки, реалізації пріоритетних завдань держави та забезпечення соціальних виплат.

За даними Міністерства фінансів України, загальний обсяг фінансової допомоги станом на початок червня 2022 р. становить 411.9 млрд грн. Станом на 7 червня 2022 р. основними

джерелами фінансової підтримки бюджету України є військові облігації, двосторонні кредити та гранти. (Канєва, 2022, С.106).

Відповідно до даних Міністерства фінансів України станом на 12 жовтня, серед джерел фінансування Державного бюджету України є фінансові ресурси, що залучаються від Національного Банку України (315 000 млн грн); ОВДП (включаючи військові облігації, 148 941 млн грн) та іноземних держав, міжнародних організацій (Фінансування Державного бюджету України з початку повномасштабної війни. Офіційний портал Міністерства фінансів України, 12.10.2022).

Також помітним додатковим джерелом у формуванні спеціального фонду Державного бюджету України на 2023 році буде надходження коштів, пов'язаних з виконанням норм Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів» (Проект Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік»). Зокрема, у своєму відеозверненні 5 серпня 2022 року Президент України повідомив про конфісковані кошти російських активів в Україні на суму 28 мільярдів гривень.

Важливим є і те, що в державному бюджеті на 2023 рік передбачається і створення нових фондів, які спрямують свою діяльність на усунення та ліквідацію наслідків спричинених збройною агресією російської федерації, наприклад, стаття 29 Проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2023 рік» передбачає створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії у складі спеціального фонду Державного бюджету України з метою подолання наслідків війни (у тому числі гуманітарних, соціальних, економічних).

Кошти з даного фонду ліквідації наслідків збройної агресії мають бути спрямовані на:

- будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт) громадських будівель (з урахуванням вимог безпеки щодо захисних споруд цивільного захисту), захисних споруд цивільного захисту;

- реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів критичної інфраструктури, пов'язаних з наданням послуг з водопостачання, водовідведення, теплопостачання;

- реконструкцію, капітальний ремонт будівель для забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та осіб, які втратили його внаслідок військових дій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України; (Проект Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік», № 8000, від 14 вересня 2022 року).

Діяльність вказаного фонду є вкрай необхідною, оскільки, за останніми даними вже знищено до 30% української інфраструктури в результаті нападу росії на Україну.

Висновок. Отже, постійна актуалізація напрямків бюджетної політики у державі є одним з головних вимог прогресування економіки за різних умов, в тому числі і в умовах воєнного стану. Як зазначалося вище, забезпечення переорієнтації бюджету та його націленості на ті складові, які є найбільш важливими в тих, чи інших умовах, і є фундаментом бюджетної політики для кожної країни.

Вважаємо, що умовах воєнного стану урядом було прийнято ефективні рішення по зміні пріоритетних напрямів бюджетної політики, що вплинуло і на стан виконання державного бюджету 2022 року. Важливим є і те, що розвивається та посилюється міжнародна фінансова підтримка Україні від інших держав та міжнародних організацій. З огляду на це, на нашу думку, пріоритетними напрямами в середньостроковій перспективі у бюджетній сфері мають стати: продовження реформ в системі державних фінансів; підвищення ефективності бюджетної політики та перегляд її окремих пріоритетів; впровадження стимулюючих заходів, спрямованих на поживлення економічної діяльності.

Література

Бей С. О. Здійснення бюджетного процесу в Україні під час війни. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2022. № 18-19. С. 42-43.

Бюджетна декларація на 2022-2024 роки. Офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: <https://cutt.ly/aB1SZNk> (дата звернення 19.10.2022).

Державна служба статистики України URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 11.10.2022 року).

Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *SCIENTIA RUCTUOSA. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2022. № 144(4). С. 98-109.

Петричко, М. М., Басара, М. М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти. *Економіка і суспільство*. 2016. С. 579.

Про державний бюджет на 2023 рік: Проект Закону України від 14 вересня 2022 року за № 8000 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1473861> (дата звернення 11.10.2022 року).

Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 2 грудня 2021 року за № 1928-IX. Дата оновлення: 14.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#top> (дата звернення 11.10.2022 року).

Фінансування Державного бюджету України з початку повномасштабної війни. Офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення 12.10.2022 року).

Чугунов В. І. Бюджетна політика економічного зростання. *Агросвіт*. 2022. № 1. С. 88-94. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.88.

References

Bay S. O. (2022) Implementation of the budget process in Ukraine during the war. International scientific journal "Grail of Science". No. 18-19. P. 42-43.

Budget declaration for 2022-2024. Official portal of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://cutt.ly/aB1SZNk> (access date 10/19/2022)

State Statistics Service of Ukraine URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (date of application 11.10.2022)

Kaneva T., Galaburda A. (2022) Budget policy of the state in the conditions of martial law. CIENTIA RUCTUOSA. Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics, No. 144(4). P. 98-109.

Petrychko M. M., Basara, M. M. (2016). Budget policy of Ukraine: theoretical and practical aspects. *Economy and society*, P. 579.

On the state budget for 2023: Draft Law of Ukraine dated September 14, 2022 under No. 8000 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1473861> (date of application October 11,2022)

On the State Budget of Ukraine for 2022: Law of Ukraine dated December 2, 2021 No. 1928-IX. Date of update: 14.09.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#top> (date of application 11.10.2022)

Funding of the State Budget of Ukraine since the beginning of the full-scale war. Official portal of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (date of application 12.10.2022)

Chugunov V. I. Budget policy of economic growth. *Agroworld* 2022. No. 1. P. 88-94. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.88

Анотація

Гарбінська-Руденко А. В., Коцюба О. А., Небесна О. Р. Теоретико-правові аспекти сучасних напрямків бюджетної політики в Україні. – Стаття.

У статті розглянуто поняття бюджетної політики та її мети в умовах воєнного стану, що змінилась у зв'язку порівняно зі змінами у функціонуванні бюджетної системи. Систематизовано головні тенденції змін у державному бюджеті України, що, в результаті збройної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року, потребував оперативних змін. Окреслено деякі особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану в Україні, виділено їх зміст та відображення в у бюджетному законодавстві. Виокремлено зміни у пріоритетних напрямках бюджетної політики та охарактеризовано їх вплив, зокрема, і на стан виконання державного бюджету та на стан фінансової безпеки в цілому. Акцентовано увагу на розвитку та значенні міжнародної фінансової підтримки України від інших держав, міжнародних організацій та держав-членів Європейського союзу, здійснено огляд розмірів такої допомоги у 2022 році. Присвячено увагу і актуальним джерелам додаткового фінансування державного бюджету України. Доведено, що саме забезпечення переорієнтації бюджету та його націленості на ті складові, які є найбільш важливими умовах воєнного стану, і є фундаментом напрямків бюджетної політики в умовах воєнного стану. Встановлено, що для забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи та виконання державних соціальних гарантій, уряд прийняв низку оперативних та ефективних рішень для належного функціонування бюджетного системи в умовах воєнного стану, серед яких і комплексні зміни у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів. Автори обґрунтовують, що перерозподіл видатків бюджету та надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, встановлена пріоритетність здійснення видатків органами державної казначейської служби, скасування обмежень щодо максимального розміру резервного фонду, випуск облігацій внутрішньої державної позики є ефективними діями уряду з метою стабілізації бюджетної системи.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджет, бюджетна система, воєнний стан, державні фінанси.

Summary

Harbinska-Rudenko A. V., Kotsyuba O. A., Nebesna O. R. Theoretical and legal aspects of modern directions of budget policy in Ukraine. – Article.

The article examines the concept of budget policy and its purpose in the conditions of the military status, which has changed in relation to changes in the functioning of the budget system. The main trends of changes in the state budget of Ukraine, which, as a result of the armed aggression of the Russian Federation on February 24, 2022, required operational changes, were systematized. Some features of the budget process in the conditions of the military status in Ukraine are outlined, their content and reflection in the budget legislation is highlighted. Changes in the priority directions of budget policy are singled out and their impact is characterized, in particular, on the state of state budget execution and on the state of financial security in general. Attention was focused on the development and importance of international financial support to Ukraine from other states, international organizations and member states of the European Union, and an overview of the size of such assistance in 2022 was carried out. Attention is also devoted to relevant sources of additional financing of the state budget of Ukraine. It has been proven that it is the provision of reorientation of the budget and its targeting on those components that are the most important conditions of the military status, and is the foundation of the directions of budget policy in the conditions of the military status. It was established that in order to ensure the effective functioning of the budget system and the implementation of state social guarantees, the government adopted a number of operational and effective decisions for the proper functioning of the budget system under the military status, including complex changes in the budget process at the level of local budgets. The authors justify that the redistribution of budget expenditures and the provision of loans from the budget according to budget programs, the priority of expenditures by the state treasury service bodies, the abolition of restrictions on the maximum size of the reserve fund, the issuance of domestic state loan bonds are effective actions of the government with the aim of stabilizing the budget system.

Key words: budget policy, budget, budget system, military status, state finance.

УДК 342.951: 347.22: 34.096
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.21>

С. О. Грицай
orcid.org/0000-0003-0051-6149
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ВІРТУАЛЬНИЙ АКТИВ В УКРАЇНІ Є ЗАСОБОМ ПЛАТЕЖУ?

Вступ. «Запуск ринку віртуальних активів – це потужний фактор економічного росту України. Його розвиток сприятиме створенню нових робочих місць, залученню інвестицій та посиленню конкурентоздатності нашої юрисдикції в міжнародному просторі. Водночас подальша розбудова цієї галузі потребує проактивної державної позиції та співпраці зі спільнотою фахівців. [...] Переконали, що Україна зможе бути попереду інших країн у сфері віртуальних активів», – таку думку висказав заступник Міністра цифрової трансформації з питань розвитку ІТ (Мінцифра спільно з криптоспільнотою презентували стратегію розвитку ринку віртуальних активів, 2021).

Директор Департаменту стратегії та розвитку Національного Банку України зазначив, що віртуальні активи стануть вагомим явищем у державному управлінні та відносинах між людьми протягом наступних 5-и років. Тому Національний Банк України як незалежний регулятор зацікавлений у тому, щоб зробити подальші процеси з використанням віртуальних активів максимально зручними, безпечними, а також вигідними для усіх стейкхолдерів ринку та населення України (Мінцифра спільно з криптоспільнотою презентували стратегію розвитку ринку віртуальних активів, 2021).

Авіаперевізник ОАЕ Emirates планує використовувати передові цифрові рішення, такі як блокчейн, метавесвіт і криптовалюта, в рамках своєї стратегії швидкісної та більш гнучкішої комунікації з клієнтами. Авіакомпанія зі штаб-квартирою в Дубаї буде наймати нових співробітників для метавесвітних і не-взаємозамінних токенів, також відомих як NFT, в спробі розробити додатки для моніторингу потреб клієнтів, заявив головний виконавчий директор Emirates Адель Ахмед Аль-Редха на прес-конференції ЗМІ на Аравійському туристичному ринку. Також виконавчий директор повідомив, що Emirates планує використовувати Біткойн як платіжний сервіс, додаючи колекціонування NFT на веб-сайтах компанії для торгівлі (Dubai Airline Emirates Embraces Digital Currencies and Metaverse to Attract New Customers, 2022).

Вихідні передумови та огляд літератури. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) (Про віртуальні активи, 2022). Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій (Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи», 2020). Згідно п. 1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності (Пояснювальна записка до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні», 2022): а). з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б). впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п. 2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п. 1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію (Порівняльна таблиця до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами», 2022), Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) (Проект № 7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами, 2022).

Мета статті. Провести дослідження спрямоване на вивчення віртуального активу, з точки зору використання його як засобу платежу, а також використання як предмет обміну на майно (товари), роботи (послуги) та встановлення існуючих фінансово-економічних механізмів сприяючих цьому.

Виклад методики. При проведенні дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження – дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, системний підхід; спеціально – юридичні методи пізнання – формально правовий; правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод; методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження.

Результати дослідження. Виходячи з запитальної теми статті «Віртуальний актив в Україні, є засобом платежу?» та поставленої мети нашого дослідження, з самого початку зазначимо, що правовий статус віртуальних активів визначений у частині 7 статті 4 Закону 2074, та має наступну трактовку: «Віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги)».

Але чи все так однозначно, як формально представлено у законодавчих нормативах, ми і спробуємо розібратися у нашому дослідженні.

1. **Визначення та правове врегулювання віртуальних активів.** Державне регулювання ринку віртуальних активів – здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР) (Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, 2011) та Національного банку України (надалі – НБУ) (Про Національний банк України, 1999) комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів (п. 1 ст. 16 Закон 2074).

Державне регулювання у сфері обороту забезпечених віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями (ЗВА(ВЦ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національний банк України (надалі – НБУ).

Державне регулювання у сфері обороту віртуальних активів, крім ЗВА(ВЦ), зокрема і щодо забезпечених віртуальних активів, що забезпечені цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (ЗВА(ФІ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР).

Закону 2074 формує власний поділ віртуальних активів, який не схожий з загальноприйнятим у спільноті що має відношення до криптоіндустрії:

- *віртуальний актив* – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. п. 1 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Віртуальні активи є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом. Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими. (п. 1 ст. 4 Закону 2074);

- *забезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. п. 3 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. 3 ст. 4 Закону 2074);

- *незабезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що не посвідчує жодних майнових або немайнових прав (п. п. 6 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Незабезпечені віртуальні активи майнових прав не посвідчують (п. 2 ст. 4 Закону 2074);

У свою чергу, забезпечений віртуальний актив, як вже фінансовий віртуальний актив, формує два окремих напрямку вже свого внутрішнього розподілу, на: забезпечений валютними цінностями та забезпечений цінними паперами або деривативним фінансовим інструментом (п. 6 ст. 4 Закону 2074):

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ));

• емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ)).

2. *Постачальники послуг з обороту віртуальних активів*. Суб'єкти господарювання усіх форм власності мають право провадити діяльність постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови виконання вимог, визначених Законом 2074 (п. 1 ст. 18 Закону 2074).

Діяльність постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, допускається виключно за умови отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів відповідного виду, визначеного Законом 2074 (п. 2 ст. 18 Закону 2074).

Суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови отримання дозволу на надання кожного відповідного виду послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 3 ст. 18 Закону 2074).

Постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, – виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: 1). зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; 2). обмін віртуальних активів; 3). переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п. п. 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом (п. 6 ст. 9 Закону 2074).

У деяких випадках не є обов'язковим отримувати дозвіл на провадження діяльності з обороту віртуальних активів, а у деяких, потрібно додатково мати відповідну ліцензію:

видача дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ФІ) – у встановлених НКЦПФР випадках та порядку, професійні учасники ринків капіталу мають право на провадження відповідного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, без отримання дозволів, передбачених Законом 2074 (п. 17 ст. 19 Закону 2074);

випади дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ВЦ) – а) постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є банком, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі банківської ліцензії та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів; б) постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є небанківською фінансовою установою, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 16 ст. 19 Закону 2074).

Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є банками, філіями іноземних банків, здійснюється у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» (Про банки і банківську діяльність, 2000). Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є небанківськими фінансовими установами, здійснюється у порядку, визначеному Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг, 2001) (п. 2 ст. 17 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), може бути лише фінансова установа (п. 7 ст. 9 розділу III Закону 2074).

Послугами з обміну віртуальних активів є діяльність, пов'язана з обміном віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності, що здійснюється для третіх осіб та/або за дорученням та в інтересах третіх осіб.

Постачальники послуг з обміну віртуальних активів мають право надавати послуги з обміну віртуальних активів виключно на інші віртуальні активи або на національну валюту (гривню), а у випадках, визначених Національним банком України, – на інші валютні цінності (п. 2 ст. 11 Закону 2074).

Термін «валютні цінності» вживається в Законі 2074 у значенні, наведеному в Законі України «Про валюту і валютні операції» (п. п. 2 п. 1 ст. 1 Закону 2074) (Про валюту і валютні операції, 2018). У разі запровадження НБУ заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції» норми Закону 2074 застосовуються до операцій з обміну віртуальних активів у частині, що не суперечить цим заходам захисту.

3. *Еквайринг та конвертація валюти, як спосіб сплати віртуальними активами.* Еквайринг (торговий еквайринг) – послуга банку, яка дозволяє за допомогою POS-терміналу (або його аналог) приймати до оплати платіжні картки міжнародних та національних платіжних систем за товари, роботи та послуги (Що таке еквайринг, еквайр, POS-термінал?, 2020).

Мобільний еквайринг (від англ. Acquire – купувати, отримувати) – технологія, що дозволяє приймати оплату товару або послуги банківськими картами за допомогою смартфона або планшетного комп'ютера і підключеного до них M-POS-терміналу. Мобільні POS-термінали можуть бути підключені до смартфона або планшету на базі Apple iOS або Android, а також до персонального комп'ютера. Окремих обмежень щодо прийняття банківських карт мобільним POS-терміналом немає. Типи і види платіжних карт можуть обмежуватися як банком-еквайром (наявністю сертифікацій в PC) так і можливостями мобільного POS-терміналу (прийом карток із магнітною смугою і / або чипом, безконтактних карт). (Мобільний еквайринг, 2022)

Поняття конвертації валют щодо операцій з платіжними картками виникає в разі, коли валюта операції, що здійснюється з картою відрізняється від валюти карткового рахунку. Таким чином, якщо у власника картки відкритий рахунок в доларах США або Євро, а він знімає в банкоматі гривню або розраховується всередині України за придбаний товар або надану послугу, виникає конвертація з долара в гривню. І навпаки, якщо у власника картки рахунок в гривні, а він робить операцію в доларах США, виникає конвертація з гривні в долар. Говорити про подвійну конвертації можна в тому випадку, коли валюта розрахунків відрізняється і від валюти карткового рахунку та від долара США, або євро (в залежності від того, в якій валюті банк розраховується з платіжною системою). Розглянемо приклад, коли банк розраховується з платіжною системою в доларах США, а держатель картки здійснює покупку в Польщі в злотих. Для того, щоб дана операція успішно авторизувалася, а згодом відбулися коректні розрахунки, злоті конвертуються в долар США (перша конвертація), і авторизаційний запит на процесинговий центр українського банку приходиться на суму в доларах США. Тут долар конвертується в гривню (друга конвертація) і перевіряється чи достатньо гривні на рахунку клієнта, щоб зробити операцію за кордоном. Точно також здійснюються і розрахунки, з тією лише різницею, що авторизація операції, тобто дозвіл на здійснення операції, здійснюється за курсом на день здійснення операції, а списання буде проводитися за курсом на день списання суми з рахунку. Між цими двома подіями може пройти кілька днів, і курси, відповідно, можуть різнитися. Але це вже особливості розрахунків у платіжних системах. А загалом – це нормальна практика роботи з картою, і так було завжди. Уникнути конвертації можна тільки в тому випадку, якщо валюта рахунку власника картки не відрізняється від валюти, в якій здійснюється операція. Тобто якщо рахунок в євро і операція проходить в єврозоні, конвертації не буде, і точно так само, якщо операція в доларах США, і рахунок у клієнта в доларах – конвертації не буде (Подвійна конвертація валюти, 2022).

Аналогічним чином будуть проходити операції зі сплати товарів і послуг за допомогою наявних валютних активів у покупця, які будуть зберігатися на його рахунку. І це буде відбуватися в автоматичному режимі через постачальників послуг з обороту віртуальних активів, які отримали відповідний дозвіл від регуляторів ринку в Україні.

Висновки. Криптовалютою, яка прийняла законну назву в Україні, як віртуальні активи, у найближчому майбутньому, – можна буде розраховуватися в крамницях, супермаркетах та інших закладах. Не зважаючи на позицію ст. 2 Закону 2074, що віртуальні активи не є засобом платежу, такі платежі будуть мати місце і супроводжуватися в автоматичному режимі та на високій швидкості, завдяки, як варіант, процедурі еквайрингу та обміну, за допомогою посередників, – постачальників послуг з обороту віртуальних активів, які мають відповідний дозвіл з обміну віртуальних активів та ліцензії на переказ коштів без відкриття рахунку.

Наприкінці та у підтвердження отриманих результатів нашого дослідження, щодо можливості проведення розрахунків віртуальними активами у найближчому майбутньому, приведемо уривок з інтерв'ю державного службовця високого рангу, а саме заступника міністра з цифрової трансформації з питань розвитку ІТ, яке він дав інтернет-виданню «Мінфін» у 2021 році: «У нашому законопроекті чітко прописано, що криптовалюти не є засобом платежу, однак допустимі операції еквайрингу. Сьогодні законодавство в Україні так само не дозволяє розраховуватись доларами, але доларовою карткою можна спокійно оплачувати покупки. Під час оплати відбувається миттєва конвертація валют. Законопроект «Про віртуальні активи» передбачає, що компанії зможуть надавати послуги для таких конвертацій. Тому в Україні цілком легально можна буде розраховуватись криптовалютами, але через посередника» (Мінцифри: «В Україні можна буде легально розраховуватись криптовалютами», 2021).

Література

- Мінцифра спільно з криптоспільнотою презентували стратегію розвитку ринку віртуальних активів (2021, Липень 21). Міністерство цифрової трансформації України. <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-spilno-z-kriptospilnotoyu-prezentovali-strategiyu-rozvitku-rinku-virtualnikh-aktiviv>
- Мінцифри: «В Україні можна буде легально розраховуватись криптовалютами» (2021, Серпень 6). Мінфін. <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/oleksandr-bornyakov-virtualni-aktiv-i-mozhut-rovnisty-zaminiti-deyaki-nacionalni-valyuti/>
- Мобільний еквайринг: Принцип роботи, переваги і недоліки (2022). Prostobiz.ua. https://bankchart.com.ua/plastikovi_karti/statti/mobilniy_ekvajring_printsip_roboti_perevagi_i_nedoliki
- Подвійна конвертація валюти: Коли виникає і як уникнути подвійної конвертації в Приватбанку в 2022 році (2022). Bankchart.ua. https://bankchart.com.ua/plastikovi_kartki/statti/scho_take_podviyna_konvertatsiya_i_koli_vona_vinikaє
- Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, № 1063/2011 (2011). <https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011>
- Порівняльна таблиця до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами». (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233>
- Пояснювальна записка до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні». (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235>
- Про банки і банківську діяльність, Закон України № 2121-III (2000). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>.
- Про валюту і валютні операції, Закон України № 2473– VIII (2018). <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182473>.
- Про віртуальні активи, Закон України № 2074– IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20>.
- Про Національний банк України, Закон України № 679– XIV (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14>.
- Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг, Закон України № 2664– III (2001). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2664-14>.
- Проект № 7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами. (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>.
- Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи». (2020). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698>.
- Що таке еквайринг, еквайр, POS-термінал? (2020, Лютий 18). Дія. Бізнес. <https://business.diia.gov.ua/handbook/finansovij-menedzment/so-take-ekvajring-ekvajr-pos-terminal>.
- Dubai airline Emirates embraces digital currencies and metaverse to attract new customers. (2022, Травень 11). Arab News. <https://arab.news/298at>

References

- Mincyfra spilno z kryptospilnotoyu prezentovali strategiyu rozvytku rynku virtualnykh aktiviv [The Ministry of the Digital Community presented a strategy for the development of the virtual asset market with the crypto community]. (2021, June 21). Ministerstvo cyfrovoji transformaciji Ukrainy [Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-spilno-z-kriptospilnotoyu-prezentovali-strategiyu-rozvitku-rinku-virtualnikh-aktiviv> [in Ukraine].
- Mincyfry: «V Ukraini mozna bude leghaljno rozrakhovuvatysj kryptovaljutamy» [Ministry of Digital: «In Ukraine it will be possible to legally pay with cryptocurrencies»]. (2021, August 6). Minfin.

- <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/oleksandr-bornyakov-virtualni-aktivi-mozhut-povnistyu-zaminiti-deyaki-nacionalni-valyuti> [in Ukraine].
- Mobilnijj ekvajryng: Pryncyp roboty, perevaghy i nedoliky [Mobile acquiring: Principle of operation, advantages and disadvantages]. (2022). Prostobiz.ua. https://bankchart.com.ua/plastikovyi_karti/statti/mobilnijj_ekvajring_printsip_roboti_perevagi_i_nedoliky [in Ukraine].
- Podviyna konvertacija valjuty: Koly vynykaje i jak unyknyty podvijnoji konvertaciji v Pryvatbanku v 2022 roci [Double currency conversion: When it occurs and how to avoid double conversion in Privatbank in 2022]. (2022). Bankchart.ua. https://bankchart.com.ua/plastikovyi_kartki/statti/scho_take_podviyna_konvertatsiya_i_koli_vona_vinikae_ [in Ukraine].
- Polozhennja pro Nacionaljnu komisiju z cinnykh paperiv ta fondovogho rynku, № 1063/2011 [Regulations on the National Securities and Stock Market Commission, No. 1063/2011] (2011). <https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011> [in Ukraine].
- Porivnjajlna tablycja do Proektu #7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy, shhodo opodatkuvannja operacij z virtualjnymy aktyvamy» [Comparative table to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets»]. (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> [in Ukraine].
- Pojasnjuvaljna zapyska do Proektu #7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy shhodo opodatkuvannja oborotu virtualjnykh aktyviv v Ukraini» [Explanatory note to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of the Turnover of Virtual Assets in Ukraine»]. (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> [in Ukraine].
- Pro banky i bankivsjku dijajlnistj, Zakon Ukrainy № 2121-III [On banks and banking activities, Law of Ukraine No. 2121-III] (2000). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14> [in Ukraine].
- Pro valjutu i valjutni operaciji, Zakon Ukrainy № 2473- VIII [On currency and currency transactions, Law of Ukraine No. 2473- VIII] (2018). <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182473> [in Ukraine].
- Pro virtualjni aktyvy, Zakon Ukrainy № 2074- IX [On virtual assets, Law of Ukraine No. 2074- IX] (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> [in Ukraine].
- Pro Nacionaljnij bank Ukrainy, Zakon Ukrainy № 679- XIV [About the National Bank of Ukraine, Law of Ukraine No. 679- XIV] (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14> [in Ukraine].
- Pro finansovi poslughy ta derzhavne rehuljuvannja ryнкiv finansovykh poslugh, Zakon Ukrainy № 2664- III [On financial services and state regulation of financial services markets, Law of Ukraine No. 2664- III] (2001). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2664-14> [in Ukraine].
- Proekt #7150 Zakonu Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy shhodo opodatkuvannja operacij z virtualjnymy aktyvamy [Draft No. 7150 of the Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets]. (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> [in Ukraine].
- Propozycji Prezydenta Ukrainy do Zakonu «Pro virtualjni aktyvy» [Proposals of the President of Ukraine to the Law «On Virtual Assets»]. (2020). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> [in Ukraine].
- Shho take ekvajryng, ekvajr, POS-terminal? [What is acquiring, acquire, POS terminal?] (2020, February 18). Dija. Biznes [Action. Business]. <https://business.diia.gov.ua/handbook/finansovij-menedzment/so-take-ekvajring-ekvajr-pos-terminal> [in Ukraine].
- Dubai airline Emirates embraces digital currencies and metaverse to attract new customers. (2022, May 11). Arab News. <https://arab.news/298at> [in the United Arab Emirates].

Анотація

Грицай С. О. Віртуальний актив в Україні є засобом платежу? – Стаття.

У статті розглядаються віртуальні активи з точки зору використання його у якості платежу та обміну. При наявності декларування протилежного у Законі України «Про віртуальні активи», зокрема визначення у частині 7 статті 4 Закону 2074, яке має наступну трактовку: «Віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги)». Запуск ринку віртуальних активів – це потужний фактор економічного росту України. Його розвиток сприятиме створенню нових робочих місць, залученню інвестицій та посиленню конкурентоздатності нашої юрисдикції в міжнародному просторі. Водночас подальша розбудова цієї галузі потребує проактивної державної позиції та співпраці зі спільнотою фахівців. Віртуальні активи стануть вагомим явищем у державному управлінні та відносинах між людьми протягом наступних 5-и років. Тому Національний Банк України як незалежний регулятор зацікавлений у тому, щоб зробити подальші процеси з використанням віртуальних активів максимально зручними, безпечними, а також вигідними для усіх стейкхолдерів ринку та населення України. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій. Мета статті полягає у прове-

денні дослідження спрямованого на вивчення віртуального активу, з точки зору використання його як засобу платежу, а також використання як предмет обміну на майно (товари), роботи (послуги) та встановлення існуючих фінансово-економічних механізмів сприяючих цьому. Криптовалюта, яка прийняла законну назву в Україні, як віртуальні активи, у найближчому майбутньому, – можна буде розраховуватися в крамницях, супермаркетах та інших закладах. Не зважаючи на позицію ст. 2 Закону 2074, що віртуальні активи не є засобом платежу, такі платежі будуть мати місце і супроводжуватися в автоматичному режимі та на високій швидкості, завдяки, як варіант, процедурі еквайрингу та обміну, за допомогою посередників, – постачальників послуг з обороту віртуальних активів, які мають відповідний дозвіл з обміну віртуальних активів та ліцензії на переказ коштів без відкриття рахунку.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, безготівкові гроші, грошові сурогати.

Summary

Hrytsai S. O. Is a virtual asset a means of payment in Ukraine? – Article.

The article considers virtual assets in terms of using them as payment and exchange. If there is a declaration to the contrary in the Law of Ukraine «On Virtual Assets», in particular, the definition in Part 7 of Article 4 of the Law 2074, which has the following interpretation: «Virtual assets are not a means of payment on the territory of Ukraine and cannot be exchanged for property (goods), works (services)». The launch of the virtual asset market is a powerful factor in Ukraine's economic growth. Its development will contribute to the creation of new jobs, attract investment and strengthen the competitiveness of our jurisdiction in the international space. At the same time, further development of this industry requires a proactive state position and cooperation with the community of specialists. Virtual assets will become a significant phenomenon in public administration and relations between people over the next 5 years. Therefore, as an independent regulator, the National Bank of Ukraine is interested in making further processes using virtual assets convenient, safe, and beneficial for all market stakeholders and the population of Ukraine. The Parliament of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine «On Virtual Assets» No. 2074-IX. Which was signed by the President of Ukraine on 15.03.2022, after the changes were taken into account, according to his previously submitted proposals. The purpose of the article is to conduct research aimed at studying a virtual asset, from the point of view of using it as a means of payment, as well as using it as a subject of exchange for property (goods), work (services) and establishing existing financial and economic mechanisms contributing to this. Cryptocurrency, which adopted the legal name in Ukraine as virtual assets, shortly – can be calculated in stores, supermarkets and other establishments. Despite the position of Article 2 of Law 2074 that virtual assets are not a means of payment, such payments will take place and be accompanied automatically and at high speed, thanks, as an option, to the acquiring and exchange procedure, with the help of intermediaries – providers of virtual asset turnover services, which have the appropriate permission to exchange virtual assets and a license to transfer funds without opening an account.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, non-cash money, money surrogate.

Р. В. Кріль

orcid.org/0000-0002-3531-3934

аспірант кафедри морського та митного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРТНЕРСТВО МІЖ МИТНИЦЕЮ ТА БІЗНЕСОМ: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Вступ. Партнерські відносини між митною службою та бізнесом вважаються одним з ключових елементів побудови ефективної митниці 21-го століття. Як зазначає діючий Генеральний секретар Всесвітньої митної організації (ВМО) Кунію Мікурія головний зміст такого партнерства полягає у тому, що митниця має усвідомлювати потреби та пріоритети бізнесу, а бізнес у свою чергу повинен розуміти митні правила та процедури діяльності митниці, щоб підтримувати належний рівень дотримання законодавства (Mikuriya, 2012). Подібні трансформації охоплюють багато аспектів діяльності митної служби, починаючи із змін у законодавстві та процедурах і закінчуючи навчанням та підвищенням кваліфікації персоналу з метою сприйняття нових ідей та принципів роботи.

Аналогічні завдання вирішуються і у процесі реформування Державної митної служби України (ДМСУ). Що характерно, останні зміни у цьому напрямку прямо пов'язані із приєднанням України до Конвенції про спільний транзит та запровадженням нової комп'ютеризованої транзитної системи NCTS, яку вже назвали «митним безвізом». Так, у вересні 2022 року заступник Міністра фінансів України з питань європейської інтеграції Юрій Драганчук у своєму інтерв'ю зазначив, що із запровадженням «митного безвізу» повністю змінюється робота самих митників, їм треба буде перелаштовуватися на розбудову партнерських відносин з бізнесом, а сама митниця має із інструменту покарання перетворитися на інструмент співпраці з бізнесом (Ministry of Finance, 2022).

Разом з тим, ефективна адаптація та застосування тих або інших стандартів митних процедур на національному рівні потребує чіткого усвідомлення їх правової природи та мети створення, сприйняття базових ідей та принципів покладених у їх основу. Адже українська практика засвідчує наявність значних розбіжностей між тим між тим, як стандарти задумуються на міжнародному рівні, та їх практичним застосуванням на національному рівні (Gayk, Naujokè, & Kormych, 2021).

Саме тому у даній статті ми розглянемо генезу та правову природу партнерства між митницею та бізнесом, та спробуємо визначити в рамках яких правових інститутів зародилися базові принципи такого партнерства. Це сприятиме кращому розумінню шляхів та способів запровадження відповідних принципів у процедури та практику діяльності митної служби.

1. Партнерство митниці та бізнесу – визначення базових понять

Не дивлячись на те, що сам термін «партнерство митниці та бізнесу» (*Customs-Business Partnership*) широко використовується як на рівні ВМО так і на рівні національних митних служб принаймні з початку 2000-х рр., повноцінного нормативного визначення даного поняття не існує. На рівні міжнародних угод чи не вперше питання такого партнерства були артикульовані у тексті переглянутої Кіотської конвенції 1999 року (Customs Co-operation Council, 1999). Зокрема, Стандартне правило 3.1. Загального додатку передбачає, що «митна служба встановлює та підтримує офіційні відносини консультативного характеру з учасниками зовнішньої торгівлі». При цьому мета таких відносин визначається як «розвиток співробітництва та сприяння їхній участі у впровадженні найбільш ефективних методів роботи». Таким чином, можна окреслити декілька характеристик партнерства митниці та бізнесу. По-перше, це офіційні відносини, тобто вони оформлюються певним чином або на основі нормативно-правових актів, або через укладання договорів. По-друге, за змістом такі відносини є консультативними. Нарешті, основною їх метою є впровадження певних прийомів та способів ефективного виконання митних процедур.

Розроблений ВМО «Посібник з партнерства між митницею та бізнесом» (World Customs Organization, 2015, р.2) розкриває зміст такого партнерства через особливості шляхів та способів його здійснення, серед яких декларуються:

- конструктивна та стійка двостороння комунікація;
- регулярні консультації та обговорення;
- залучення стейкхолдерів до розробки політик та процедур;
- створення формального механізму співробітництва.

Знову ж таки, за версією ВМО в результаті відповідних заходів щодо розвитку партнерських відносин мають визначитися потреби щодо реформ та змін у законодавстві, процедурах та планах діяльності митної служби. З іншого боку врахування відповідних потреб бізнесу має приводити до зростання добровільного дотримання митного законодавства та реалізації заходів сприяння торгівлі. Тобто, згідно рекомендацій ВМО партнерство між митницею та бізнесом має бути формалізованим через певний механізм, крім того така формалізація означає наявність певних критеріїв залучення недержавних суб'єктів до співробітництва та встановлення процедур як оформлення так і реалізації партнерських відносин.

Вже згаданий генеральний секретар ВМО К. Мікурія у одному із своїх виступів окреслив коло недержавних суб'єктів які мають бути задіяні у механізмі партнерства між митницею та бізнесом, а також основні джерела міжнародних стандартів для такого партнерства. Так, серед основних стейкхолдерів називалися законні економічні оператори, бізнес-мережі та професійні асоціації; а серед джерел – переглянута Кіотська Конвенція, переглянута Арушська декларація, Рамкові стандарти безпеки і спрощення світової торгівлі SAFE та WCO Data Model (World Customs Organization, 2010).

Зазначені вище погляди на склад стейкхолдерів вказують на неоднорідність недержавного елемента у партнерстві між митницею та бізнесом, коли під терміном «бізнес» розуміються суб'єкти із доволі відмінними функціями та ролями. Зокрема, можна говорити про багаторівневий діапазон подібного партнерства (Zhang & Preece, 2011, р.50). По-перше, подібне партнерство бути на «рівні індустрії» при чому як на міжнародному (міжнародні міжурядові організації – міжнародні неурядові організації) так і на національному (національні митні служби – національні асоціації) рівнях. По-друге, на національному рівні воно може реалізовуватися між митною службою або її підрозділами та окремими підприємствами. Це в свою чергу значно розширює спектр шляхів та способів реалізації партнерських відносин, але одночасно означає існування певної специфіки на кожному із рівнів.

Разом з тим, в літературі існують суттєві відмінності у поглядах на генезу партнерських відносин між митницею та бізнесом. Або, точніше, коли саме почалася трансформація ролі митниці від контролю товарів та адміністрування мит та податків до клієнто-орієнтованої сервісної служби. Зазвичай, подібні погляди охоплюють декілька позицій:

- партнерство між митницею та бізнесом базується на концепції публічно-приватного партнерства;
- подібне партнерство є елементом заходів щодо спрощення та гармонізації митних процедур;
- воно також є елементом заходів із сприяння (спрощення процедур) торгівлі;
- воно засновано на концепції взаємної вигоди (win-win) митної адміністрації, уряду та бізнесу (Nguyen, Aquino & Hong Le, 2019).

Хоча, більшість авторів, пов'язаних із тематикою митних реформ і вважає, що партнерство між митницею та бізнесом слід розглядати в рамках моделі «нового публічного управління» – *New Public Management* та відповідних реформ управління, є цілий ряд застережень щодо подібного підходу. Зокрема можна зазначити, що партнерство між митницею та бізнесом має свої особливості: воно відрізняється від загального публічно-приватного партнерства оскільки воно сфокусовано не на спільному наданні послуг, а на формуванні кращих політик, стандартів, інструкцій та покращенні дотримання митного законодавства (Zhang & Preece, 2011). Більше того, зазначені цілі та завдання в більшій мірі притаманні не «новому публічному управлінню» 1980-х, а більш новій моделі «нової публічної служби» – *New Public Service* 2000-х років. Адже саме остання модель, орієнтована, наприклад, на ідею «служити а не керувати», яка має забезпечувати громадянам можливість артикулювати та досягати спільних інтересів,

постійну модернізацією діяльності уряду у відповідь на зміни потреб суспільства, гнучкість та координацію адміністративних послуг, використання інформаційно-комунікаційних технологій тощо (Kormuch & Kormuch, 2021). Та й сама позиція ВМО полягає у тому, що взаємодія між митницею та бізнесом є «ключовим елементом належного урядування», який допомагає забезпечити врахування різноманіття поглядів в законодавстві, правилах та політиках (World Customs Organization, 2015, p.2).

В цьому аспекті, слід звернути увагу на те, що деякі автори шукають генезу сучасної концепції партнерства митниці та бізнесу як поза межами популярних моделей публічного управління, так і поза межами митної служби або ВМО.

Наприклад, є доволі популярна думка, що погляди на партнерство між митницею та бізнесом багато у чому сформувалися завдяки розвитку концепцій управління ланцюгами постачання. Адже самі по собі ланцюги постачання будуються на основі партнерських відносин між їх учасниками і митні та інші прикордонні служби відіграють у такому партнерстві одну з ключових ролей. Наприклад, А. Грейджер характеризував таке управління як «систематичну координацію бізнес-діяльності всередині фірми, а також між партнерами-контрагентами, включно з урядовими структурами», при цьому відмічаючи, що особливо складними у цьому аспекті є «транскордонні операції, де зустрічаються численні бізнес-діяльності та урядові дії» (Grainger, 2008, p. 341). Таким чином, ідея партнерських відносин між митницею та бізнесом органічно випливає із розвитку транскордонної торгівлі, і із збільшенням обсягів такої торгівлі стає все більше, і більше помітною та затребуваною.

Крім того, деякі автори вважають що трансформація відносин між митницею та бізнесом розпочалася значно раніше, ніж це було артикульовано у документах ВМО, хоча і визнають, що це відбулося під впливом міжнародного права та діяльності міжнародних організацій. Наприклад, С. Жаннар вважає, що першим подібним кроком стало підписання Конвенції про гармонізовану систему опису і кодування товарів 1983 року, яка встановивши єдину класифікацію товарів розпочала формування відносин довіри між митницею та бізнесом, оскільки її використання дозволило економічним операторам економити час на комерційних операціях уникаючи необхідності підлаштовуватися під безліч національних правил класифікації (Jeannard, 2010).

Таким чином можна з впевненістю говорити про дві речі. По-перше, витоки партнерства митниці та бізнесу слід шукати у міжнародних договорах та інших міжнародних інструментах, адже саме вони сформували сучасне митне законодавство, яке очевидно є одним з найбільш гармонізованих та уніфікованих (Kormuch, 2018). По-друге, норми, що ініціювали таке партнерство мають бути пов'язані із урахуванням інтересів бізнесу при створенні певних митних процедур або практик виконання митних та інших прикордонних формальностей.

2. Конвенція МДП, як приклад публічно-приватних партнерських відносин

В контексті генезису партнерських відносин між митницею та бізнесом, цікавим, на наш погляд, кейсом є формування митної процедури транзиту, нині відомої, як Конвенція МДП (TIR). Важливою особливістю цієї процедури є те, що одну з головних ролей як у створенні відповідних міжнародних інструментів, так і у організації їх практичного застосування відіграла, та продовжує відігравати міжнародна неурядова організація – Міжнародний союз автомобільного транспорту (МСАТ) (англ. *The International Road and Transport Union (IRU)*). Сам МСАТ було утворено у 1948 році як об'єднання національних автомобільних транспортних асоціацій восьми західноєвропейських країн з метою представлення їх інтересів у новоствореній Економічній Комісії ООН для Європи (ЄЕК ООН/UNECE). Саме завдяки співробітництву цих двох організацій у 1949 році і було підписану першу Угоду TIR, як інструмент сприяння післявоєнної внутрішньо-європейської торгівлі на тлі складних геополітичних відносин (Seven decades: driving road transport).

На практиці Угода 1949 року була актом, яким запроваджувалося часткове застосування низки проектів конвенцій, розроблених ЄЕК ООН, у тому числі і Проекту митної конвенції про міжнародні дорожні перевезення товарів. Вже редакція зазначеного проекту 1949 року (ст. 4) закладала базові принципи здійснення транзиту автомобільним транспортом до яких відносилися:

- дотримання перевізником митного законодавства та правил своєї країни та країн через які товари транспортуються;

- використання транспортних засобів та контейнерів, які були попередньо схвалені відповідно до правил Угоди;

- покриття товарів гарантією, яка видана гарантом, схваленим митною службою своєї країни.

Успішне часткове застосування Угоди 1949 року зумовило подальший розвиток як самої системи TIR, так і створення низки інших угод, які були спрямовані на сприяння здійсненню транзитних перевезень автомобільним транспортом. Наприклад, це стосується Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів 1956 р. (Конвенція CMR), основною метою якої було уніфікувати умови укладання транспортних договорів у міжнародних автомобільних вантажних перевезеннях, які б в іншому випадку регулювалися національними правилами окремих держав (Poliak et al, 2016). Не дивлячись на те, що Конвенція CMR є, насамперед, інструментом приватного права, вона мала значний вплив на розвиток практики виконання митних та прикордонних формальностей, адже, поміж іншого встановила розподіл обов'язків та відповідальності відправника та перевізника в цій сфері. Зокрема, ст. 11 Конвенції CMR встановила обов'язок відправника надавати перевізнику всі необхідні документи та забезпечувати його всією необхідною інформацією для виконання митних та інших формальностей. При цьому перевізник звільняється від обов'язку перевіряти вірність та адекватність таких документів, але несе відповідальність як представник за наслідки втрати або невірного використання таких документів. А ст. 23 Конвенції CMR встановила обов'язок відшкодування перевізником суми митних зборів у випадку втрати або пошкодження товару. Тим самим Конвенція CMR також посприяла уніфікації та стандартизації митних процедур.

Як вже зазначалося вся система міжнародних угод щодо міжнародного автомобільного транспорту від самого початку розроблялася в рамках публічно-приватного партнерства між МСАТ та відповідними агенціями ООН, насамперед ЄЕК ООН. Систему TIR у цьому аспекті взагалі слід виділити окремо, адже не тільки її створення, а й практичне застосування, базується саме на публічно-приватному партнерстві, як на вищезгаданому міжнародному рівні, так і на рівні національних держав – між національними асоціаціями перевізників, національними гарантами, компаніями-перевізниками та митними адміністраціями. Більше того, вважається, що підписання у 1959 році повноцінної Конвенції TIR стало першим історичним прикладом публічно-приватного партнерства між МСАТ та ООН (Seven decades: driving road transport). Аналогічний підхід було продовжено і у нині діючій Конвенції МДП (TIR) 1975 року. Згідно положень цієї Конвенції, систему TIR адмініструють її Договірні Сторони під керівництвом ЄЕК ООН. Ця система утворює публічно-приватне партнерство між Договірними Сторонами та міжнародним гарантійним ланцюгом, який, в свою чергу адмініструє МСАТ та національні асоціації (Kern, 2017).

Відповідні завдання МСАТ відображено у нині діючій «Конституції міжнародного союзу автомобільного транспорту», прийнятої Генеральною Асамблеєю МСАТ 6 листопада 2008 року. Так, згідно статті 2 даного акту, до цілей діяльності МСАТ, зокрема віднесено такі завдання, як:

- працювати над сприянням автомобільному транспорту, зокрема шляхом уніфікації та спрощення правил і практик, що стосуються внутрішнього та міжнародного дорожнього руху, митних формальностей, транспортних контрактів, безпеки дорожнього руху тощо;

- представляти галузь автомобільного транспорту перед державними органами та установами чи організаціями, державними чи приватними, а також у ЗМІ, національних чи міжнародних;

- розробляти, відповідно, будь-яку робочу програму, приймати або рекомендувати будь-які заходи, вживати будь-яких заходів, використовуючи відповідні засоби, у співпраці зі своїми членами та всіма партнерами галузі автомобільного транспорту для досягнення своїх статутних цілей (International Road Transport Union, 2009).

Як ми бачимо, МСАТ не лише приймає участь у розробці заходів щодо спрощення та уніфікації митних процедур, але й займається активною адвокацією інтересів перевізників

перед міжнародними організаціями та відповідними національними органами влади. Також, можна говорити про те, що робочі програми та інші документи та рекомендації МСАТ виступають в якості актів «м'якого права», яке адресовано як перевізникам, так і національним державами та їх органам публічної влади у тому, що стосується міжнародного транспорту.

В цілому, архітектура адміністрування Конвенції МДП складається з п'яти елементів (International Road Transport Union, 2017):

- ЄЕК ООН наглядає за застосуванням Конвенції в цілому, та забезпечує роботу передбачених Конвенцією органів, які складаються з представників країн-учасниць та розробляють поправки, перевіряють дотримання Конвенції країнами-учасницями та надають їм підтримку;

- МСАТ адмініструє міжнародний ланцюг гарантій TIR, розподіляє гарантії між асоціаціями-учасниками, та наглядає за адміністративними процесами та розвитком відповідних інформаційно-комунікаційних технологій;

- митні служби країн учасниць відповідають за застосування Конвенції на національному рівні, включаючи такі аспекти як здійснення митних та прикордонних формальностей, схвалення національних операторів та транспортних засобів TIR;

- національні авторизовані асоціації-гаранти видають гарантії TIR схваленим транспортним операторам та співпрацюють з національними митними службами щодо врегулювання порушень, що виникли на їх території;

- транспортні та логістичні компанії після схвалення національними асоціаціями та митними службами купують гарантії TIR та здійснюють транспортування.

Функції МСАТ по адмініструванню ланцюга гарантій та її взаємовідносин із іншими суб'єктами залученими до реалізації Конвенції МДП визначаються цілим рядом положень даної Конвенції, а також пояснювальними записками до таких положень.

Повноваження МСАТ щодо організації та функціонування міжнародної системи гарантій встановлено через авторизацію Адміністративним комітетом Конвенції МДП відповідно до ст. 6.2-біс даної Конвенції. При цьому критерії, яким має відповідати МСАТ та її повноваження щодо виконання функцій, передбачених ст. 6.2-біс, визначено Частиною III Додатку 9 Конвенції МДП. Щодо організації та функціонування міжнародної системи гарантій МСАТ взаємодіє з країнами-учасниками Конвенції МДВ, органами Конвенції МДП та ЄЕК ООН.

Таким чином, на прикладі системи TIR ми можемо побачити всі основні елементи сучасної концепції партнерства між митницею та бізнесом, включаючи наявність формалізованого механізму взаємодії, участь у формуванні норм та процедур, зворотній зв'язок та консультації, заходи щодо добровільного дотримання законодавства, спрощення митних процедур та сприяння торгівлі. При цьому, формування такого партнерства розпочалося набагато раніше поширення аналогічних принципів у загальному державному управлінні.

Висновки. Не дивлячись на те, що концепція партнерства між митницею та бізнесом є на сьогоднішній день популярною та затребуваною, міжнародні стандарти дають лише загальне уявлення щодо шляхів та способів її запровадження та розвитку. Разом з тим, можна визначити два основні канали розвитку такого партнерства. По-перше, це загальний в рамках переходу до нових моделей публічного управління і розвитку митниці як сервісної служби. По-друге, це секторальний, коли запровадження партнерських відносин відбувається завдяки імплементації окремих міжнародних митних стандартів, наприклад щодо застосування процедур транзиту або заходів щодо сприяння торгівлі. Ключовим у обох каналах є створення формальних механізмів взаємодії між митницею та недержавними суб'єктами який забезпечує не лише двосторонній обмін інформацією та консультації, але й обов'язковість використання результатів такого обміну при формуванні політик, норм та процедур.

Література

Agreement providing for the provisional application of the Draft International Customs Conventions on Touring, on Commercial Road Vehicles and on the International Transport of Goods by Road Geneva, 16 June 1949. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1950/01/19500101%2000-03%20AM/Ch_XI_A_01p.pdf

Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) Geneva, 19 May 1956. United Nations, *Treaty Series*, 399, 189. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XI-B-11&chapter=11&clang=en

- Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention, 1975). <https://digitallibrary.un.org/record/556598?ln=en>
- Customs Co-operation Council. (1999) International Convention on The Simplification and Harmonization of Customs Procedures (as amended). *Customs Co-operation Council (World Customs Organization)*. http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/conventions/kyoto-convention/revise-kyoto-convention/body_gen-annex-and-specific-annexes.pdf?la=en
- Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention), Geneva, 15 January 1959. United Nations, Treaty Series, vol. 348, p. 13; vol. 481, p. 598 (amendment 1), and vol. 566, p. 356 (Amendment 2). https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XI-A-13&chapter=11&clang=_en
- Gayk, Anna, Naujokè, Erika and Kormych, Borys (2021) Harmonization of Procedures Is Still Work in Progress. *WCO News*, 94, February. <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-94/harmonization-of-procedures-is-still-work-in-progress/>
- Grainger, Andrew (2008) *Trade Facilitation and Supply Chain Management: A Case Study at the Interface between Business and Government. Doctoral dissertation*, London, Birkbeck College, University of London. p. 341.
- International Road Transport Union (2009) Constitution of the International Road Transport Union (IRU), adopted by the IRU General Assembly in Geneva on 6 November 2009. *International Road Transport Union*. https://www.iru.org/system/files/2.1.%20IRU%20Constitution%20%26%20Rules%20of%20Procedure_e.pdf
- International Road Transport Union (2017) *TIR: Global. Seamless. Certain*. Geneva, IRU <https://www.iru.org/system/files/IRU-brochure-TIR-global-seamless-certain-EN.pdf>
- Jeannard, Sébastien (2010) Focusing Customs on Client Service. *WCO News*, 61, February, 24. http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/media/wco-news-magazines/wco_news_61.pdf
- Kern D. (2017) The eTIR pilot project, an ongoing success. *WCO News*, 82, February. <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-82/the-etir-pilot-project-an-ongoing-success/>
- Kormych, B. (2018) The Modern Trends of the Foreign Trade Policy Implementation: Implications for Customs Regulations. *Lex Portus*, 5, 27-45. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.5.2018.2>
- Кормич Л. І., Кормич А. І. (2021) Концептуальні засади реформи публічної влади й управління та впровадження моделі «сервісної держави» в Україні. *Актуальні проблеми політики*, 67, 5-12. <http://dx.doi.org/10.32837/app.v0i67.1143>
- Seven decades: driving road transport. IRU. <https://www.iru.org/who-we-are/about-iru/history>
- Mikuriya, Kunio (2012) Expansion of Customs-Business Partnerships in the 21st Century. In Robert Z. Lawrence, Margareta Drzeniek Hanouz, And Sean Doherty (Eds.) *The Global Enabling Trade Report 2012. Reducing Supply Chain Barriers*. Geneva, World Economic Forum. 77-84. https://www3.weforum.org/docs/GETR/2012/GETR_Chapter1.7.pdf
- Міністерство Фінансів України (2022) Митниця має стати важливим елементом безпеки кордону й допомоги бізнесу, – Юрій Драганчук для Укрінформ 05.09.2022. https://mof.gov.ua/uk/news/mitnitsia_maie_stati_vazhlyvim_elementom_bezpeki_kordonu_i_dopomogi_biznesu_iurii_draganchuk_dlia_ukrinform_05092022-3592
- Nguyen, V.D., Aquino P.G. & Hong Le, D. (2019) A critical analysis of customs-business partnership compliance the import and export enterprises with customs law and regulation. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 24(5), 349-358. <https://www.redalyc.org/journal/279/27962050038/html/>
- Poliak M., Tomicová J., Jaśkiewicz M., Zhuravleva N., Fedorko G. (2016) Neutralization Of Transport Documents In Road Transport. *Transport Problems*. 16 (2), 87-99, <https://doi.org/10.21307/tp-2021-025>
- World Customs Organization. (2015) Customs-Business Partnership Guidance. *World Customs Organization*. <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/customs-business-partnership-guidance/customs--business-partnership-guidance.pdf>
- World Customs Organization. (2010, January 26) International Customs Day 2010. Speech by Kunio Mikuriya, Secretary General, World Customs Organization. *World Customs Organization*, <http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2010/january/international-customs-day-2010.aspx>
- Zhang, Shujie & Preece, Rob. (2011) Designing and Implementing Customs-Business partnerships: a possible framework for collaborative governance. *World Customs Journal*, 5(1), 43-62. [https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%205%2C%20Number%201%20\(Mar%202011\)/05%20Zhang_and_Preece.pdf](https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%205%2C%20Number%201%20(Mar%202011)/05%20Zhang_and_Preece.pdf)

References

- Agreement providing for the provisional application of the Draft International Customs Conventions on Touring, on Commercial Road Vehicles and on the International Transport of Goods by Road Geneva, 16 June 1949. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1950/01/19500101%2000-03%20AM/Ch_XI_A_01p.pdf

- Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) Geneva, 19 May 1956. United Nations, *Treaty Series*, 399, 189. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XI-B-11&chapter=11&clang=_en
- Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention, 1975). <https://digitallibrary.un.org/record/556598?ln=en>
- Customs Co-operation Council. (1999) International Convention on The Simplification and Harmonization of Customs Procedures (as amended). *Customs Co-operation Council (World Customs Organization)*. http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/conventions/kyoto-convention/revised-kyoto-convention/body_gen-annex-and-specific-annexes.pdf?la=en
- Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention), Geneva, 15 January 1959. United Nations, *Treaty Series*, vol. 348, p. 13; vol. 481, p. 598 (amendment 1), and vol. 566, p. 356 (Amendment 2). https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XI-A-13&chapter=11&clang=_en
- Gayk, Anna, Naujoké, Enrika and Kormych, Borys (2021) Harmonization of Procedures Is Still Work in Progress. *WCO News*, 94, February. <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-94/harmonization-of-procedures-is-still-work-in-progress/>
- Grainger, Andrew (2008) *Trade Facilitation and Supply Chain Management: A Case Study at the Interface between Business and Government. Doctoral dissertation*, London, Birkbeck College, University of London. p. 341.
- International Road Transport Union (2009) Constitution of the International Road Transport Union (IRU), adopted by the IRU General Assembly in Geneva on 6 November 2009. *International Road Transport Union*. https://www.iru.org/system/files/2.1.%20IRU%20Constitution%20%26%20Rules%20of%20Procedure_e.pdf
- International Road Transport Union (2017) *TIR: Global. Seamless. Certain*. Geneva, IRU <https://www.iru.org/system/files/IRU-brochure-TIR-global-seamless-certain-EN.pdf>
- Jeannard, Sébastien (2010) Focusing Customs on Client Service. *WCO News*, 61, February, 24. http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/media/wco-news-magazines/wco_news_61.pdf
- Kern D. (2017) The eTIR pilot project, an ongoing success. *WCO News*, 82, February. <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-82/the-etir-pilot-project-an-ongoing-success/>
- Kormych, B. (2018) The Modern Trends of the Foreign Trade Policy Implementation: Implications for Customs Regulations. *Lex Portus*, 5, 27-45. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.5.2018.2>
- Kormych L. & Kormych A. (2021) Conceptual principles of public authority and governance reform and implementation of a "service state" model in Ukraine. *Aktualni problemy polityky*, 67, 5-12. <http://dx.doi.org/10.32837/app.v0i67.1143>
- Seven decades: driving road transport. IRU. <https://www.iru.org/who-we-are/about-iru/history>
- Mikuriya, Kunio (2012) Expansion of Customs-Business Partnerships in the 21st Century. In Robert Z. Lawrence, Margareta Drzeniek Hanouz, And Sean Doherty (Eds.) *The Global Enabling Trade Report 2012. Reducing Supply Chain Barriers*. Geneva, World Economic Forum. 77-84. https://www3.weforum.org/docs/GETR/2012/GETR_Chapter1.7.pdf
- Ministry of Finance of Ukraine. (2022, September 6) Customs must become an important element of border security and business assistance, – Yurii Draganchuk for Ukrinform 09/05/2022. *Ministry of Finance of Ukraine*. https://mof.gov.ua/uk/news/mitnitsia_maie_stati_vazhlyvim_elementom_bezpeki_kordonu_i_dopomogi_biznesu_iurii_draganchuk_dlja_ukrinform_05092022-3592
- Nguyen, V.D., Aquino P.G. & Hong Le, D. (2019) A critical analysis of customs-business partnership compliance the import and export enterprises with customs law and regulation. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 24(5), 349-358. <https://www.redalyc.org/journal/279/27962050038/html/>
- Poliak M., Tomicová J., Jaśkiewicz M., Zhuravleva N., Fedorko G. (2016) Neutralization Of Transport Documents In Road Transport. *Transport Problems*. 16 (2), 87-99, <https://doi.org/10.21307/tp-2021-025>
- World Customs Organization. (2015) Customs-Business Partnership Guidance. *World Customs Organization*. <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/customs-business-partnership-guidance/customs--business-partnership-guidance.pdf>
- World Customs Organization. (2010, January 26) International Customs Day 2010. Speech by Kunio Mikuriya, Secretary General, World Customs Organization. *World Customs Organization*, <http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2010/january/international-customs-day-2010.aspx>
- Zhang, Shujie & Preece, Rob. (2011) Designing and Implementing Customs-Business partnerships: a possible framework for collaborative governance. *World Customs Journal*, 5(1), 43-62. [https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%205%2C%20Number%201%20\(Mar%202011\)/05%20Zhang_and_Preece.pdf](https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%205%2C%20Number%201%20(Mar%202011)/05%20Zhang_and_Preece.pdf)

Анотація

Кріль Р. В. Партнерство між митницею та бізнесом: витоки та перспективи реалізації. – Стаття.

У статті розглядається генезис поняття митно-ділового партнерства та його основні елементи. Важливість взаємодії митної служби та бізнесу неодноразово наголошувалась на міжнародному та національному рівнях. Визнано, що цей напрямок є основою розвитку митної справи XXI століття, реформування законодавства та процедур, забезпечення законності, сприяння торгівлі. Водночас нормативні акти та література з цього питання потребують більш прямолінійного підходу до проблем формування та реалізації такого партнерства. Акти ВМО насамперед зосереджуються на рекомендованих формах партнерства між митницею та бізнесом, які включають двостороннє спілкування, регулярні консультації, залучення зацікавлених сторін до розробки політики та процедур та створення формального механізму співпраці. Основними джерелами, які визначають або рекомендують правила та принципи побудови партнерських відносин між митницею та бізнесом, є переглянута Кіотська конвенція, переглянута Арушська декларація, Рамкові стандарти безпеки та сприяння світовій торгівлі SAFE та модель даних Всесвітньої митної організації. При цьому система суб'єктів цього партнерства є багаторівневою і може включати як міжнародні, так і національні неурядові організації та окремі підприємства. Зазвичай концепція митно-ділового партнерства вважається похідною від загальної ідеї державно-приватного партнерства. Однак він має ряд особливостей, оскільки спрямований не на спільне надання послуг, а на спільне формування нормативно-правового середовища. Тому слід розглядати інші джерела формування механізмів партнерства, такі як управління ланцюгами поставок або галузеві угоди щодо окремих аспектів митних процедур. Для ілюстрації останнього аргументу використовується випадок розвитку міжнародних перевезень вантажів із застосуванням книжок МДП. Зазначена система будувалася на принципах державно-приватного партнерства ще з початку 1950-х років, що свідчить про вплив секторальних домовленостей на загальну траєкторію розвитку митної служби.

Ключові слова: партнерство митниці та бізнесу, сприяння торгівлі, публічно-приватне партнерство, процедура транзиту, митне законодавство

Summary

Kryl R. V. Customs-Business Partnership: origins and prospects of implementation. – Article.

This article examines the genesis of the concept of customs and business partnership and its main elements. The importance of interaction between the customs service and business was repeatedly emphasized at the international and national levels. It was recognized that this direction is the basis of the development of customs in the 21st century, reforming legislation, and procedures, ensuring legality, and promoting trade. At the same time, normative acts and literature on this issue need a more straightforward approach to the problems of forming and implementing such a partnership. WMO acts primarily focus on recommended forms of partnership between customs and business, which include two-way communication, regular consultations, involvement of stakeholders in developing policies and procedures, and creating a formal cooperation mechanism. The primary sources that determine or recommend the rules and principles of building partnership relations between customs and business are the revised Kyoto Convention, the revised Arusha Declaration, the SAFE Framework for Security and Facilitation of World Trade, and the WCO Data Model. At the same time, the system of subjects of this partnership is multi-level and may include both international and national non-governmental organizations and individual enterprises. Typically, the concept of customs-business partnership is considered to be derived from the general idea of public-private partnership. However, it has several peculiarities, as it is not aimed at the joint provision of services but at the joint formation of the regulatory environment. That is why other sources of formation of partnership mechanisms should be considered, such as supply chain management or sectoral agreements on specific aspects of customs procedures. The case of the development of international transportation of goods under cover of TIR Carnets is used to illustrate the latter argument. Said system was built on the principles of public-private partnership since the early 1950s, which testifies to the influence of sectoral agreements on the general trajectory of the development of the customs service.

Key words: customs and business partnership, trade facilitation, public-private partnership, transit procedure, customs legislation.

Н. А. Соловйова

orcid.org/0000-0002-5211-9447

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОГО БАНКУ

Постановка проблеми. Актуальність теми наукової публікації обумовлена необхідністю формування наукового обґрунтованого підходу до визначення категорії правового режиму з припинення діяльності неплатоспроможного банку. Запит на наукову розвідку зазначеного аспекту сформований змінами організаційно-правових основ функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб. Так, із набуттям чинності положень Законів України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів виведення банків з ринку та задоволення вимог кредиторів цих банків» від 30.06.2021 № 1588-IX компетенція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб була розширена повноваженнями з припинення діяльності неплатоспроможних банків з ринку, внаслідок чого змінився загальний порядок здійснення відповідних заходів.

У той же час, на сьогодні формування законодавчого забезпечення реалізації повноважень суб'єкту публічної адміністрації із захисту інтересів вкладників та держави у сфері гарантування вкладів фізичних осіб ще не набуло завершеного характеру, що негативно впливає на ефективність використання правових засобів. Саме тому розгляд зазначеної проблематики має достатньо важливе значення для виявлення недоліків й прогалин у правовому регулюванні зазначеної групи суспільних відносин, і як результат - формулювання пропозицій до його вдосконалення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблематиці характеристики порядку правового регулювання суспільних відносин присвячені численні наукові праці як у загальнотеоретичній, так і в галузевій юридичній літературі. Безпосередньому вивченню правового явища «правовий режим» були присвячені наукові праця Алексєєва С.С., Альохіна О.П., Бахраха Д.М., Битяка Ю.П., Гаращука В.М., Дьяченка О.В., Ісакова В.Б., Кармолицького О.О., Козлова Ю.М., Комісарова О.Г., Кудінова С.С., Кузніченка С.О., Макарейка М.В., Матузова М.І., Малька А.В., Мінки Т.П., Попова Л.Л., Розанова І.С., Саакяна М.Б., Спаського А.С., Талалая Д.В., Тихомирова Ю.А. та багатьох інших. Окремі питання вітчизняного правового регулювання відносин у сфері гарантування вкладів фізичних осіб досліджували у своїх роботах Алексійчук К.О., Безвух С.В., Бойчук Т.В., Глуговська С.Л., Іскізаров О.М., Кравченко Н.Г., Лобач О.М., Мазур Т.В., Ревчук О.С., Чемерис М.С., Ходак Є.С. та ін. Наукові доробки вищезгаданих вчених містять змістовні підсумки спостережень, що закладають достатнє підґрунтя для дослідження сутності спеціального правового режиму припинення діяльності неплатоспроможного банку, що досі не вивчалось в прямій постановці питання.

Метою статті є вироблення авторського підходу до визначення категорії спеціального правового режиму припинення діяльності неплатоспроможного банку.

Результати дослідження. Сучасні уявлення про правовий режим ґрунтуються на тому, що це складне багатомірне соціально-політичне явище в системі взаємовідносин індивіду, суспільства та держави.

У той же час, у науковій літературі існують різні підходи до розкриття змісту дефініції «правовий режим», котрі не втратили своєї актуальності й до нині, а тому їх теоретичне узагальнення, на нашу думку, дозволяє сформулювати підхід до розуміння юридичної природи зазначеного явища в контексті предмету нашого дослідження.

Одним з перших тлумачення зазначеної категорії сформулював Ісаков В.Б., котрий отождив його з юридичною формою соціального режиму, який закріплений у правових нормах та забезпечується сукупністю юридичних засобів (Ісаков, 1989, с. 258).

У подальшому на розвиток наукової думки вплинули напрацювання Алексєєва С.С., котрий, в контексті розгляду проблематики щодо типів та систем правового регулювання, одним із перших визначив категорію «правовий режим» як *порядок регулювання*, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон та позитивних зобов'язань, що створюють особливий напрям регулювання (Алексєєв, 1995, с. 242-243). Більше того, науковець, досить вдало, зробив наголос на тому, що базисом для кожного такого режиму, так чи інакше, є *спосіб правового регулювання*, зокрема: заборона, дозвіл, позитивне зобов'язання, й визначає сутність правового регулювання (Алексєєв, 1995, с. 243-244). Підтримуємо зазначену позицію, адже дійсно особливості співвідношення зазначених вище складових визначають можливий рівень активності суб'єктів правовідносин, межу їх самостійності та передбачають обмеження й пільги.

Зазначені положення набули подальшого розвитку в роботах Мельгунова В.Д., котрий підтримуючи загальну концепцію дещо формалізував поняття правового режиму, визначивши, що дана категорія *об'єднує певний комплекс правових засобів в єдиний механізм* (Мельгунов, 2008, с. 37-38). На його думку, виходячи саме із специфіки змісту суспільних відносин визначається необхідний правовий режим для забезпечення належного рівня їх врегулювання за посередництвом використання відповідних правових засобів (Мельгунов, 2008, с. 37-38).

Матузов М.І. та Малько О.В. також розкрили це поняття через категорію механізм, а саме як *особливий механізм правового регулювання*, спрямований на конкретні види суб'єктів та об'єктів, пов'язаний із загальнозначущими соціальними процесами, в межах яких вони взаємодіють (Матузов, Малько, 1997, с. 66).

Зважаючи на те, що співвідношення дефініцій «правовий режим» й «правовий механізм» має дискусійний характер, варто навести думку Мінки Т.П., котрий цілком слушно вказав на недопустимість ототожнення цих понять, оскільки власне правовий режим лише реалізується через механізм правового регулювання та являє собою певний порядок і процес дії права (Мінка, 2012, С. 125-127). Також він вважає, що якщо механізм правого регулювання – це юридична категорія, яка показує як здійснюється правове регулювання, то правовий режим – здебільшого змістовна його характеристика, яка показує як реалізується механізм правового регулювання (Мінка, 2012, с. 126-127).

На недопустимість ототожнення категорій «правовий режим» й «механізм правового регулювання» також вказала Мазур Т.В., котра вважає, що правовий режим це – *змістовна характеристика конкретних нормативних засобів, покликаних організувати, ввести в рамки конкретно визначену ділянку життєдіяльності особи*, тоді як механізм правового регулювання означає *систему правових засобів, організованих послідовним способом для подолання перепон, які постають на шляху задоволення інтересів суб'єктів права* (Мазур, 2008, с. 22-23). Також в межах свого дисертаційного дослідження Мазур Т.В., на підставі теоретичного узагальнення, дійшла висновку, згідно існуючі наукові підходи збігаються в позиції про те, що *правовий режим лише реалізується через механізм правового регулювання*, який являє собою загальний порядок, процес дії права (Мазур, 2008, с. 22-23). Підтримуємо таку позицію.

Бахрах Д.М. дійшов висновку, що правовий режим – це *офіційно встановлений особливий порядок правового регулювання*, який виражає сукупність юридичних та організаційних засобів, що використовуються для закріплення соціально-правового стану об'єктів, впливу та напрямків забезпечення їх стійкого функціонування (Бахрах, 2008, с. 478). Зазначений підхід, на наш погляд, концептуально співпадає з висновками Алексєєва С.С.

Дещо інакше цю категорію визначила Шамсумова Є.Ф. Дисертантка вважає, що під цим терміном слід розуміти *особливий порядок законодавчого регулювання діяльності, дій або поведінки фізичних та юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або на окремих об'єктах*, який включає в себе встановлення механізму фактичної реалізації системи стимулів, нормативів, гарантій, заборон, обов'язків, обмежень, а також застосування заходів примусу та притягнення винних до відповідальності (Шамсумова, 2001).

На підставі аналізу наукових праць Бахраха Д.М., Матузова М.І. й Малька О.В., дійшов протилежно висновку Тихомиров Ю.О., котрий акцентував увагу на тому, що *правовий режим не можна ототожнювати ані із загальним правовим регулюванням, ані з процесом реалізації права*,

адже це особливий вид регулювання, в межах якого створюється та використовується специфічна комбінація юридичних, організаційних та інших засобів для забезпечення того чи іншого державного устрою (Тихомиров, 2005, с. 536-537). Зазначений підхід, на нашу думку, має дискусійний характер, оскільки, таке регулювання базується на загальних принципах права й закріплюється відповідними нормативно-правовими актами, а відтак воно не може існувати окремо від правового, проте, на наш погляд, частково слід погодитися з науковцем, що таке регулювання дійсно має особливий характер.

Позицію щодо розкриття поняття «правовий режим» саме через категорію «особливий порядок» також підтримали Придворов П.А. й Бриксіна Г.С. Розриваючи зазначену тезу автори зазначили, що під ним слід розуміти *особливий нормативний порядок регулювання*, котрий базується на загальних принципах, об'єднуючи всі його елементи в єдину упорядковану систему, та формується за допомогою встановлених та забезпечених державою правових засобів, *що визначають особливий характер прав і обов'язків (цілей, завдань, функцій), способів та гарантій їх реалізації, специфіку відповідальності за порушення режимних вимог* (Придворов, Бриксіна, 2007, с. 19-20).

Вітчизняні вчені-адміністративісти Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В. в загальних рисах погодились з тим, що своєрідність правового режиму виявляється саме в *особливому порядку виникнення й формування змісту прав і обов'язків учасників адміністративно-правових відносин та їх здійснення, наявності специфічних санкцій, особливих засобів їх реалізації, а також і дії єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність правових норм* (Битяк, 2007, с. 268). Його ж сутність авторський колектив сформулював як *певне поєднання правових засобів регулювання, що виявляються в централізованому порядку, імперативному методі правового впливу та юридичній нерівності суб'єктів правовідносин* (Битяк, 2007, с. 268). Підтримуємо таку позицію.

Цікавим також є підхід Макарейко М.В., котрий розглядає дане поняття у загальному вигляді як *загальний режим діяльності органів державного управління з реалізації владних повноважень*, а у вузькому – як *сукупність правил поведінки, діяльності громадян та юридичних осіб, закріплених в нормативно-правових актах, порядок реалізації ними прав та законних інтересів у певних випадках у сфері публічного управління, спрямований на забезпечення суспільного порядку та громадської безпеки спеціально утвореними для цього органами, підрозділами та службами органів державного управління* (Макарейко, 2009, с. 82). Вважаємо, що такий підхід концептуально дозволяє формалізувати спрямованість правового режиму як правової категорії в системі загального правового регулювання суспільних відносин, інакше кажучи його мету.

В оцінці зазначених наукових положень слід враховувати позицію Кузніченка С.О., котрий на рівні дисертаційного дослідження цілком слушно обґрунтував позицію, згідно з якою до розгляду й дослідження правового режиму потрібно підходити з позиції впливу права на суспільні відносини, а не управління людською діяльністю та її процесами, яка без наявності правової форми не має жодного значення для юриспруденції (Кузніченко, 2010, с. 37).

У цілому аналіз розглянутих вище наукових положень дає можливість погодитися з тезою Кузніченка С.О. про те, що в наукових джерелах не існує єдиної загальноновизнаної концепції юридичного феномену «правовий режим» (Кузніченко, 2010, с. 41), проте їх теоретичне узагальнення, на нашу думку, все ж таки дозволяє сформулювати концептуальне бачення про правову природу та дає можливість вирізняти предметні сторони цього явища.

Так, не зважаючи на відносну самотність авторських підходів щодо характеристики правових режимів, на нашу думку, у більшості випадків вони збігаються в акцентах щодо притаманних йому рис. Формалізуючи їх, вважаємо за можливе розглядати *правовий режим як особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, котрий реалізується через відповідний механізм впливу на суб'єктів для досягнення конкретної мети, яка визначається з урахуванням специфіки об'єкта правового регулювання та публічного інтересу*. Відповідно, таке явище слід розглядати як динамічне, тобто таке, що має структурні елементи, стадії й способи реалізації.

На наше переконання, риторика про особливий характер правового регулювання у співвідношенні із загальним базується, перш за все, на тому, що таке юридичне регулювання, хоча й засновано на загальних принципах права, втім *застосовується за наявності для того підстав й орієнтовано на певну сферу діяльності з чітко визначеним об'єктом для вирішення притаманних саме йому спеціальних завдань, завдяки використанню оптимально поєднаних правових засобів*.

Якщо вести мову про підстави їх застосування, слід зазначити, що в теорії правового регулювання усталеним є підхід, згідно з яким особливий правовий вплив на суспільні відносини здійснюється за наявності для того передумов, а саме: юридичних фактів та їх сукупності (фактичного складу). Відповідно, у науково-довідковій літературі «юридичний факт» визначається як обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин (Ісаков, 1980). З іншого боку, фактичний склад постає складовою більш широкої системи фактів, адже включає не лише певну сукупність юридичних фактів, але й значну кількість неюридичних обставин (Ісаков, 1980, с. 6). Більш детальний розгляд зазначеного питання виходить за межі предмету нашого дослідження, втім зазначимо, що фактичний склад також необхідно відрізняти від утворень іншого порядку – складних юридичних фактів, як системи ознак факту, та юридичних конструкцій, як «ідеальної моделі», що відображає складну структуру врегульованих правом суспільних відносин, юридичних фактів або їх елементів (Мазур, 2008, с. 10-21).

Що стосується характеристики правового впливу на суспільні відносини, то Кузніченко С.О. цілком слушно зауважив на тому, що саме такий аналіз лежить в основі розгляду та дослідження правового режиму (Кузніченко, 2010, с. 37). Підтримуємо позицію автора.

Перше на що слід вказати так це те, що зазначений вплив здійснюється на міру юридично можливої поведінки особи, тобто мова йде про офіційно визначні можливості, якими володіє фізична чи юридична особа (суб'єктивні права). Такий висновок можна зробити на підставі аналізу існуючих наукових праць. Наприклад, Алексєєв С.С. також дійшов висновку про те, що правовий режим виникає відносно не всіх ланок правового регулювання, а щодо суб'єктивних прав (Алексєєв, 1995, с. 243).

Що стосується загаданого вище впливу, то під ним розуміють закріплені нормами права три основні способи правового регулювання, як то, дозвіл – надання особі права на власні активні дії; заборона – покладення на особу обов'язку утримуватися від вчинення певної дії; позитивне зобов'язання – покладення на особу обов'язку до активної поведінки (Алексєєв, 1995, с. 225). Тобто, з метою досягнення необхідного рівня впливу, відбувається їх поєднання у певному співвідношенні з урахуванням специфіки об'єкту регулювання.

На думку Алексєєва С.С., комбінація виокремлених способів передбачає те, що один із них становить домінуючу складову, а відтак і визначає його загальну направленість, чим формує відповідний тип правового регулювання (Алексєєв, 1995, с. 225). Підтримуємо позицію автора.

Проаналізувавши наведені вище підходи до визначення категорії «правовий режим», ми дійшли висновку, що важливою характерною ознакою для такого явища є ідентифікація мети його встановлення, тобто на що саме він спрямований. Вважаємо, що така властивість є визначальною, адже саме затребуваний кінцевий результат щодо врегулювання належного об'єкту, з урахуванням його специфіки, формує особливий запит на підбір необхідних способів правового впливу.

Нами відстоюється позиція, згідно з якою відносини із забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб є об'єктом адміністративно-правового регулювання, відповідно загальна спрямованість правового режиму в цій сфері визначається публічним інтересом, а тому й має забезпечуватись адміністративним правом.

Слід зазначити, що правові режими розмежовуються за галузями права, адже для кожної з них притаманний специфічний режим регулювання. Кожен з яких має певну ступінь обмежуючого правового впливу на суб'єктивні права, що й корегує ступінь самостійності суб'єктів у взаємовідносинах з державою, в особі спеціально створених органів. Такий висновок нами зроблено на підставі аналізу наукового доробку Алексєєва С.С. (Алексєєв, 1995, с. 244).

Відповідно, адміністративному праву притаманний власний галузевий режим, в основі якого лежать принципи адміністративно-правового регулювання, методи та способи адміністративно-правового впливу, правовий статус учасників цих відносин. Вважаємо, що певний адміністративно-правовий режим має втілювати особливий порядок регулювання суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, у т.ч. супроводжувати діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у відповідній сфері саме для забезпечення реалізації його компетенції, а також регулювання спеціального об'єкту – специфічного кола суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з реалі-

зацією зазначеним суб'єктом публічної адміністрації своїх повноважень щодо впливу на суб'єктивні права учасників Фонду для захисту публічного інтересу на засадах непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Концептуальний розгляд проблематики нормативно-правового регулювання діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб був здійснений Мазур Т.В., котра також акцентувала увагу на необхідності розробки правового режиму Фонду (Мазур, 2008, С. 5-6, 8). З урахуванням особливостей об'єкту, предмет та методу правового регулювання авторка дійшла висновку, що під даною категорією слід розуміти сукупність закріплених в нормах права правил, що регулюють функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб як державної установи та фонду коштів (або врегульований нормами права специфічний порядок діяльності Фонду) (Мазур, 2008, с. 23-24). Вважаємо, що такий підхід має дискусійний характер, оскільки поза увагою лишаються особливі взаємовідносини між Фондом, як державною установою для виконання спеціальних функцій у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених законодавством, та банками, як обов'язковим учасниками Фонду, власне на яких і здійснюється особливий регулюючий вплив першим у випадку неплатоспроможності останніх.

Відзначимо, що зазначені Мазур Т.В. теоретичні положення потребують перегляду саме в зв'язку із набранням чинності Закону від 23.02.2012 р. № 4452-VI (Закон, 2012), котрий і уточнив його правовий статус в якості державного регулятора сфери гарантування вкладів фізичних осіб, більше того, окрім владних повноважень з формування фонду коштів й відшкодування за вкладами, наділив його виключною правомочністю щодо припинення діяльності неплатоспроможного банку (виведення неплатоспроможних банків з ринку і їх ліквідації), забравши її від Національного банку України. Тобто законодавцем об'єкт правового регулювання було розширено.

Забезпечення ефективного функціонування сфери гарантування вкладів фізичних осіб є бажаним до втілення публічним інтересом, який є похідним від суспільних потреб, тому Фонд гарантування вкладів фізичних осіб з приводу наданих йому повноважень вступає у відносини з Національним банком України та здійснює регулюючий вплив на міру можливої поведінки банків (учасників Фонду). Зазначені відносини мають публічно-правовий характер, в чому й виражається основний зміст державної політики щодо адекватного реагування на соціальні виклики та проблеми в сфері гарантування вкладів фізичних осіб.

Беручи за основу сформульовану позицію Куріним Є.В., згідно з якою частина суспільних потреб, котра підлягає або повинна підлягати правовому забезпеченню, складає зміст поняття «об'єкт правового регулювання» (Куріний, 2016, с. 46), слід дійти висновку про те, що об'єктом адміністративно-правового регулювання мають бути визначені відносини із забезпечення ефективного функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб.

Базуючись на аналізі законодавчого забезпечення діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, об'єкт адміністровано-правового регулювання сфери гарантування вкладів фізичних осіб буде охоплювати відносини, котрі виникають у зв'язку з функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, в межах яких не лише відносини з приводу виконання Фондом спеціальних функцій із накопичення коштів Фонду та відшкодувань за вкладами, але й щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених Законом від 23.02.2012 р. № 4452-VI.

Слід підтримати думку Мазур Т.В., згідно з якою від обрання належного правового режиму залежить ефективність використання правових засобів для вирішення тих чи інших правових задач (Мазур, 2008, С. 26). Тому з огляду на зазначене вище, вважаємо за можливе визначити категорію «правовий режим гарантування вкладів фізичних осіб» у широкому та вузькому значенні.

У **широкому** розумінні як особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, а у **вузькому** – як особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з реалізацією Фондом гарантування вкладів фізичних осіб владних повноважень щодо формування фонду коштів, відшкодування за вкладами, а також виведення неплатоспроможних банків з ринку і їх лікві-

дації, та реалізується через відповідний механізм впливу на суб'єктивні права учасників Фонду для досягнення публічного інтересу.

Слід також відзначити, що відносини з приводу діяльності Фонду по виведенню неплатоспроможних банків з ринку і їх ліквідації мають відносно відособлений характер, адже їх виникнення пов'язуються з певними юридичними фактами, саме за наявності яких Фонд наділяється додатковими повноваженнями й функціями з питань припинення діяльності неплатоспроможних учасників Фонду. Інакше кажучи, вказаній групі відносин притаманний надзвичайний характер, виникають у разі виникнення особливих умов (неплатоспроможність банків), що й зумовлює екстраординарний вплив на їх суб'єктивні права державою, в особі уповноваженої установи (Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) на учасників Фонду для захисту публічного інтересу.

Наукову розвідку проблематики організаційно-правових аспектів механізму припинення неплатоспроможного банку здійснила Лобач О.М. також вказала на особливий характер зазначеної групи відносин. Авторка дійшла висновку про те, що загалом механізм припинення неплатоспроможного банку в Україні втілений у спеціальний інститут фінансово-правового регулювання належних процедур, котрий базуються на реалізації владних повноважень в означеній сфері та включає інститути відкликання банківської ліцензії, тимчасової адміністрації та ліквідації, кожен з яких має характерні етапи реалізації з чітко визначеною послідовністю (Лобач, 2012, С. 127). Підтримуємо таку позицію.

Тому слід дійти висновку, що об'єкт адміністративно-правового регулювання сфери гарантування вкладів фізичних осіб є неоднорідним, а відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб своїх владних повноважень із припинення діяльності неплатоспроможних учасників Фонду є його відносно відособленою складовою.

Зважаючи на вказані вище юридичні властивості правового регулювання, вбачаємо за можливе порушити питання про виокремлення окремого правового режиму із загального правового регулювання суспільних відносин у цій сфері, визначивши його змістом особливий порядок регулювання відносини щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації.

У контексті зазначеного проблемного аспекту слід зазначити, що виокремити відповідний правовий режим з-поміж інших явищ, а також розрізнати їх між собою, можна за набором притаманних йому характерних ознак, котрі можливо з'ясувати за допомогою класифікації зазначених правових явищ. Під класифікацією ми розуміємо упорядкований процес умовного розподілу множини об'єктів на певні підмножини за найбільш загальними ознаками.

Так, у науковій літературі існують різні підходи визначення відповідних критеріїв умовного розподілу, кожен з яких дозволяє виділити властивості досліджуваного об'єкту та найбільш повно з'ясувати його зміст, виявити істотні характеристики, місце та значення як цілісного явища в системі правового регулювання. Аналіз існуючого наукового доробку дозволив зробити висновки про те, що адміністративно-правові режими, як правило, розрізняють за такими ознаками як: за масштабом волі громадян і організацій у використанні своїх можливостей для реалізації суб'єктивних прав; за об'єктом-носієм; за видами діяльності; за територією дії; за часовим фактором; за глибиною змін у конституційному статусі громадян і організацій; за юридичною силою акта, що закріплює режим; у т.ч. й за юридичними властивостями тощо.

Юридичні властивості, на нашу думку, є достатньо предметним критерієм розподілу, адже дозволяє найбільш точно врахувати особливості правового режиму пов'язаного з припиненням діяльності неплатоспроможного банку. Вказаний підхід опрацьовували такі вчені як Ведель Ж. (Ведель, 1973, с. 143), Бахрах Д.М. Росинський Б.В., Старілов Ю.М. (Бахрах, Росинський, Старілов, 2008, с. 481-483), Кузніченко С.О. (Кузніченко, 2010, с. 25, 29) та ін. Узагальнивши результати їх досліджень, слід дійти висновку, що за цим критерієм правові режими поділяються на загальні, тобто такі, що розраховані на повсякденну адміністративну діяльність, типові ситуації, а також на спеціальні, котрі розраховані на застосування у разі потреби нормалізації обстановки, створенні умов для ефективного здійснення регламентованих повноважень, належного функціонування окремих об'єктів, режиму тощо. При цьому

спеціальні правові режими формуються на основі загального публічного права як категорія похідного рівня, мають конкретну мету правового регулювання, котра визначає їх напрям, характер і побудову. Підтримуємо такі висновки.

Кузніченко С.О. на підставі теоретичного узагальнення дійшов слушного висновку про те, що спеціальні правові режими, як категорія, являють собою встановлений нормами адміністративного законодавства особливий порядок правового регулювання суспільних відносин в окремих сферах державного управління, пов'язаний з дотриманням суб'єктами права спеціальних правил поведінки (Кузніченко, 2000, с. 23-24). Також науковець зазначив, що такі режими супроводжуються деяким посиленням державно-владного впливу на управлінські відносини, чітким визначенням меж поведінки суб'єктів таких відносин, використанням спеціальних засобів, застосуванням заходів адміністративного примусу, дотриманням встановлених спеціальних правил поведінки (Кузніченко, 2000, с. 24). Підтримуємо зазначені вище висновки.

Таким чином слід дійти висновку, що юридичні властивості правовідносин, котрі виникають у зв'язку з реалізацією Фондом гарантування вкладів фізичних осіб із припинення діяльності неплатоспроможного банку іманентно співпадають з рисами притаманними спеціальному правовому режиму. Базуючись на цьому, вважаємо, що правовий режим в частині припинення діяльності неплатоспроможного банку є спеціальним правовим режимом, під яким слід розуміти особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з реалізацією Фондом гарантування вкладів фізичних осіб владних повноважень щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і їх ліквідації, та реалізується через відповідний механізм впливу на суб'єктивні права учасників Фонду для досягнення публічного інтересу.

Висновки. Надане формулювання змісту категорії «спеціальний правовий режим припинення діяльності неплатоспроможного банку» є першою авторською спробою теоретичного обґрунтування підходу до визначення особливого порядку регулювання суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з реалізацією Фондом гарантування вкладів фізичних осіб владних повноважень в сфері гарантування вкладів фізичних осіб.

У порівнянні із загальним правовим режимом регулювання відносин у зазначеній сфері, сформульований підхід до визначення спеціального правового режиму враховує множинний характер та відносну відособленість відносин саме з приводу виведення неплатоспроможних банків з ринку і їх ліквідації, як особливої складової об'єкту адміністративно-правового регулювання сфери гарантування вкладів фізичних осіб, власне на яку й розрахований його регулюючий вплив за допомогою імперативного методу.

Запровадження такого режиму пов'язується з необхідністю захисту публічного інтересу у разі виникнення особливих умов (неплатоспроможності банків), а також з тим, що для нормалізації ситуації повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, як уповноваженої державної установи в цій сфері, потребують розширення до необхідного рівня для забезпечення адекватного реагування на суб'єктивні права таких банків (учасників Фонду) за посередництвом екстраординарний впливу.

Література

- Ісаков В.Б. Механізм правового регулювання і правові режими / В.Б. Ісаков. *Проблеми теорії держави і права*. 1989. С. 258–261.
- Алексєєв С.С. Теорія права. М. : Видавництво БЕК, 1995. 320 с.
- Мельгунов В.Д. Адміністративно-правове регулювання і адміністративно-правові режими в сфері підприємницької діяльності. М. : Волтерс Клувер, 2008. 160 с.
- Матузов М.І., Малько А.В. Політико-правові режими: актуальні аспекти. *Суспільні науки і сучасність*. 1997. № 1. С. 63-71.
- Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123-127.
- Мазур Т.В. Правовий режим Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у банках : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2008 р. 220 с.
- Бахрах Д.М., Россинский Б.В., Стариков Ю.М. Адміністративне право: Підручник / Д.М. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.М. Стариков. 3-е вид., перегл. та доп. М.: Норма, 2008. 816 с.
- Шамсумова Э.Ф. Правові режими (теоретичний аспект) : автореф. дис. ... к. ю. н: 12.00. 01 / Єкатеринбург, 2001. 15 с.

- Тихомиров Ю.А. Адміністративне право і процес: повний курс. М. : Вид-во Тихомирова М. Ю., 2005. 1115 с.
- Придворов П.А., Бриксіна Г.С. Правовий режим органу державної влади (теоретико-правовий аспект). *Ленінградський юридичний журнал*. 2007. № 3. С. 5-21.
- Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
- Макарейко М.В. Адміністративне право: конспект лекцій. М. : НОРМА. 2009. 147 с.
- Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / МВС України, Кримськ. юрид. ін-т ОДУВС. Сімферополь, 2010. 463 с.
- Ісаков В.Б. Фактичний склад і механізми правового регулювання: монографія. С. : Вид-во Сарат. ун-та, 1980. 93 с.
- Мазур Т.В. Правовий режим Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у банках : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2008 р. 220 с.
- Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. Дата оновлення 13.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (дата звернення: 02.10.2022).
- Курінний Є. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій. *Публічне право*. № 1 (21). 2016. 43-51.
- Лобач О.М. Фінансово-правове регулювання припинення діяльності неплатоспроможного банку : дис. канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 155 с.
- Ведель Ж. Адміністративне право Франції / под. ред. М.А. Крутоголова. М. : Прогресс, 1973. 512 с.
- Кузніченко О.С. Надзвичайні адміністративно-правові режими : монографія. Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. 272 с.
- Кузніченко С.О. Надзвичайні спеціальні адміністративно-правові режими у законодавстві України. *Право України*. 2000. №. 12. С. 20-24.

References

- Isakov V.B. (1989). Mekhanizm pravovoho rehulivannia i pravovi rezhymy [Mechanism of legal regulation and legal regimes]. *Problems of the theory of the state and law*, pp. 258-261.
- Alekseev S.S. (1995). Teoriia prava [Theory of law]. M. Vydavnytstvo BEK, 320.
- Melgunov V.D. (2008). Administratyvno-pravove rehulivannia i administratyvno-pravovi rezhymy v sferi pidpriemnytskoi diialnosti [Administrative and legal regulation and administrative and legal regimes in the field of entrepreneurial activity]. M. Volters Kluver. 160.
- Matuzov M.I., Malko A.V. (1997). Polityko-pravovi rezhymy: aktualni aspekty [Political and legal regimes: current aspects]. *Social sciences and modernity*, 1, pp. 63-71.
- Minka T.P. (2012) Ontolohichna kharakterystyka pravovoho rezhymu [Ontological characteristics of the legal regime]. *Law and society*, 3, pp.123-127.
- Mazur T.V. (2008) Pravovi rezhyr Fondu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib u bankakh [Legal regime of the Fund for Guaranteeing Deposits of Individuals in Banks], Kyiv. 2008, 220.
- Bahrah D.M., Rossynskiy B.V., Starylov U.M. (2008). Administratyvne pravo [Administrative Law], Vol. 3. M. : Norma. 816.
- Shamsumova E.F. (2001). Pravovi rezhymy (teoretychnyj aspekt) [Legal regimes (theoretical aspect)]. Ekaterenburg. 15.
- Tihomirov U.A. (2005) Administratyvne pravo i protses: povnyi kurs [Administrative law and process: a full course]. Tihomirova U.A. 1115.
- Prydvorov P.A., Bryksina G.S. (2007). Pravovi rezhyr orhanu derzhavnoi vlady (teoretyko-pravovyi aspekt) [Legal regime of a public authority (theoretical and legal aspect)]. *Leningradskiy urydychniy gurnal*. 3, pp. 5-21.
- Bytiak U.P., Garashuk O.V., Diachenko O.V. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. K. : Urinkom Inter. 544.
- Makareiko M.V. (2009). Administratyvne pravo: konspekt lekci [Administrative law: lecture notes]. M. : NORMA. 147.
- Kuznichenko S.O. (2010). Stanovlennia ta rozvytok instytutu nadzvychnykh administratyvno-pravovykh rezhymiv v Ukrainy [Formation and development of the institute of emergency administrative and legal regimes in Ukraine]. Simferopol: ODUVS. 463.
- Isakov V.B. (1980). Faktychnyi sklad i mekhanizmi pravovoho rehulivannia [The actual composition and mechanisms of legal regulation]. S.: Vydavnytstvo Saratovskogo universytetu. 93.

- Mazur T.V. (2008). Pravovyi rezhym Fondu harantuvannya vkladiv fizychnykh osib u bankakh [Legal regime of the Fund for Guaranteeing Deposits of Individuals in Banks]: Kyiv. 220.
- Pro systemu harantuvannya vkladiv fizychnykh osib (2012): Zakon Ukrainy: [On the system of guaranteeing deposits of individuals: Law of Ukraine]: № 4452-VI. 13.04.2021. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>.
- Kurinnyy E. (2016). Obiekt ta predmet ukraïnskoho administratyvnoho prava: zmistovna ta aksiolohichna sutnist katehorii [Object and subject of Ukrainian administrative law: substantive and axiological essence of categories]. *Public law*, 1(21), pp. 43-51.
- Lobach O.M. (2012) Finansovo-pravove rehuliuвання pryrynennia diialnosti neplatospromozhnogo banku. Kyiv. 155. [Financial and legal regulation of termination of an insolvent bank]
- Vedel G. (1973). Administratyvne pravo Frantsii [Administrative law of France]. M.: Progress. 512.
- Kuznichenko S.O. (2010). Nadzvychaini administratyvno-pravovi rehzymy [Extraordinary administrative and legal regimes]. Simferopol: KRP "Vydavnytvo" rymnavchpeddergydav". 272.
- Kuznichenko S.O. (2000). Nadzvychaini spetsialni administratyvno-pravovi rehzymy u zakonodavstvi Ukrainy [Extraordinary special administrative and legal regimes in the legislation of Ukraine]. *Law of Ukraine*, 12, pp. 20-24.

Анотація

Соловйова Н. А. Поняття спеціального правового режиму припинення діяльності неплатоспроможного банку. – Стаття.

У публікації проаналізовано типові підходи до визначення поняття «правовий режим», на підставі чого автором визначено предметні ознаки цього явища. Сформульовано підхід до розуміння його юридичної природи, згідно з яким під правовим режимом слід розуміти особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, котрий реалізується через відповідний механізм впливу на міру можливої поведінки суб'єктів для досягнення конкретної мети, яка визначається з урахуванням специфіки об'єкта правового регулювання та публічного інтересу. Констатується, що особливий характер такого регулювання пов'язується з наявністю окремих підстав до його застосування, орієнтованістю на вирішення спеціальних завдань в окремій сфері діяльності з чітко визначеним об'єктом саме завдяки використанню оптимально поєднаних правових засобів.

Констатовано, що мета запровадження правового режиму продиктована публічним інтересом та є визначальною ризикою для виокремлення адміністративно-правового режиму, котрий забезпечує реалізацію компетенції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, у т.ч. щодо впливу на суб'єктивні права учасників Фонду для захисту публічного інтересу на засадах непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Обґрунтовано авторський підхід до формулювання категорії «правовий режим гарантування вкладів фізичних осіб» й надано її визначення у широкому та вузькому значенні. Зазначені положення дозволили врахувати множинний характер відносини із забезпечення ефективного функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб як об'єкту адміністративно-правового регулювання. З'ясовано юридичні властивості його складових та, з урахуванням наявних підходів до класифікації правових режимів за таким критерієм, виокремлено особливу групу відносини, котрі виникають у зв'язку з припиненням діяльності неплатоспроможного банку. Вперше розроблено підхід до формулювання й розкриття змісту категорії «спеціальний правовий режим припинення діяльності неплатоспроможного банку».

Ключові слова: правовий режим, гарантування вкладів, припинення, виведення, ліквідація.

Summary

Solovyova N. A. The concept of a special legal regime for the termination of an insolvent bank. – Article.

The publication analyzes typical approaches to the definition of the concept of "legal regime", on the basis of which the author defines the objective features of this phenomenon. An approach to understanding its legal nature is formulated, according to which a legal regime should be understood as a special order of legal regulation of social relations, which is implemented through an appropriate mechanism of influence on the degree of possible behavior of subjects to achieve a specific goal, which is determined taking into account the specifics of the object of legal regulation and public interest. It is noted that the special nature of such regulation is associated with the presence of separate grounds for its application, orientation towards the solution of special tasks in a separate field of activity with a clearly defined object thanks to the use of optimally combined legal means.

It was established that the purpose of introducing the legal regime is dictated by the public interest and is a defining risk for the separation of the administrative-legal regime, which ensures the implementation of the

competence of the Individual Deposit Guarantee Fund, including regarding the influence on the subjective rights of the participants of the Fund for the protection of public interest on the basis of the inviolability of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

The author's approach to the formulation of the category "legal regime of guaranteeing deposits of individuals" is substantiated and its definition in a broad and narrow sense is provided. The mentioned provisions made it possible to take into account the multiple nature of the relationship to ensure the effective functioning of the deposit guarantee system of natural persons as an object of administrative and legal regulation. The legal properties of its components are clarified and, taking into account the existing approaches to the classification of legal regimes according to such a criterion, a special group of relationships that arise in connection with the termination of the insolvent bank's activities is singled out. For the first time, an approach to the formulation and disclosure of the content of the category "special legal regime of termination of an insolvent bank" was developed.

Key words: legal regime, deposit guarantee, termination, withdrawal, liquidation.

УДК 342.72(477)+341.217(4-6ЄС):355.01+616-036.2
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.24>

Н. В. Шелевер

orcid.org/0000-0003-3641-4910

Web of Science Researcher ID: AAI-9623-2021

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ДОСТУП ДО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19

*Йти до суду – значить звертатися
до справедливості, оскільки суддя прагне бути
ніби уособленою справедливістю; до того ж
люди шукають неупередженого суддю...*

Аристотель

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Кожна особа має право на звернення до суду за захистом своїх законних прав, свобод та інтересів. Доступ до суду є однією із складових права людини на справедливий суд. Якщо нема доступу до правосуддя, то про яке справедливе судочинство взагалі може йти мова. Адже доступ до суду гарантований Конституцією України, міжнародними актами, тлумачиться Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Право на доступ до суду не є абсолютним та може бути обмежене, проте на відміну від інших прав має особливий характер і вимагає дотримання відповідних правил (строки, різні процедури, судовий збір тощо).

Право на доступ до суду означає, що суди повинні бути доступними. Це означає і доступ до інформації та судових рішень. Існують певні обмеження щодо доступу до суду, наприклад: високі ставки судового збору, наявність конституційно-правового імунітету для певної категорії осіб, вік особи, дієздатність тощо.

Проте в умовах пандемії COVID-19 важливим питанням є дослідження сучасного стану доступу особи до суду, адже такий доступ повинен бути ефективним. **Метою** статті є дослідження питання реалізації права на звернення до суду, обмеження цього права, дослідження позицій ЄСПЛ. Окрім цього, на даний час в Україні введено воєнний стан. Доступ до суду є актуальним питанням наразі в тих регіонах, де нема бойових дій, а після завершення війни буде актуальним як ніколи.

Завдання статті полягає у з'ясуванні проблем щодо доступу до суду, які виникли у зв'язку з введенням в Україні спочатку карантину, а потім уже і воєнного стану та наданні відповідних пропозицій щодо вирішення цих питань. Завдяки **аналітичному методу**, складовою права на справедливий суд виділено саме доступ до суду. При дослідженні застосовано також **формально-юридичний метод**, оскільки за його допомогою досліджено проблеми, які виникають при реалізації конституційного права на доступ до суду в умовах пандемії та воєнного стану.

Питання доступу до суду розглядається у працях таких вчених як В. Городовенко, П. Гуйван, О. Лемак, П. Рабінович, М. Стефанчук, С. Шевчук та інших. Проте необхідним є дослідження практичного втілення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час пандемії COVID-19 та війни з Російською Федерацією. Це і стало **предметом** дослідження.

Виклад основного матеріалу. Всі права та свободи людини були б абстрактними, якби не було права на доступ до суду, а відновлення права не відбувалося. Право на доступ до суду не є абсолютним, а обмежується законом, проте це обмеження не має впливати на суть самого права. У зв'язку з прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу важливою вимогою до нашої держави є забезпечення права на справедливий суд, однією

із складових якого є доступ до суду. Чи забезпечується такий доступ до суду в Україні в період війни з Російською Федерацією та пандемії COVID-19?

У Конституції України не закріплено безпосередньо право на справедливий суд, але у відповідності до ст. 8 Конституції України існує конституційна гарантія для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. У ст. 55 Основного Закону держави зазначається, що суд захищає права і свободи людини і громадянина, не може бути ніяких законних обмежень для перешкоди у захисті прав людини (Конституція України, 1996).

Доступність до правосуддя гарантується Конституцією України та закріплена в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року (Верховна Рада України, 2016). Конституційне право на доступ до правосуддя не є безмежним. Право на участь у судовому розгляді є важливою частиною права на доступ до суду і не може бути формальним, а має бути ефективним. Для забезпечення права доступу до суду Верховна Рада України у 2015 році прийняла Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» (Верховна Рада України, 2015). Проте, на мою думку, даний закон є неефективним, як власне і сама судова реформа.

Суть поняття «доступ до суду» полягає у можливості особи звернутися до суду за захистом свого права. Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 року (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) у ч. 1 ст. 55 зазначає наступне: «Кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене» (Конституційний Суд України, 2001).

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 12.04. 2012 р. № 9-рп/2012 зазначає, що право на доступ до суду полягає в можливості особи ініціювати судовий розгляд та брати участь у цьому судовому процесі. Нікого не можна позбавити чи обмежити в такому праві (Конституційний Суд України, 2012).

В умовах пандемії збільшилася кількість судових засідань, проведених в режимі відеоконференцій. Учасники можуть подавати клопотання про проведення таких засідань і використовувати власні технічні засоби. А якщо особа не має такі технічні засоби і проведення такого засідання буде неможливим, то чи не буде це порушенням права людини на доступ до суду? Окрім цього, вважаю, що негативно на доступ до суду впливає і те, що на особу, яка подала клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції, покладаються усі ризики щодо не проведення судового засідання з технічних причин (відсутність електроенергії, Інтернету тощо).

Право на звернення до суду є складовою права на справедливий судовий розгляд, оскільки гарантує право кожної особи на можливість звертатися до суду з метою захисту свого порушеного права. Якщо суд необґрунтовано відмовляє особі у праві на звернення до нього та на отримання відповідного рішення за висунутими вимогами, то це слід розглядати як порушення права на доступ до суду.

Право на доступ до суду не є абсолютним. Це право може бути обмежене, але ці обмеження повинні відповідати юридичній меті. Такі обмеження мають бути пропорційними між використовуваними інструментами і метою, яку прагнули досягти. Якщо встановлюються якісь незаконні обмеження щодо права на доступ до суду, то права і свободи людини залишаються в такому випадку лише теоретичними та ілюзорними до того часу, поки порушене право не буде відновлено.

У ст. 6 Конвенції прямо не закріплений інститут доступу до правосуддя. Проте в рішенні від 21 лютого 1975 року «Голдер проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначив, що судовий розгляд є фікцією, якщо особа не має реального доступу до правосуддя. У цьому Рішенні вперше закріплено право на доступ до суду, бо Конвенція у розумінні Суду має захищати і право на те, що справа буде розглядатися. ЄСПЛ прийшов до висновку, що право особи на доступ до суду закріплене у ч. 1 ст. 6. Конвенції (ЄСПЛ, 1975).

Також вагомою перешкодою для звернення особи за захистом своїх прав до суду є збільшення розміру судового збору. Такі ставки судового збору призводять до того, що в багатьох осіб взагалі пропадає бажання звертатися до суду. Отже, право на звернення до суду у таких випадках порушено. В Україні часто зустрічаються випадки, коли судові засідання проводяться не у залі судових засідань, а у кабінеті судді. І це є порушенням права громадськості на доступ до суду.

Порушенням права на доступ до суду є і той випадок, коли правом на звернення до суду наділяється інший позивач. У рішенні ЄСПЛ «Філіс проти Греції» позивач не мав права звернутися з позовом про виплату коштів за виконані проекти ним як інженером. Такий позов мала право подати тільки Технічна Палата Греції. Дану ситуацію ЄСПЛ розцінив як порушення права на доступ до суду (ЄСПЛ, 1991).

У справі «Bellet v. France» Суд зазначив, що «стаття 6 §1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» (ЄСПЛ, 1995).

У Рішенні від 26 березня 1985 р. «Х. і У. проти Нідерландів» ЄСПЛ зазначив на рахунок дітей, які відстають у розумовому розвитку. Такі діти не мають можливості самостійно звернутися до суду за захистом своїх прав. Їх інтереси представляють батьки чи піклувальники. Якщо таке право не надається, то у внутрішньому законодавстві відсутні ефективні засоби захисту. Про це йдеться у рішенні від 16 липня 2002 р. «Р.С. і S. проти Сполученого Королівства» (ЄСПЛ, 1985).

Деякі держави намагалися певним суб'єктам зробити перепони для судового захисту прав. Так, у рішенні від 9 грудня 1994 р. «Святі монастирі проти Греції» суд зазначив, що влада Греції робила перепони для релігійної організації щодо звернення до суду за захистом своїх прав. Вважалося, що церква не є суб'єктом права і не може звертатися до суду (ЄСПЛ, 1994).

Інколи держави накладали на своїх громадян «грошовий бар'єр» для звернення до суду. Так, у Рішенні від 15 лютого 2000 р. «Гарсія Манібардо проти Іспанії» зазначається, що на практиці необхідність внесення великих грошових сум на депозит суду робить перешкоди заявнику у доступі до правосуддя (ЄСПЛ, 2000).

З іншої сторони, вимога про сплату судового збору обмежує подання необґрунтованих позовів та стримує недобросовісних позивачів. Проте такі обмеження повинні не порушувати «саму сутність права». Наприклад, якщо провадження у справі зупиняється судом на дуже довгий час, то це порушує право на доступ до суду, бо перешкоджає особі отримати рішення суду, тобто вирішення її спору. Право брати участь у розгляді є невід'ємною частиною права на доступ до правосуддя.

Забезпечення доступу до судів є важливою гарантією для вирішення проблем, які виникають під час пандемії, зокрема, загрози виселення, втрати роботи, бідності та домашнього насильства.

Кожна людина розраховує та вірить законам і судам з метою захисту своїх прав. Проте, на жаль, в Україні наявність гарно прописаного законодавства ще не означає, що воно діє. Закони закріплюють захист працівників, але роботодавці не завжди дотримуються букви закону. У законодавстві закріплюється право на справедливий суд, але не кожний судовий процес проводиться справедливо.

Пандемія ще більше посилила несправедливість у системі правосуддя, насамперед це стосується доступу людини до суду. Віртуальне правосуддя призвело до несправедливості, адже є населені пункти, де взагалі відсутній Інтернет, деякі громадяни не мають комп'ютерів та смартфонів. Тому такі люди зустрілися з проблемою доступу до судів в часи пандемії.

Світова пандемія вплинула на діяльність судів, адже багато судів закриваються, коригують свою діяльність – і це призводить до збільшення тривалості судового процесу. Тому держава повинна розробити відповідні заходи щодо боротьби з поширенням COVID-19, які впливають і на права людини, зокрема, і на можливість людей отримати доступ до правосуддя і

отримати своєчасне, ефективне, справедливе вирішення спору. Необхідним є забезпечення справедливих, ефективних та швидких механізмів вирішення спорів, одним з яких є медіація.

Доступ до правосуддя дає можливість захистити свої права в судовому порядку. Це є важливим елементом верховенства права. Право людини на доступ до правосуддя закріплено у ст. 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини (Рада Європи, 1950), у ст. 47 Хартії основних прав ЄС, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд та ефективний правовий захист (Європейський парламент, 2000).

Кожна людина хоче мати доступ не лише до суду, але й до справедливого вирішення її спору. Якщо проаналізувати п. 9 постанови Великої Палати Верховного Суду (справа №9901/283/19 від 21.08.2019), то право на судовий захист передбачає можливість звернення до суду за захистом свого порушеного права. Проте позивач повинен обґрунтувати порушення своїх прав, тобто воно має бути реальним. Вважаємо, такий запобіжник Велика Палата Верховного Суду встановила для запобігання необґрунтованих позовів, бо часто на практиці зустрічаються необґрунтовані позови (Велика Палата Верховного Суду, 2019).

Для того, щоб забезпечити справедливий суд та справедливий розгляд справи, необхідно, насамперед, надати особі можливість звернутися до суду за захистом своїх прав. Держава в умовах пандемії коронавірусної інфекції не має права створювати людині перешкоди у праві на доступ до суду, бо це є невід'ємним елементом права на справедливий суд, а, отже, і порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції. Відповідні обмеження у праві на доступ до суду можуть бути закріплені на законодавчому рівні, але їх метою є запобігання зловживань з боку недобросовісних позивачів.

Держава не має робити перешкоди для доступу до суду. Це гарантується Основним Законом України, а саме у ст. 55 йдеться про гарантування кожному права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Важливим питанням є реалізація норм Конвенції на практиці, особливо це стосується права на доступ до правосуддя. На думку П. Гуйвана, «...прямим порушенням повноваження на доступ до суду є необхідність отримання спеціальних дозволів на звернення до суду або обов'язок особи до моменту звернення до суду з позовом вичерпати передбачені законодавством способи досудового врегулювання спору чи внутрішньовідомчу систему подання скарг» (Гуйван, 2019, С. 133).

Вважаємо, що в умовах пандемії держава повинна ще більше сприяти особам у доступі до суду та вживати всі необхідні заходи для того, щоб порушене право було відновлене. Право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним» (ЄСПЛ, 1995). Окрім цього, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує її права» (ЄСПЛ, 2003).

Як справедливо зазначає П. Гуйван: «Попри неодноразову констатацію порушень права на вільний доступ до правосуддя, своєчасний та неупереджений розгляд справи у національному суді (п. 1 статті 6 Конвенції) Європейським судом у своїх численних рішеннях, українське судівництво реагує на це дуже кволо. Відсутність відповідних юридичних гарантій становить велику небезпеку для верховенства права. Нагальною залишається потреба у тому, щоб судді усвідомлювали особисту відповідальність за своєчасний розгляд справ, не допускали фактів відмови у доступі до правосуддя, вживали всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання принципу неупередженості і безсторонності. Неправильний підхід українських судів призведе до порушення прав держави Україна як сторони майбутнього процесу у ЄСПЛ. Зрештою, подібне завідоме незастосування чинного українського законодавства, до якого відноситься Конвенція, при розгляді судом справи, як мінімум, мусить тягти застосування до судів дисциплінарного стягнення за п. 7 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Гуйван, 2019, С. 144-145).

В Україні з 24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022 введено воєнний стан. В Указі зазначається, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб

у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Президент України, 2022).

Конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим. У відповідності до Закону України «Про правовий режим військового стану» в умовах воєнного стану повноваження судів не можуть бути обмежені. Заборонено прискорювати чи скорочувати будь-які форми судочинства. Прогалиною у чинному законодавстві є те, що в процесуальних кодексах відсутні правила розгляду справ у воєнний час.

Якщо від початку війни багато судів припинили роботу, то це не означає що розгляд справи припинився. Верховний Суд врегулював дану проблему та своїми розпорядженнями змінив територіальну підсудність близько 100 судів. Так, у Харківській та Чернігівській областях більшість судів не працюють. Для вирішення цієї проблеми Верховний Судом визначено суди, які будуть розглядати справи замість цих судів. Розпорядженням Голови Верховного Суду від 08.03.2022 №2/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», відповідно до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, змінено територіальну підсудність судових справ (Інформаційно-юридичний сайт «Я і Закон», 2022).

Якщо пандемія COVID-19 внесла свої корективи у діяльність національних судів, то війна змінила життя українців. Варто зазначити, що в тих областях України, де не ведуться бойові дії, суди працюють, доступ до суду є, документи приймаються та здійснюється розгляд справ. Суди відкриті лише для учасників процесу. У такий надскладний для України час встановлено навіть чергування працівників судів у вихідні дні. Тому доступ до суду забезпечено у всіх регіонах, де не ведуться бойові дії.

Під час війни кожна особа, права якої порушені, має право звертатися до суду для захисту своїх прав з дотриманням правил територіальної підсудності. Документи можна направляти поштою або електронною поштою з дотриманням вимог щодо підписання документів за допомогою ЕЦП або з використанням підсистеми «Електронний суд». Проте строки, які визначені процесуальними кодексами, в умовах війни можуть бути трохи іншими.

Рада суддів України рекомендує всім судам України в умовах воєнного стану «по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через задіяння до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя. Справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження» (Рада суддів України, 2022).

Під час пандемії набуло популярності дистанційне правосуддя і весною 2020 року парламент прийняв закони, що надали можливість брати участь у судових засіданнях дистанційно і тим самим реалізувати своє право на справедливий судовий розгляд.

Хоча воєнний стан не впливає на процес здійснення судочинства, проте труднощі є, оскільки забезпечити безперервну роботу судової гілки влади під час війни є вкрай складно.

Вважаю, що після закінчення війни особи, які постраждали, взагалі повинні бути позбавлені сплати судового збору при поданні позовів до судів, оскільки сплата судового збору є несправедливою і недоречною. Це є необґрунтованим тягарем для жертви війни, обмежує право заявника на доступ до суду.

Висновки. Отже, пандемія коронавірусу COVID-19 спричинила українцям певні перешкоди щодо доступу до суду. Проте війна кардинально змінила життя всіх та поглибила кризу. Порушуються права людини, а жертви війни знаходяться в бомбосховищах. В окремих судах встановлено особливий режим роботи в умовах воєнного стану. Так, суддям рекомендовано відкласти в межах процесуальних строків розгляд справ у відкритих судових засіданнях. Учасникам судового процесу рекомендовано утриматися від відвідування суду та реалізо-

увати свої процесуальні права та обов'язки з використанням засобів електронного зв'язку. Першочерговим завданням для нашої держави повинно стати припинення війни, бо саме завершення воєнних дій призведе до належного доступу до суду та ефективного захисту порушених прав жертв війни судами.

Література

- В Україні припинили роботу ще 33 суди. URL: <https://yaizakon.com.ua/v-ukrayini-pripili-robotu-shhe-33-sudi/?fbcl> (дата звернення: 12.09.2022).
- Гуйван П. Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків : Право, 2019. 584 с.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Ратифікація, підстава – 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення 18.09.2022).
- Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 1997-2001 / ред. П. Б. Євграфов. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 512 с.
- Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.08.2019, справа № 9901/283/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84229880> (дата звернення: 17.09.2022).
- Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 18.09.2022).
- Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. Дата оновлення: 05.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 17.09.2022).
- Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 22.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 17.09.2022).
- Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 17.09.2022).
- Рішення ЄСПЛ від 4 грудня 1995 р. у справі «Bellet v. France» (заява № 23805/94).
- Рішення ЄСПЛ від 15 лютого 2000 р. у справі «Гарсія Манібардо проти Іспанії» (García Manibardo c. Espagne) (заява № 38695/97).
- Рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1975 р. у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» (заява № 4451/70).
- Рішення ЄСПЛ від 10 квітня 2003 р. у справі «Nunes Dias v. Portugal» (заяви № 69829/01; № 2672/03).
- Рішення ЄСПЛ від 1 вересня 1997 р. у справі «Святі монастирі проти Греції» (заява № 10/1993/405/483-484).
- Рішення ЄСПЛ від 27 серпня 1991 р. у справі «Філіс проти Греції» (заява № 12750/87; 13780/88; 14003/88).
- Рішення ЄСПЛ від 26 березня 1985 р. у справі «Х. і Y. проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands) (заява № 8978/80).
- Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 18.09.2022).

References

- V Ukraini prypynyly robotu shche 33 sudy [Another 33 courts in Ukraine have stopped working]. Retrieved from <https://yaizakon.com.ua/v-ukrayini-pripili-robotu-shhe-33-sudi/?fbcl> [in Ukrainian] (2022, September, 12).
- Huyvan, P.D. (2019). *Pravo na spravedyvyy sud: sutnist' ta temporal'ni vymiry za mizhnarodnyimi standartamy* [The right to a fair trial: essence and temporal dimensions according to international standards]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Rada Yevropy. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod*. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian]. (2022, September, 18).
- Yevhrafov P.B. (ed.) (2001) *Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny: rishennya. Vysnovky. 1997-2001* [The Constitutional Court of Ukraine: decision. Conclusions. 1997-2001]. Kyiv : Yurinkom Inter.
- Konstytutsiia Ukrainy: *Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. No 254k/96-VR*. (The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28. 1996 No 254k / 96-VR). *Known The Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No 30. Art. 141. [in Ukrainian]
- Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84229880> [in Ukrainian]. (2022, September, 17).

Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini» [Decree of the President of Ukraine «On the imposition of martial law in Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> [in Ukrainian]. (2022, September, 18).

The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), On ensuring the right to a fair trial, Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> [in Ukrainian]. (2022, September, 17).

The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), On the judiciary and the status of judges. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]. (2022, September, 17).

Presssluzhba RSU [Press service of the RSU]. Retrieved from <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> [in Ukrainian]. (2022, September, 17).

Rishennya YeSPL vid 4.12.1995 u spravi “Bellet v. France” (zayava №23805/94) [Judgment of the European Court of Human Rights of 27 December 1995 in the case of Bellet v. France] (application no. 23805/94) [in English]

Rishennya YeSPL vid 15.02.2000 “Garsiya Manibardo proty Ispaniyi” (García Manibardo c. Espagne) (zayava №38695/97) [Judgment of the European Court of Human Rights of 27 February 2000 in the case of García Manibardo v. Spain] (application no. 38695/97) [in English]

Rishennya YeSPL vid 21.02.1975 “Holder (Golder) proty Obyednanoho Korolivstva” (zayava №4451/70) [Judgment of the European Court of Human Rights of 21 February 1975 in the case of Holder (Golder) v. United Kingdom] (application no. 4451/70) [in Russian]

Rishennya YeSPL vid 10.04.2003 “Nunes Dias v. Portugal” (zayavy №69829/01; №2672/03) [Judgment of the European Court of Human Rights of 10 April 2003 in the case of Nunes Dias v. Portugal] (application no. 69829/01; №2672/03) [in English]

Rishennya YeSPL vid 1.09.1997 u spravi “Svyati monastyri proty Hretsiyi” (zayava №10/1993/405/483–484) [Judgment of the European Court of Human Rights of 1 September 1995 in the case of Holy Monasteries v. Greece] (application no. 10/1993/405/483–484) [in English]

Rishennya YeSPL vid 27.08.1991 “Filis proty Hretsiyi” (zayava №12750/87; 13780/88; 14003/88) [Judgment of the European Court of Human Rights of 27.08.1991 in the case of Philis v. Greece] (application no. 12750/87; 13780/88; 14003/88) [in English]

Rishennya YeSPL vid 26.03.1985 “Kh. i Y. proty Niderlandiv” (X and Y v. the Netherlands) (zayava №8978/80) [Judgment of the European Court of Human Rights of 26 March 1985 in the case of X and Y v. the Netherlands] (application no. 8978/80) [in English]

Khartiya osnovnykh prav Yevropeyskoho Soyuzu [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text [in Ukrainian]. (2022, September, 18).

Анотація

Шелевер Н. В. Конституційне право на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. – Стаття.

У статті розглянуто питання дотримання в Україні конституційного права на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. Це право гарантовано Конституцією України, міжнародними актами та є запорукою справедливого судочинства. Проблематику права на доступ до суду досліджували науковці й практики, проте важливим є його вивчення за нових умов – під час воєнного стану в Україні та пандемії коронавірусної хвороби. Не можна вести мову про справедливий суд, не забезпечивши спочатку доступу до нього. Під доступністю правосуддя потрібно розуміти не лише доступ до суду, але й до його рішень. Обмеження, які законодавство встановлює щодо доступу до суду, є лише стримувальним механізмом для захисту судів від недобросовісних позивачів. У статті наголошено, що на доступ до суду негативно вплинула пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, а війна з Російською Федерацією взагалі призвела до того, що зруйновано багато судів, а люди масово перебувають у бомбосховищах. Вивчено відповідні проблеми та вказано на шляхи їх вирішення. Проаналізовано окремі рішення Європейського суду з прав людини. Наголошено на тому, що право на доступ до суду є важливим елементом верховенства права та можливістю захистити свої права в судовому порядку. При цьому це має бути реальна можливість оскарження дій, які порушують права. В умовах пандемії доступ до суду забезпечено, хоча й виникають деякі проблеми. Віртуальне правосуддя в умовах пандемії призвело до несправедливості. Проте воєнний стан в Україні цілковито змінив життя наших громадян і про доступ до судів у тих громадах, які найбільше потерпають від агресора, взагалі не може бути мови. Агресор порушив не лише право на доступ до суду, яке гарантовано п. 1 ст. 6 Конвенції, але й низку інших прав мирних мешканців нашої держави, за які має понести відповідальність. Першорядним завданням для України має стати припинення війни, вступ до Європейського Союзу та НАТО, тому що в такий час не можуть повноцінно функціонувати демократичні інститути, а жертви війни повинні мати можливість подати до судів позови.

Ключові слова: війна, Конвенція, суд, Конституція України, рішення ЄСПЛ, Європейський Союз, НАТО.

Summary

Shelever N. V. Constitutional right to access to court under conditions of martial law and the COVID-19 pandemic. – Article.

The article considers the issue of observance in Ukraine of the constitutional right to access to court in martial law and the COVID-19 pandemic. This right is guaranteed by the Constitution of Ukraine, international acts and is a guarantee of fair trial. This issue has been studied by scientists and practitioners, but it is important to study it in the new conditions – the martial law in Ukraine and the coronavirus pandemic. It is impossible to talk about a fair trial without first providing access to it. Access to justice should be understood not only as access to court, but also to its decisions. Restrictions imposed by law on access to justice are only a deterrent to protect courts from unscrupulous plaintiffs. The article emphasizes that access to justice was initially negatively affected by the COVID-19 coronavirus pandemic, and the war with the Russian Federation in addition led to the destruction of many courts, and people are in bomb shelters. The relevant problems are studied and ways to solve them are indicated. Some decisions of the European Court of Human Rights are analyzed. It emphasizes that the right of access to justice is an important element of the rule of law and is an opportunity to defend one's rights in court. At the same time, this should be a real opportunity to appeal against actions that violate rights. The pandemic provides access to justice, although there are problems. Virtual justice in a pandemic has led to injustice. However, the martial law in Ukraine has completely changed the lives of our citizens and there can be no question of access to courts in those areas that suffer the most from the aggressor. The coronavirus pandemic has made some adjustments to access to justice. However, martial law has suspended such access in most regions of Ukraine. The aggressor violated not only the right of access to court, which is guaranteed by paragraph 1 of Art. 6 of the Convention, but also a number of other rights of civilians of our state, for which he must be held accountable. Ukraine's priority must be to end the war, join the European Union and NATO, because in such a difficult time democratic institutions cannot function properly and victims of war must be able to sue.

Key words: war, Convention, court, Constitution of Ukraine, ECtHR decisions, European Union, NATO.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

С. В. Ківалов <i>Цифровізація освіти – сучасний тренд і суспільний запит: досвід України</i>	5
Н. Б. Арабаджи <i>Правоохоронна функція Національної поліції</i>	10
А. П. Гусак <i>Ресоціалізаційна направленість пенітенціарної пробації</i>	16
А. В. Кісіль, К. О. Шпак, В. А. Мисливий <i>Місце прецеденту ЄСПЛ в системі джерел кримінального права України</i>	22
Ю. Є. Ковний <i>Проблеми етнонаціональної політики в глобалізованому суспільстві</i>	28
В. В. Ладиченко, О. В. Гулак, О. В. Артеменко <i>Підстави віднесення справ про публічні закупівлі до адміністративної юрисдикції суду</i>	33
М. Б. Майка, Х. В. Пузяк <i>Суд касаційної інстанції як суб'єкт фінансових та господарських правовідносин</i>	43
Е. В. Мамонтова, П. Л. Лисянський <i>Інспірований сепаратизм в Україні як політичне явище та наукова категорія</i>	49
О. О. Онищенко <i>Теорії маніпуляції масовою свідомістю: «вікно Овертона» та «спіраль мовчання»</i>	55
С. А. Потапенко <i>Резервування земель як ефективна функція управління земельним фондом України</i>	60
А. О. Рубан <i>Вплив процесів глобалізації на розвиток громадянського суспільства</i>	68
І. С. Сиводєд <i>Криміналістична характеристика правопорушень, які були вчинені на окупованій території України</i>	74

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

К. В. Бринюк <i>Роль і місце гендерних вимірів управлінської комунікації в органах влади в системі державної політики</i>	81
А. Г. Гольцов <i>Білоруський вектор у неоімперській геостратегії Російської Федерації</i>	89
Ю. В. Завгородня <i>«Кіберконфлікти» та «політичні конфлікти»: співвідношення понять</i>	95
А. В. Козьмініх, А. М. Прохоренко <i>Загальна характеристика особливостей та проблем кібербезпеки в сучасній Україні</i>	101
І. М. Милосердна, Т. М. Краснопольська <i>Процес цифровізації в політиці: межі пізнання та особливості трансформації</i>	106

К. В. Савон <i>Громадянське суспільство: національна специфіка</i>	114
А. О. Сіленко, М. В. Сіленко <i>Роль інформаційних технологій в управлінні політичними, виробничими та освітніми процесами</i>	118

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

А. В. Гарбінська-Руденко, О. А. Коцюба, О. Р. Небесна <i>Теоретико-правові аспекти сучасних напрямків бюджетної політики в Україні</i>	125
С. О. Грицай <i>Віртуальний актив в Україні є засобом платежу?</i>	131
Р. В. Кріль <i>Партнерство між митницею та бізнесом: витоки та перспективи реалізації</i>	138
Н. А. Соловійова <i>Поняття спеціального правового режиму припинення діяльності неплатоспроможного банку</i>	146
Н. В. Шелевер <i>Конституційне право на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19</i>	156

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Kivalov S. V. <i>Digitization of education is a modern trend and public demand: the experience of Ukraine</i>	5
Arabadzhi N. B. <i>Right-protective function of the National Police</i>	10
Husak A. P. <i>Resocialization orientation of penitentiary probation</i>	16
Kisil A. V., Shpak K. O., Mysliviy V. A. <i>The place of the ECHR precedent in the system of sources of criminal procedural law</i>	22
Kovnyi Yu. Ye. <i>Problems of ethno-national policy in a globalized society</i>	28
Ladychenko V. V., Hulak O. V., Artemenko O. V. <i>On the issue of grounds for referring public procurement cases to the administrative court jurisdiction</i>	33
Maika M. B., Puzyak K. V. <i>The court of cassation as a subject of financial and economic legal relations</i>	43
Mamontova E. V., Lysyanskyi P. L. <i>The inspired separatism in Ukraine as a political phenomenon and scientific category</i>	49
Onyshchenko O. O. <i>Theories of mass consciousness manipulation: "Overton's window" and "spiral of silence"</i>	55
Potapenko S. A. <i>Land reservation as an effective function of land management of Ukraine</i>	60
Ruban A. O. <i>Effects of globalization processes on the development of civil society</i>	68
Syvodyed I. S. <i>Forensic characteristics of offenses committed on the occupied territory of Ukraine</i>	74

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Bryniuk K. V. <i>The role and place of gender dimensions of managerial communication in government bodies in the system of public policy</i>	81
Goltsov A. G. <i>Belarusian vector in the neo-imperial geostrategy of the Russian Federation</i>	89
Zavhorodnya Yu. V. <i>«Cyber conflicts» and «political conflicts»: the relationship of concepts</i>	95
Kozminykh A. V., Prokhorenko A. M. <i>General characteristics of the features and problems of cyber security in modern Ukraine</i>	101
Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M. <i>The process of digitalization in politics: the limits of knowledge and features of transformation</i>	106
Savon K. V. <i>Civil society: national specifics</i>	114

Silenko A. O., Silenko M. V.

The role of information technologies in the management of political, industrial and lighting processes 118

CURRENT ISSUES PUBLIC AND PRIVATE LAW

Harbinska-Rudenko A. V., Kotsyuba O. A., Nebesna O. R.

Theoretical and legal aspects of modern directions of budget policy in Ukraine 125

Hrytsai S. O.

Is a virtual asset a means of payment in Ukraine? 131

Kryl R. V.

Customs-Business Partnership: origins and prospects of implementation 138

Solovyova N. A.

The concept of a special legal regime for the termination of an insolvent bank 146

Shelever N. V.

Constitutional right to access to court under conditions of martial law and the COVID-19 pandemic 156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 70

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *С. Ю. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 19,53.
Замов. № 1122/459. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.